अर्हम्

ग्रन्थाङ्क. ॥ ८ ॥

श्रीमद्धेमचन्द्राचार्यविरचितम् अपभ्रंशभाषाया-
श्छायासहितम्

प्राकृतव्याकरणम् ।

श्रीमज्जैनाचार्यश्रीजिनकृपाचन्द्रसूरीणामुपदेशेन
मेदपुरनिवासि

शेठ हीरालाल–ऋषभदासेन

प्रकाशितम्

श्रीमज्जैनाचार्यश्रीजिनकृपाचन्द्रसूरीणा शिष्येण
मुनिसुखसागरेण संशोधितम्

मुम्बापुर्यां
निर्णयसागराख्यमुद्रणयन्त्रालये मुद्रयित्वा प्राकाश्यं नीतम् ।

प्रतयः ५००

विक्रमनृपस्य (१९७५)

Printed by Ramchandra Yesu Shedge at the Nirnaya
Sagar Press, 23, Kolbhat Lane, Bombay.

Published by A[illegible]
Nava Upasra, Gopipura, SURAT

अर्हम्

श्रीहेमचन्द्राचार्यविरचितम्

प्राकृतव्याकरणम्

अथ प्राकृतम् ॥ १ ॥ १ ॥

अथशब्दो आनन्तर्यार्थोऽधिकारार्थश्च । प्रकृतिः सस्कृत तत्र भव तत आगत वा प्राकृत । सस्कृतानन्तर प्राकृतम् अधिक्रियते । सस्कृताऽनन्तर प्राकृतस्यानुशासन सिद्धसाध्यमानभेदसस्कृतयोनेरेव तस्य लक्षण न देश्यस्य इति ज्ञापनार्थं । सस्कृतसम तु सस्कृतलक्षणेनैव गतार्थं ॥ प्राकृते च प्रकृतिप्रत्ययलिङ्गकारक-समाससज्ञादय. सस्कृतवद् वेदितव्या. । लोकाद् इति च वर्त्तते, तेन ऋ ॠ लृ ॡ ऐ औ ङ ञ श ष विसर्जनीयप्लुतवर्ज्यो वर्णसमाम्नायो लोकाद् अवगन्तव्य· ॥ ङ-ञौ स्ववर्ग्यसयुक्तौ भवत एव ऐदौतौ च केषांचित् (कैतव) कैयव (सौन्दर्य) सौअरिय (कौरवाः) कौरवा । तथा 'अक्षर' 'व्यञ्जन' 'द्विवचन' 'चतुर्थ्या बहुवचन' च न भवति ॥

बहुलम् । १ । २ ।

बहुलम् इति 'अधिकृत वेदितव्यम्' आशास्त्रपरिसमाप्ते ।

ततश्च "क्वचित् प्रवृत्तिः क्वचिदप्रवृत्ति' क्वचिद्विभाषा क्वचिदन्य देव 'भवति' तच्च यथा स्थान दर्शयिष्याम"

आर्षम् ॥ १ ॥ ३ ॥

ऋषीणाम् इदम् 'आर्षम्' आर्षं प्राकृत बहुल भवति । तदपि यथास्थानम् दर्शयिष्याम' । आर्षे हि सर्वे विधयो विकल्प्यन्ते ॥

अथ स्वरसन्धि ।

लुक ॥ १ ॥ १० ॥

पूर्वस्वरस्य 'बहुल लुक् स्यात् स्वरे परे' (अदर्शनः) तिअसीसो (नि.श्वासोच्छ्वासौ) नीसासूसासो ।

आदे ॥ १ ॥ ३९ ॥

आदेरित्यधिकार' कगचजेत्यादिसूत्रात् प्राग् अविशेषेण वेदितव्य ।

त्यदाद्यव्ययात तत्स्वरस्य लुक् ॥ १ ॥ ४० ॥

त्यदादेरव्ययाच परस्य त्यदाद्यव्ययो' आदिस्वरस्य बहुल लुक् भवति । (अम्हे एत्थ) अम्हत्थ । 'जइ इमा'-जइमा, जेइ अह । जइह ।

पदादपे-र्वा ॥ १ ॥ ४१ ॥

पदात् परस्य अपेरादिस्वरस्य लुक् वा भवति ॥ 'त पि' 'तमवि' 'किं पि' 'किमवि' 'केणवि' केणावि । कहपि कहमवि ॥

१ इदम् अत्र ॥ २ यदि इयम् ॥ ३ यो, अहम् ॥ ४ इह कृति ॥ ५ [illegible]

डतेः स्वरात् तश्च द्विः ॥ १ ॥ ४२ ॥

पदात्परस्य डतेरादिस्वरस्य लुक् भवति स्वरात्परश्च तकारो द्विर्भवति ॥ किंति[1] जति । दिट्ठ ति[2] । न जुत्त[3] ति ॥ स्वरात् । तहँत्ति । झत्ति । पिओ त्ति । पुरिसो त्ति ॥ पदादित्येन । इअ विंझ-गुहानिलयाए ।

लुस यरव-शषसा 'शषसा' दीर्घः ॥ १ ॥ ४३ ॥

प्राकृतलक्षणवशात् 'लुप्ता आद्या उपर्यधो वा * यरवशषसा येषा' शषसा' तेषाम् आदिस्वरस्य दीर्घो भवति ॥ पश्यति । इति स्थिते ।

अधो मनयाम् ॥ २ ॥ ७८ ॥

सयोगान्ते वर्त्तमानानां मनया लुक् भवति (म) जुग्ग । रस्सी । सरो । सेर (न) नग्गो । लग्गो (य) कुड्ड । वाहो ॥ इति यकारस्य लुकि पूर्वेण दीर्घ । पासइ ॥ कश्यप । कासवो ॥ आवश्यक । आवासय ॥ रलोपे । विश्राम इति स्थिते ।

सर्वत्र लवराम् अवन्द्रे ॥ २ ॥ ७९ ॥

चन्द्रशब्दादन्यत्र सयुक्तस्योर्ध्वम् अधश्च सर्वत्र स्थितानां लवरां लुक् भवति ॥ ऊर्ध्व । ल । उल्का । उक्का ॥ वल्कल ॥ वक्कल ॥ (व) शब्द । सद्दो ॥ अब्द' । अद्दो । लुब्धक । लोद्धओ ।

---

१ किमिति ॥ २ दृष्टम् इति ॥ ३ न युक्तम् इति ॥ ४ तथा इति ॥ ५ मग् इति ॥ ६ प्रिय इति ॥ ७ पुरुष इति ॥ ८ इति विन्ध्यगुहानिलयाया ॥ ९ युग्म ॥ १० रश्मि ॥ ११ स्मर ॥ १२ स्मेर ॥ १३ नग्न ॥ १४ कुड्य ॥ १५ व्याध ॥

(२) अर्कः । अक्को । वर्ग. । वग्गो (अघ) (श्लक्ष्ण) सण्ह विक्लव । विक्कवो । पक्वम् । पक्क । पिक्क । ध्वस्तः । धत्थो चक्र । चक्कं । ग्रह. । गहो । रात्रि । रत्ती ॥ इत्यनेन रलोप (विश्रामः) वीसामो (मिश्र) मीसं (संस्पर्श.) सफासो । 'वलोपे' (अश्व) आसो । विश्वसिति । वीससइ । (विश्वासः) वीसासो । 'शलोपे' दुश्शासनः । दूसासणो । मनश्शिला । मणासिला 'षस्य यलोपे' शिष्य' । सीसो । पुष्य' । पूसो । मनुष्य. । मणूसो 'रलोपे' कर्षक । कासओ । वर्षा' । वासा । वर्ष' । वासो 'वलोपे' विष्वाण । वीसाणो । विष्वक् । वीसु 'यलोपे' निष्षिक्त. । नीसित्तो 'सस्य यलोपे' मस्य । मास । कस्यचित् । कासइ । 'रलोपे' उस्रः । ऊसो । विस्रम्भः । वीसंभो । 'वलोपे' विकस्वर' । विकासरो । निःस्व' । नीसो । 'सलोपे' निस्सह' । नीसहो ॥ न दीर्घानुस्वारात् । २।९२। इति प्रतिषेधात् । सर्वत्र अनादौ शेषादेशयोर्द्वित्वमिति प्राप्तस्य द्वित्वस्याभाव ॥

अत. समृद्ध्यादौ वा ॥ १ ॥ ४४ ॥

समृद्ध्यादिशब्देषु आदेरकारस्य दीर्घो वा भवति । समृद्धि । सामिद्धी–समिद्धी । प्रसिद्धि । पासिद्धी पसिद्धी । प्रकट । पायड–पयड । प्रतिपत् । पाडिवआ–पडिवआ । प्रसुप्त. । पासुत्तो पसुत्तो । प्रतिसिद्धि । पाडिसिद्धी–पडिसिद्धी । सदृक्ष । सारिच्छो–सरिच्छो । मनस्विन् । माणसी–मणसी । मनस्विनी । माणसिणी–मणसिणी । अभियाति । आहिआइ–अहिआइ । प्ररोह. । पारोहो–

परोहो । प्रवासिन् । पावासू–पवासू । प्रतिस्पर्द्धिन् । पाडिप्फद्धी–पडिप्फद्धी । आकृतिगणोऽयम् । तेन अस्पर्श । आफंसो । परकीय । पारकेरं–पारक । प्रवचनम् । पावयण । चतुरन्तम् चाउरत इत्यादयोऽपि भवन्ति ।

हु.खदक्षिणतीर्थे वा ॥ २ ॥ ७२ ॥

एषु संयुक्तस्य हो वा भवति इति क्षस्य हः ॥

दक्षिणे हे ॥ १ ॥ ४५ ॥

दक्षिणशब्दे आदेरस्य हेपरे दीर्घो भवति । दाहिणो । हे इति किं दक्खिणो ॥

स्वप्ने नात् ॥ २ ॥ १०८ ॥

स्वप्नशब्दे नकारात् पूर्वम् इद् आगमो भवति । स्वपिन इति जाते॥

इ स्वप्नादौ ॥ १ ॥ ४६ ॥

स्वप्नादिशब्देषु आदेरस्य इत्वं भवति ॥ सिविणो । सिमिणो । आर्षे उकारोऽपि सुमिणो । ईषद् । ईसि (वेतसो) वेडिसो । व्यलीक–विलिअ । मृदङ्गो । मुइगो । व्यजन–वियण । कृपण ।

---

१ 'प्रवासीक्षा इति इकारस्य दरवम् ॥ २ अत्र च, बहुषु पुस्तकेषु एक एव तकारो दृश्यते, तदशुद्धमिति, न परिभावनीय, तत्र भाव्यमान सवणान् न गृह्णातीति अभिप्रायेण केवल इशब्दात् त्वप्रत्यय ॥ अत्र तु भाव्यमानाऽपि सवणान् गृह्णातीति तपरत्वविशिष्टात् इत् शब्दान् त्वप्रत्यय तथा च तकारद्वयश्रुति, यत्र तु अत्रापि एक एव तकारस्तत्र केवलेभ्य इकारादिभ्य–स्त्वप्रत्ययो ज्ञातव्य ॥ ३ स्वप्ननीव्योवा ॥ इति पस म ॥

किविणो । उत्तम' । उत्तिमो । मरिच. । मिरिअ । दत्त-दिण्ण । बहुलाधिकारात् णत्वाभावे न भवति । दत्त । देवदत्त । इत्यादि ॥

पक्वाङ्गारललाटे वा ॥ १ ॥ ४७ ॥

एषु आदरत इत्त्व वा भवति । पिक्कं-पक्क । इगालो-अगारो ।

ललाटे च ॥ १ ॥ २५७ ॥

ललाटे च आदेर्लस्य णो भवति चकार आदेरनुवृत्त्यर्थ' । इति आदिलकारस्य ण । णलाट इति जाते ।

ललाटे लडोः ॥ २ ॥ १२३ ॥

ललाटशब्दे लकारडकारयोर्व्यत्ययो भवति वा । णिडाल-णलाड । णलाड णडाल ॥

मध्यमकतमे द्वितीयस्य ॥ १ ॥ ४८ ॥

मध्यमशब्दे कतमशब्दे च द्वितीयस्य अत इत्त्व भवति ॥ मज्झिमो । कइमो ॥

सप्तपर्णे वा ॥ १ ॥ ४९ ॥

सप्तपर्णे द्वितीयस्य अत इत्त्व वा भवति ॥

षट्शमीशावसुधासप्तपर्णेष्वादेश्छ ॥ १ ॥ २६५ ॥

एषु आदेर्वर्णस्य छो भवति । छट्ठो । छट्ठी । छप्पओ । छमुहो, छमी । छावो । छुहा । छत्तिवण्णो । छत्तवण्णो ।

मयटयइर्वा ॥ १ ॥ ५० ॥

मयटप्रत्यये आदेरतः स्थाने अइ र्वा भवति (विषमय[१]) विसमइओ । विसमओ ॥

---

१ साध्यमध्यमयोर्ना 'श' इति ष्यस्य स ॥

ईर्हरे वा ॥ १ ॥ ५१ ॥

हरशब्दे आदेरत ईर्वा भवति हीरो । हरो ॥

ध्वनिविष्वचोरुः ॥ १ ॥ ५२ ॥

अनयोरादेरस्य उत्त्व भवति ॥ झुणी । वीसु । कथ सुणओ । इति चेद् शुनक इति प्रकृत्यन्तरस्य, श्वन्शब्दस्य तु सा साणो इति प्रयोगौ भवतः ॥

चण्डखण्डिते णा वा ॥ १ ॥ ५३ ॥

अनयोरादेरस्य णकारेण सहितस्य उत्त्व वा भवति ॥ चुड । चड । खुडिओ । खडिओ ॥

गवये वः ॥ १ ॥ ५४ ॥

गवयशब्दे वकाराकारस्य उत्त्व भवति । गउओ । गउआ ॥

प्रथमे पथोर्वा ॥ १ ॥ ५५ ॥

प्रथमशब्दे पकारथकारयोरकारस्य युगपद् क्रमेण च उकारो वा भवति ॥ पुढुम । पढुम । पुढम । पढम ॥

ज्ञो णत्वेऽभिज्ञादौ ॥ १ ॥ ५६ ॥

अभिज्ञादिषु ज्ञस्य णत्वे कृते ज्ञस्यैव अत उत्त्व भवति ॥ अभिज्ञः ॥ अहिण्णू । सर्वज्ञः । सव्वण्णू । कृतज्ञः । कयण्णू । आगमज्ञः । आगमण्णू । णत्वे इति किं । अहिज्जो । सव्वज्जो । अभिज्ञादौ इति किं । प्राज्ञः । पण्णो । येषा ज्ञस्य णत्वे उत्त्व दृश्यते तेऽभिज्ञादय ॥

---

१ नेमिधिरेत्यादिना थस्य ढ ॥ २ ज्ञानेन इति हस्य नरम ॥

एच् छय्यादौ ॥ १ ॥ ५७ ॥

शय्यादिशब्देषु आदेरस्य एत्वं भवति । 'शय्या' 'सेज्जा' 'सुन्दरम्' 'सुंदेर' 'कन्दुक' गेंदुअ 'अत्र' 'एत्थ' 'अत्र आर्षे पुंस्कम ॥

वल्ल्युत्करपर्यान्ताश्चर्ये वा ॥ १ ॥ ५८ ॥

एषु आदेरस्य एत्व वा भवति ॥ वल्ली 'वेल्ली' 'उत्करः' 'उक्केरो' 'उक्करो' ॥

एतः पर्य्यन्ते ॥ २ ॥ ६५ ॥

पर्यन्ते एकारात्परस्य र्यस्य रो भवति ॥ पर्य्यन्त । पेरंतो 'पज्जतो'।

आश्चर्ये ॥ २ ॥ ६६ ॥

आश्चर्ये एतः परस्य र्यस्य रो भवति ॥ आश्चर्यम् 'अच्छेरं' ॥

अतो रिआर-रिज्ज-रीअ ॥ २ ॥ ६७ ॥

आश्चर्येऽकारात्परस्य र्यस्य रिअ अर रिज्ज रीअ एते आदेशा भवन्ति । अच्छरिय अच्छअर अच्छरिज्ज अच्छरीअं ॥ अत' किम् अच्छेर ॥

ब्रह्मचर्ये च ॥ १ ॥ ५९ ॥

ब्रह्मचर्ये शब्दे चस्य अत एत्व भवति । ब्रह्मचर्य बम्हचेर ॥

तोऽन्तरि ॥ १ ॥ ६० ॥

अन्तःशब्दे तस्य अत एत्व भवति 'अन्त'पुरम् । अंतेउर'

---

१ पर्यन्ते ज इति प्यम्म अतम् ॥ २ ब्रह्मचर्येत्यादिना यस्य र ॥

'अन्तआरी अतेआरी' क्वचिन्न भवति 'अन्तर्गतम् अतग्गय' (अन्तर्विश्रम्भनिवेशितानाम्) अन्तोवीसम्भनिवेसिआण ॥

ओत् पद्मे ॥ १ ॥ ६१ ॥

पद्मशब्दे आदेरत ओत्त्वं भवति ॥ '(पद्म) पोम्म' पद्म छद्म इति विश्लेषे न भवति 'पउम' ॥

नमस्कारपरस्परे द्वितीयस्य ॥ १ ॥ ६२ ॥

अनयोर्द्वितीयस्य अत ओत्त्वं भवति । (नमस्कारः) 'नमोक्कारो' (परस्पर) परोप्पर ॥

वार्पौ ॥ १ ॥ ६३ ॥

अर्पयतौ धातौ आदेरस्य ओत्त्वं वा भवति । अर्पयति ओप्पेइ अप्पेइ । ओप्पिअ अप्पिअ ॥

स्वपावुच्च ॥ १ ॥ ६४ ॥

स्वपितौ धातौ आदेरस्य ओत् उत् च भवति । सोवइ सुवइ (स्वपिति)

नात् पुनर्यादाई वा ॥ १ ॥ ६५ ॥

नञः परे पुन शब्दे आदेरस्य आइ आइ इत्यादेशौ वा भवतः॥ (न पुन.) नउणा 'नउणाइ' । पक्षे नउण नउणो ॥ केवलस्यापि दृश्यते पुणाइ ॥

वाऽलाब्वरण्ये लुक् ॥ १ ॥ ६६ ॥

अलाब्वरण्यशब्दयो. आदेरतो लुक् वा भवति । (अलाबुः)

'अलाउ लाउ लाऊ अलाऊ' 'अरण्य रण्ण अरण्ण' अत इत्येव आरण्ण कुंजरोव्व वेल्लतो ॥

चाऽव्ययोत्खातादावदातः ॥ १ ॥ ६७ ॥

अव्ययेषु उत्खातादिषु च शब्देषु आदेराकारस्य अद् वा भवति ॥ अव्यये (यथा) 'जह जहा' 'तथा तह तहा' 'अथव अहव अहवा' व वा ह हा इत्यादि ॥ उत्खातादिषु ॥ (उत्खातम्) 'उक्खय उक्खाय' (चामर') 'चमरो चामरो' 'कलओ कालओ' 'ठविओ ठाविओ' 'परिहविओ परिहाविओ' 'सठविओ सठाविओ' 'पयय पायय' 'तलविण्ट तालविण्ट' तलवोण्ट तालवोण्ट 'हलिओ हालिओ' 'नराओ नाराओ' 'वलया वलाया' 'कुमरो कुमारो' 'खइर खाइर' उत्खात चामर कालक स्थापित प्राकृत तालवृन्त हालिक नाराच वलाका कुमार खादिर इत्यादि ॥ केचिद् ब्राह्मणपूर्वाह्णयोरपि इच्छन्ति 'वम्हणो वाम्हणो' 'पुव्वण्हो पुव्वाण्हो' 'दवग्गी दावग्गी' 'चडु चाडु' इति तु शब्दभेदात् सिद्धम् ॥

घञ्वृद्धेर्वा ॥ १ ॥ ६८ ॥

घञ्निमित्तो यो वृद्धिरूप आकारस्तस्यादिभूतस्य अद् वा भवति ॥ 'पवहो पवाहो' 'पहरो पहारो' 'पयरो पयारो' (प्रचार' प्रकारो वा) 'पत्थवो पत्थावो' कचिन्न भवति 'रागः राओ' ॥

महाराष्ट्रे ॥ १ ॥ ६९ ॥

महाराष्ट्रशब्दे आदेराकारस्य अद् भवति ॥

---

१ आरण्यकुञ्जर इव रममाणः ॥ २ अत एव प्राकृतात् ह्रस्व संयोगे दीर्घ इ गोऽपि न भवति ॥

महाराष्ट्रे ह्रोः ॥ २ ॥ ११९ ॥

महाराष्ट्रशब्दे हरोर्व्यत्ययो भवति ॥ 'मरहट्ठ मरहट्ठो' ॥

मासादिष्वनुस्वारे ॥ १ ॥ ७० ॥

मासादिषु अनुस्वारे सति आदे-रात अद् भवति ॥ मस पम्हसणो कस कसिओ वसिओ पडजो ससिद्धिओ सयत्तिओ अनुस्वार इति किं मास पासु ॥ मास पासु पासन कास्य कासिक वार्सिक पाडन सासिद्धिक सायात्रिक इत्यादि ॥

श्यामाके मः ॥ १ ॥ ७१ ॥

श्यामाके मस्य आत अद् भवति ॥ शामाक इति स्थिते ॥

शषोः सः ॥ १ ॥ २६० ॥

शकारषकारयोः सो भवति ॥ सामओ ॥ सद्दो कुसो निसमो वंसो सामा सुद्ध दम सोहड विसइ (ष) सण्डो निसहो कमाओ घोसइ ॥ उभयोरपि सेसो विसेसो ॥

इ सदादौ वा ॥ १ ॥ ७२ ॥

सदादिशब्देषु आत इत्त्वं वा भवति । 'सड सया' 'निसिअरो' 'निसाअरो' 'कुप्पिसो कुप्पासो' ॥

आचार्ये चोऽच्च ॥ १ ॥ ७३ ॥

आचार्यशब्दे चस्य आत इत्त्वं अत्त्वं च भवति ॥ 'आइरिओ आयरिओ' ॥

---

१ स्याद् भव्यचैत्यचौर्यसमेष्वादिना इदागम ॥

ईः स्त्यानखल्वाटे ॥ १ ॥ ७४ ॥

स्त्यानखल्वाटयोरादे-रात ईर्भवति ॥ खल्लीडो ॥

स्त्यानचतुर्थार्थे वा ॥ २ ॥ ३३ ॥

एषु संयुक्तस्य ठो वा भवति ॥ 'ठीण थीण चउट्ठो, अट्ठो प्रयो-जनम्' अत्थो धनम् ॥

उः सास्नास्तावके ॥ १ ॥ ७५ ॥

अनयोरादे आत उत्त्वं भवति ॥ सुण्हा ॥

स्तस्य थोऽसमस्तस्तम्बे ॥ २ ॥ ४५ ॥

समस्तस्तम्बवर्जिते स्तस्य थो भवति ॥ थुवओ ॥ हत्थो । थुई थोत्त । थोअ । पत्थरो । पसत्थो । अत्थि सत्थि । असमस्तस्तम्बे इति किं । समत्तो । तम्बो ॥

ऊद् वासारे ॥ १ ॥ ७६ ॥

आसारशब्दे आदेरात ऊद् वा भवति ॥ ऊसारो आसारो ॥

आर्याया र्यः श्वश्र्वाम् ॥ १ ॥ ७७ ॥

आर्याशब्दे श्वश्रूर्वाच्यायां र्यस्य अत ऊर्भवति ॥ अज्जू ॥ श्वश्र्वामिति किम् । अज्जा ॥

एद् ग्राह्ये ॥ १ ॥ ७८ ॥

ग्राह्ये शब्दे आदेरात एद् भवति ॥ गेज्झ ॥

---

१ सूक्ष्मश्नेत्यादिना श्नस्य ण्ह आदेशः ॥ २ घयध्यत्यादिना ह्यस्य झ ॥

द्वारे वा ॥ १ ॥ ७९ ॥

द्वारशब्दे आत एद् वा भवति ॥ देर ॥ पक्षे ॥

पद्मछद्ममूर्खद्वारे वा ॥ २ ॥ ११२ ॥

एषु संयुक्तस्यान्त्यव्यञ्जनात् पूर्वम् उदागमो वा भवति ॥ दुआर दार वार पउम पोम्म छउम छम्म मुरुक्खो मुक्खो । कथं तर्हि 'नेरइओ नारइओ' नैरयिक नारकिकशब्दयोर्भविष्यति ॥ आर्षे अन्यत्रापि पच्छेकम्म[2] असहेज्ज[3] देवासुरी ॥

पारापते रो वा ॥ १ ॥ ८० ॥

पारापतशब्दे रस्थस आत एत् वा भवति ॥ पारेवओ पारावओ ॥

मात्रटि वा ॥ १ ॥ ८१ ॥

मात्रट् प्रत्यये आत एद् वा भवति ॥ एत्तिअमेत्त एत्तिअमत्त । बहुलाधिकारात् क्वचित् मात्रशब्देऽपि भोयणमेत्त ॥

उदोद् वार्द्रे ॥ १ ॥ ८२ ॥

आर्द्रशब्दे आदेरात उद् ओच्च वा भवत ॥ 'उल्ल ओल्ल' पक्षे अल्ल अद्द 'बाह सलिल पवहेण उल्लेइ' ॥

ओद् आल्यां पङ्क्तौ ॥ १ ॥ ८३ ॥

आलीशब्दे पङ्क्तिवाचिनि आत ओच्च भवति ॥ ओली ॥ पङ्क्ता-विति किम् । आली सखी ॥

---

१ अत्र पूर्वे हस्वस्त उदागम ॥ २ पश्चात्कम ॥ ३ 'असहाय्य' ॥ ४ इति शार्दां ल' इति रम्य ए ॥ ५ बाष्पसलिलप्रवाहेण आर्द्रयति ॥

ह्रस्व संयोगे ॥ १ ॥ ८४ ॥

दीर्घस्य संयोगे परे यथा दर्शनं ह्रस्वो भवति ॥

ताम्राम्रे म्ब ॥ २ ॥ ५६ ॥

अनयो॰ संयुक्तस्य मयुक्तो बो भवति । (आम्र) 'अम्ब' तम्ब' 'विरहाग्नि' विरहग्गी 'आस्य' अस्सं ॥ ईत् । 'मुनी मुणिंदो । 'तीर्थं' तित्थं ॥ ऊत् ॥ 'गुरूल्लापाः' गुरुल्ला 'चूर्णं' चुण्णो ॥ एत् 'नरेन्द्र' नरिन्दो 'म्लेच्छ' मिलिं 'इष्टकस्तनपृष्ट' दिट्ठिकत्थणवट्ट ॥ ओत् ॥ 'अधरोष्ठः' अह नीलोत्पल नीलुप्पल ॥ संयोगे इति किम् ॥ 'आयास' 'ई ऊसवो ॥

इत एद्वा ॥ १ ॥ ८५ ॥

संयोग इति वर्तते । संयोगे पर आदेरिकारस्य एकारो भवति ॥ पेण्ड पिण्ड ॥ धम्मेल्ल धम्मिल्ल ॥ सेन्दूर सिन्दू वेण्हू विण्हू ॥ पेट्ट पिट्ट ॥ वेल्ल विल्ल ॥ क्वचिन्न भवति । चिन्त

किंशुके वा ॥ १ ॥ ८६ ॥

किंशुकशब्दे आदेरित एकारो वा भवति ॥ केसुअ किंसुय ।

मिरायाम् ॥ १ ॥ ८७ ॥

मिराशब्दे इत एकारो भवति ॥ मेरा ॥

पथि पृथिवी प्रतिश्रुन्मूषिक–हरिद्राबिभीतकेष्वत्॥१॥८

एषु आदेरितो अकारो भवति ॥ पहो ॥

---

१ मात्रं इत्यनेन मात् पूर्वम् इदागमः ॥ २ भामहादिभि का 'अनुस्वागमः' ।

निशीथपृथिव्योर्वा ॥ १ ॥ २१६ ॥

अनयो र्थस्य ढो वा भवति ॥ निसीढो निसीहो पुहई । पुढवी । पंडसुआ । मूसओ । हलद्दी हलद्दा । बहेडओ ॥ पथ किर देसिचेति तु पथिशब्दसमानार्थस्य पन्थशब्दस्य भविष्यति । हरिद्राया विकल्प इत्यन्ये । हलिद्दी हलिद्दा ॥

शिथिलेङ्गुदे वा ॥ १ ॥ ८९ ॥

अनयोरादेरितो अत् वा भवति ॥ सढिल पसढिल । सिढिल पसिढिल ॥ अगुअ इगुअ ॥ निर्मितशब्दे तु वा आत्व न विधेय निर्मातनिर्मितशब्दाभ्यामेव सिद्धे॰ ॥

तित्तिरौ रः ॥ १ ॥ ९० ॥

तित्तिरिशब्दे रस्येतो अद् भवति । तित्तिरो ॥

इतौ तौ वाक्यादौ ॥ १ ॥ ९१ ॥

वाक्यादिभूत इतिशब्दे यस्तस्तत्सम्बन्धिन इकारस्य अकारो भवति । इअ जपिआवमाणे ॥ इअ निअसिअ-कुसुमसरो ॥ वाक्यादाविति किम् ॥ पिओ त्ति ॥ पुरिसो त्ति ॥

ईर्जिह्वा सिंह त्रिंशद् विंशतौ त्या ॥ १ ॥ ९२ ॥

जिह्वादिषु इकारस्य तिशब्देन सह ईर्भवति ॥ जीहा सीहो तीसा वीसा ॥ 'बहुलाधिकारात् क्वचिन्न भवति' सिंहदत्तो सिंहगओ ॥

---

१ पथ्यदावन्न इति अनुस्वारस्य आगम ॥ २ एतपीयूपन्ति ॥ इकारस्य ?कार ।

लुंकि निर'॥ १॥ ९३॥

निरुपसर्गस्य रेफलोपे सति इत ईकारो भवति॥ नीसरइ सासो। लुंकीति किं निण्णओ निस्सहाइ अंगाइ॥

द्विन्योरुत्॥ १॥ ९४॥

द्वि शब्दे नावुपसर्गे च इत उद् भवति (द्वि) द्विमात्र दुम (द्विजाति) दुआई। द्विविध दुविहो। द्विरेफो दुरेहो। द्विव॰ दुवयण॥ बहुलाधिकारात्। क्वचित् विकल्प॰ (द्विगुणो) दुउ विउणो (द्वितीयो दुइओ विइओ। क्वचिन्न भवति। द्वि दिओ। द्विरद दिरओ क्वचिद् ओत्वमपि दोवयण (नि) नि ज्जति णुमज्जइ। निमग्नो णुमन्नो॥ क्वचिन्न भवति निपतति नि डइ॥

प्रवासीक्षौ॥ १॥ ९५॥

अनयोरादेरित उत्व भवति। (प्रवासिक) पावासुओ (इक्षु) उच्छू॥

युधिष्ठिरे वा॥ १॥ ९६॥

युधिष्ठिरशब्दे आदेरित उत्व वा भवति॥ जहुट्ठिलो जेहिट्ठिलो

ओच्च द्विधा कृग॰॥ १॥ ९७॥

द्विधाशब्दे कृग्धातो प्रयोगे इत ओत्व चकारादुत्व भवति॥ 'दोहा किज्जइ' दुहा किज्जइ॥ दोहा इअ। 'दुहा इअ

---

१ 'हरिद्रादौ ल' इति सूत्र सत्यम्॥

कृग इति किं, दिहागय। क्वचित् केवलस्यापि 'दुहावि सो सुरव-हूसत्थो' ॥

वा निर्झरे ना ॥ १ ॥ ९८ ॥

निर्झरशब्दे नकारेण सह इत ओकारो वा भवति ॥ ओज्झरो निज्झरो ॥

हरीतक्यामीतोऽत् ॥ १ ॥ ९९ ॥

हरीतकीशब्दे आदेरीकारस्य अद् भवति ॥ हरडई ॥

आत् कश्मीरे ॥ १ ॥ १०० ॥

कश्मीरशब्दे ईत आद् भवति ॥ कम्हारा ॥

पानीयादिष्वित् ॥ १ ॥ १०१ ॥

पानीयादिषु शब्देषु ईत इद् भवति ॥ 'पाणिअ । अलिअ । जिअइ । जिअउ । विलिअ । करिसो । सिरिसो । दुइअं । तइअं । गहिरं । उवणिअं । आणिअं । पलिविअं । ओसिअन्त । पसिअ । गहिअं । वम्मिओ । तयाणिं ॥ पानीय अलीक जीवति जीवतु व्रीडित करीष शिरीष द्वितीय तृतीय गभीर उपनीत आनीत प्रदीपित अवसीदत् प्रसीद गृहीत वल्मीक तदानीमिति' पानीयादयः ॥ बहुलाधिकाराद् एषु क्वचिन्नित्यं क्वचिद् विकल्पः । तेन पाणीअं अलीअं जीअइ करीसो उवणीओ इत्यादि सिद्धम् ॥

उज्जीर्णे ॥ १ ॥ १०२ ॥

---

१ द्विधा पि स सुरवधूसार्थ ॥

जीर्णशब्दे ईत उद् भवति ॥ जुण्णसुरा ॥ क्वचिन्न भवति ॥ जिण्णे भोअणमत्ते ॥

ऊर्हीनविहीने वा ॥ १ ॥ १०३ ॥

अनयोरीत ऊत्त्व वा भवति ॥ हूणो हीणो । विहूणो विहीणो विहीन इति किं । पहीणजरमरणा ॥

तीर्थे हे ॥ १ ॥ १०४ ॥

तीर्थशब्दे हकारादेशे सति ईत ऊत्त्व भवति ॥ तूह । ह इ किं, तित्थ ॥

एत् पीयूषापीड बिभीतककीदृशेदृशे ॥ १ ॥ १०५ ॥

एषु ईत एत्त्व भवति ॥ पेऊस ।

नीपापीडे मो वा ॥ १ ॥ २३४ ॥

अनयोः पस्य मो वा भवति ॥ नीमो नीवो आमेलो आवेडो वेहेडओ केरिसो एरिसो ॥

नीडपीठे वा ॥ १ ॥ १०६ ॥

अनयोरीत एत्व वा भवति ॥ नेड नीड पेढ पीढ ॥

उतो मुकुलादिष्वत् ॥ १ ॥ १०७ ॥

मुकुलादिषु शब्देषु आदेरुतोऽत्त्व भवति ॥ मउल मउलो । मउर मउड अगरु । गरुई जहुट्ठिलो । सोअमल्ल । गलोई ॥ मुकुल मुकुर मुकुट अगुरु गुर्वी युधिष्ठिर सौकुमार्य गुडूची इति मुकुलादयः[1] ॥ क्वचिदाकारोऽपि । विद्रुत विद्दाओ ॥

[1] पधिष्ठिरशब्दस्यादिना इत्यस्य स्थलम् ॥

वोपरौ ॥ १ ॥ १०८ ॥

उपरौ उतोऽद् वा भवति ॥ अवरिं उवरिं ॥

गुरौ के वा ॥ १ ॥ १०९ ॥

गुरौ स्वार्थे के 'सति' आदेरुतोऽद् वा भवति ॥ गरुओ गुरुओ ॥ क इति किं, गुरू ॥

इर्भ्रुकुटौ ॥ १ ॥ ११० ॥

भ्रुकुटौ आदे-रुत इर्भवति ॥ भिउडी ॥

बाह्वोरात् ॥ १ ॥ ३६ ॥

बाहुशब्दस्य स्त्रियाम् आकारोऽन्तादेशो भवति, बाहाए जेण धरिओ एकाए । स्त्रियामिति किं, वामेअरो बाहू ॥

पुरुषे रोः ॥ १ ॥ १११ ॥

पुरुषशब्दे रोरुत इर्भवति ॥ पुरिसो । (पौरुष) पउरिस ॥

ईः क्षुते ॥ १ ॥ ११२ ॥

क्षुतशब्दे आदेरुत ईत्व भवति ॥ छीअं ॥

ऊत् सुभगमुसले वा ॥ १ ॥ ११३ ॥

अनयोरादेरुत ऊद् वा भवति ।

ऊत्वे दुर्भग-सुभगे वः ॥ १ ॥ १९२ ॥

अनयोरूत्वे सति गस्य वो भवति ॥ दूहवो सूहवो । ऊत्व इति किं, सुहओ । मूसल मुसल ॥

अनुत्साहोत्सन्ने त्सच्छे ॥ १ ॥ ११४ ॥

उत्साहोत्सन्नवर्जिते शब्दे यौ त्सच्छौ तयोः परयोरादेरुत ऊद्

भवति ॥ त्स । (उत्सुक') ऊसुओ । (उत्सव.) ऊसओ (उत्सिक्त) ऊसित्तो' (उत्सरति) (ऊसरइ) च्छ ॥ उद्गताः शुका यस्मात् स (उच्छुकः) ऊसुओ । (उच्छ्वसति) ऊससइ । अनुत्साहोत्सन्ने इति किम्, उच्छाहो उच्छन्नो ॥ 'सच्छन्ना,दुरहोना' [illegible]

लुकि दुरो वा ॥ १ ॥ ११५ ॥

दुरुपसर्गस्य रेफस्य लोपे सति उत ऊत्व वा भवति ॥ (दु'सहः) दूसहो दुसहो । 'ऊत्वे दुर्भगसुभगे व'' इति गस्य वो । दूहवो दुहओ ॥ लुकि इति किम्, दुस्सहो विरहो ॥

ओत् संयोगे ॥ १ ॥ ११६ ॥

संयोगे परे आदेरुत ओत् भवति । (तुण्ड) तोण्ड (मुण्ड) मोण्ड (पुष्कर) पोक्खर (कुट्टिम) कोट्टिम (पुस्तकः) पोत्थओ (लुब्धक) लोद्धओ (मुस्ता) मोत्था । (मुद्गरः) मोग्गरो (पुद्गल) पोग्गल (कुण्ठ') कोण्ठो (कुन्त) कोन्तो । (व्युत्क्रांत) वोक्कंत ॥

कुतूहले वा ह्रस्वश्च ॥ १ ॥ ११७ ॥

कुतूहलशब्दे उत ओत् वा भवति तत्संनियोगे ह्रस्वश्च वा ॥ कोऊहल कोउहल्ल कुऊहल ॥

अदूतः सूक्ष्मे वा ॥ १ ॥ ११८ ॥

सूक्ष्मशब्दे ऊतोऽत् वा भवति ॥ सण्हं सुण्हं । आर्षे सुहुमं ॥

दुकूले वा लश्च द्विः ॥ १ ॥ ११९ ॥

दुकूलशब्दे ऊकारस्य अत् वा भवति, तत्सन्नियोगे च लकारो द्विर्भवति ॥ दुअल्ल दुऊल । आर्षे दुगुल्ल ॥

ईर्वोद्व्यूढे ॥ १ ॥ १२० ॥

उद्व्यूढशब्दे ऊत ईत्वं वा भवति ॥ उव्वीढ उव्वूढ ॥

उर्भ्रू-हनूमत्कण्डूयवातूले ॥ १ ॥ १२१ ॥

एषु ऊत उत्त्वं भवति । (भ्रूसया) भुमया (हनूमत्) हणुमतो (कण्डूयति) कण्डुअइ । (वातूलः) वाउलो ॥

मधूके वा ॥ १ ॥ १२२ ॥

मधूकशब्दे ऊत उद् वा भवति ॥ महुअ महूअ ॥

इदेतौ नूपुरे वा ॥ १ ॥ १२३ ॥

नूपुरशब्दे ऊत इत् एत् च वा भवत ॥ निउर नेउर । पक्षे नूउर ॥

ओत् कूष्माण्डी तूणीर-कूर्पर-स्थूल-ताम्बूल-गुडूची-मूल्ये ॥ १ ॥ १२४ ॥

एषु ऊत ओद् भवति ॥

कूष्माण्ड्या ष्मो लस्तु ण्डो वा ॥ २ ॥ ७३ ॥

कूष्माण्ड्या ष्मा इत्येतस्य हो भवति, ण्ड इत्यस्य तु वा लो भवति ॥ कोहली कोहण्डी । तोणीर कोप्पर ॥

स्थूले लो र. ॥ १ ॥ २५५ ॥

स्थूले लस्य रो भवति ॥ थोर, कथं थूलभद्दो स्थूरस्य हरिद्रादित्वे भविष्यति ॥ तंबोल । गलोई । मोल्ल ॥

भवति ॥ त्स । (उत्सुक.) ऊसुओ । (उत्सवः) ऊसओ (उत्सिक्त.) ऊसित्तो' (उत्सरति) (ऊसरइ) च्छ ॥ उद्गता' शुका यस्मात् सः (उच्छुक) ऊसुओ । (उच्छ्वसति) ऊससइ । अनुत्साहोत्सन्ने इति किम्, उच्छाहो उच्छन्नो ॥ 'सच्छना,छुरहोना'' उच्चा स्वास ले॰

लुंकि दुरो वा ॥ १ ॥ ११५ ॥

दुरुपसर्गस्य रेफस्य लोपे सति उत ऊत्व वा भवति ॥ (दु सहः) दूसहो दुसहो । 'ऊत्वे दुर्भगसुभगे व' इति गस्य वो । दूहवो दुहओ ॥ लुंकि इति किम्, दुस्सहो विरहो ॥

ओत् सयोगे ॥ १ ॥ ११६ ॥

सयोगे परे आदेरुत ओद् भवति । (तुण्ड) तोण्ड (मुण्ड) मोण्ड (पुष्कर) पोक्खर (कुट्टिम) कोट्टिम (पुस्तकः) पोत्थओ (लुब्धक) लोद्धओ (मुस्ता) मोत्था । (मुद्गर') मोग्गरो (पुद्गल) पोग्गल (कुष्ट') कोण्ढो (कुन्तः) कोन्तो । (व्युत्क्रान्त) वोकन्त ॥

कुतूहले वा ह्रस्वश्च ॥ १ ॥ ११७ ॥

कुतूहलशब्दे उत ओद् वा भवति तत्सनियोगे ह्रस्वश्च वा ॥ कोऊहल कोउहल्ल कुऊहल ॥

अदूतः सूक्ष्मे वा ॥ १ ॥ ११८ ॥

सूक्ष्मशब्दे ऊतोऽद् वा भवति ॥ सण्ह सुण्ह । आर्षे सुहुम ॥

दुकूले वा लश्च द्वि' ॥ १ ॥ ११९ ॥

दुकूलशब्दे ऊकारस्य अत् वा भवति, तत्संनियोगे च लकारो द्विर्भवति ॥ दुअल्ल दुऊल । आर्षे दुगुल्ल ॥

ईर्वोद्व्यूढे ॥ १ ॥ १२० ॥

उद्व्यूढशब्दे ऊत ईत्व वा भवति ॥ उव्वीढ उव्वूढ ॥

उर्भ्रू-हनूमत्कण्डूयवातूले ॥ १ ॥ १२१ ॥

एषु ऊत उत्व भवति । (भ्रूमया) भुमया (हनूमत्) हणुमतो (कण्डूयति) कण्डुअइ । (वातूलः) वाउलो ॥

मधूके वा ॥ १ ॥ १२२ ॥

मधूकशब्दे ऊत उद् वा भवति ॥ महुअ महूअ ॥

इदेतौ नूपुरे वा ॥ १ ॥ १२३ ॥

नूपुरशब्दे ऊत इत् एत् च वा भवत' ॥ निउर नेउर । पक्षे नूउर ॥

ओत् कूष्माण्डी तूणीर-कूर्पर-स्थूल-ताम्बूल गुडूची-मूल्ये ॥ १ ॥ १२४ ॥

एषु ऊत ओद् भवति ॥

कूष्माण्ड्या ष्मो लस्तु ण्डो वा ॥ २ ॥ ७३ ॥

कूष्माण्ड्या ष्मा इत्येतस्य हो भवति, ण्ड इत्यस्य तु वा लो भवति ॥ कोहली कोहण्डी । तोणीर कोप्पर ॥

स्थूले लो र' ॥ १ ॥ २५५ ॥

स्थूले लस्य रो भवति ॥ थोर, कथ थुलभद्दो स्थूरस्य हरिद्रादित्वे भविष्यति ॥ तंबोल । गलोई । मोल्ल ॥

स्थूणा-तृणे वा ॥ १ ॥ १२५ ॥

अनयोरूत ओत्त्वं वा भवति ॥ थोणा थूणा तोणं तूणं ॥

ऋतोऽत् ॥ १ ॥ १२६ ॥

आदे ऋकारस्य अत् भवति । (घृत) घय (तृण) तण (कृत) कय (वृषभ) वसहो (मृगः) मओ (घृष्टः) घट्ठो ॥ द्विधा कृतमिति कृपादिषु पाठात् दुहाइअं ॥

आत् कृशामृदुकमृदुत्वे वा ॥ १ ॥ १२७ ॥

एषु आदेॠत आद् वा भवति । कासा किसा । माउक्कं मउअं । माउक्कं मउत्तणं ॥

इत् कृपादौ ॥ १ ॥ १२८ ॥

कृपादिषु शब्देषु आदेॠत इत्त्वं भवति ॥ किवा हियय 'मिट्ठ रसे एव' अन्यत्र मट्ठ, दिट्ठ दिट्ठी, सिट्ठ सिट्ठी, गिंठी, पिच्छी, भिऊ, भिंगो, भिंगारो, सिंगारो, सिआलो, घिणा, घुसिण, विद्धकई, समिद्धी, इद्धी गिद्धी, किसो, किसाणू, किसरा, किच्छ, तिप्प, किसिओ, निवो, किच्चा, किई, घिई, किवो किविणो किवाण विञ्चुओ वित्त वित्ती हिअ वाहित्त बिंहिओ निसी इसी विइण्हो छिहा सइ उक्किट्ठ निससो । क्वचिन्न भवति रिद्धी ॥ कृपा हृदय मृष्ट दृष्ट दृष्टि सृष्ट सृष्टि गृष्टि पृथ्वी भृगु भृङ्ग भृङ्गार शृङ्गार शृगाल घृणा घुसृण वृद्धकवि समृद्धि ऋद्धि गृद्धि कृश कृशानु कृसरा कृच्छ्र तृप्त कृषित नृप कृत्या कृति धृति कृप कृपण

---

१ सेवादौ वा, इति कस्य द्वित्वम् ॥ २ वकारागमन्त इति अनुस्वारागम ॥

कृपाण वृश्चिक वृत्त वृत्ति हृत व्याहृत बृंहित बृसी ऋषि वितृष्ण-स्पृहा सकृत् उत्कृष्ट नृशंस इति कृपादय. ॥

पृष्ठे वानुत्तरपदे ॥ १ ॥ १२९ ॥

पृष्ठशब्देऽनुत्तरपदे ऋत इद् वा भवति ॥ पिट्ठी पट्ठी पिट्ठि परिट्ठविअ ॥ अनुत्तरपदे इति किं, महिवट्ठ ॥

मसृण मृगाङ्क-मृत्यु-शृङ्ग धृष्टे वा ॥ १ ॥ १३० ॥

एषु ऋत इद् वा भवति । मसिण मसण मिअङ्को मयङ्को मिच्चू मच्चू सिंग सग धिट्ठो धट्ठो ॥

उद् ऋत्वादौ ॥ १ ॥ १३१ ॥

ऋतु इत्यादिषु शब्देषु आदे ऋत उद् भवति ॥ उऊ परामुट्ठो पुट्ठो पउट्ठो पुहई पउत्ती पाउसो पाउओ भुई पहुडी पाहुड पर-हुओ निहुअ निउअ विउअ सवुअ वुत्तन्तो निव्वुअ निव्वुई वुन्द वुन्दावणो वुड्ढो वुड्ढी उसहो मुणाल उज्जू जामाउओ माउओ माउआ भाउओ पिउओ पुहुवी ॥ ऋतु परामृष्ट स्पृष्ट प्रवृष्ट पृथिवी प्रवृत्ति प्रावृष् प्रावृत भृति प्रभृति प्राभृत परभृत निभृत निवृत विवृत संवृत वृत्तान्त निर्वृत निर्वृति वृन्द वृन्दावन वृद्ध वृद्धि ऋषभ मृणाल ऋजु जामातृक मातृक मातृका भ्रातृक पितृक पृथ्वी इत्यादि ॥

निवृत्तवृन्दारके वा ॥ १ ॥ १३२ ॥

अनयोर्ऋत उद् वा भवति ॥ निवुत्त निअत्त वुन्दारया वन्दारया ॥

---

१ पृष्ठमनिष्ठापितम् ॥ २ दग्ध विदग्धवृद्धिवृद्धे ढ " इति दग्ध ढ ॥

वृषभे वा वा ॥ १ ॥ १३३ ॥

वृषभे ऋतो वेन सह उद् वा भवति ॥ उसहो वसहो ॥

गौणान्त्यस्य ॥ १ ॥ १३४ ॥

गौणशब्दस्य योऽन्त्य ऋत् तस्य उद् भवति । माउ-मडल माउहर, पिउहर । माउसिआ, पिउसिआ, पिउवण, पिउवई ॥

मातुरिद् वा ॥ १ ॥ १३५ ॥

मातृशब्दस्य गौणस्य ऋत इद् वा भवति ॥ माइहर, माउहर क्वचिद्गौणस्यापि माईण ॥

उदूदोत् मृषि ॥ १ ॥ १३६ ॥

मृषाशब्दे ऋत उत् ऊत् ओच्च भवन्ति । मुसा मूसा मोसा मुसावाओ मूसावाओ मोसावाओ ॥

इदुतौ वृष्ट-वृष्टि-पृथङ्-मृदङ्ग-नप्तृके ॥ १ ॥ १३७ ॥

एषु ऋत इकारोकारौ भवतः, विट्ठो वुट्ठो, विट्ठी वुट्ठी, पिह पुह, मिइंगो मुइंगो नत्तिओ नत्तुओ ॥

वा बृहस्पतौ ॥ १ ॥ १३८ ॥

बृहस्पतिशब्दे ऋत इदुतौ वा भवतः ॥

ष्पस्पयो: फ: ॥ २ ॥ ५३ ॥

ष्पस्पयो[1] फो भवति ॥ निहप्फई वुहप्फई वहप्फई । (पुष्प) पुप्फ (शष्प) सप्फ (निष्पेष) निप्फेसो (निष्पाप[3]) नि-

१ तृतीयान्तपदम् ॥ २ गृहस्य घरपतौ ॥ इति गृहस्य घरादेश ॥ ३ ह स्य मादौ ॥ इति हस्य ह ॥

फाखो ॥ (स्पन्दन) फन्दण (प्रतिस्पर्द्धिन्) पाडिप्फद्धी ॥ बहु-
ाधिकारात् क्वचिद् विकल्प' । बुहुप्फई बुहप्पई । क्वचिन्न भवति
(निष्प्रभ.) निप्पहो णिप्पुसण परोप्पर ॥

इदेदोद् वृन्ते ॥ १ ॥ १३९ ॥

वृन्तशब्दे ऋत इत् एत् ओत् च भवन्ति ।

वृन्ते ण्टः ॥ २ ॥ ३१ ॥

वृन्ते सयुक्तस्य ण्टो भवति । विण्ट वेण्ट वोण्ट । तालवेण्ट ॥ ·ॆंजणो

रि॰ केवलस्य ॥ १ ॥ १४० ॥

केवलस्य व्यञ्जनेन असयुक्तस्य ऋत रिरादेशो भवति । रिद्धी ।
रिच्छो ॥

ऋणर्ज्वृषभर्त्वृषौ वा ॥ १ ॥ १४१ ॥

ऋण ऋजु ऋषभ ऋतु ऋषिपु ऋतो रिर्वा भवति ॥ रिण अण॥
रिजू उज्जू ॥ रिसहो उसहो ॥ रिऊ उऊ ॥ रिसी इसी ॥

दृशे क्विप्टक्सकः ॥ १ ॥ १४२ ॥

क्विप् टक् सक् इत्येतदन्तस्य दृशेर्धातोर्ऋतो रिरादेशो भवति ।
(सदृग्वर्णः) सरिवण्णो सरिरूवो सरिबदीण । (सदृश') सरिसो ।
(सदृक्षः) सरिच्छो ॥ एव एआरिसो । भवारिसो । जारिसो ।
तारिसो । केरिसो । एरिसो । अन्नारिसो । अम्हारिसो । तुम्हा-
रिसो ॥ टक् सक् साहचर्यात् त्यदाद्यन्यादिसूत्रविहित क्विन्निह
गृह्यते ॥

आदृते ढि' ॥ १ ॥ १४३ ॥

आदृतशब्दे ऋतो ढिरादेशो भवति । आढिओ ॥

अरिर्दृप्ते ॥ १ ॥ १४४ ॥

दृप्तशब्दे ऋतोऽरिरादेशो भवति ॥ दरिओ दरिअसीहेण ॥

लृत इलिः कॢप्त-कॢन्ने ॥ १ ॥ १४५ ॥

अनयोर्लृत इलिरादेशो भवति । किलिन्न-कुसुमोवयारेसु धाराकिलित्तवत्तं ॥

एत इद् वा वेदना चपेटा देवर केसरे ॥ १ ॥ १४६ ॥

वेदनादिषु एत इत्त्व वा भवति । विअणा वेअणा, चविडा चवेडा 'विअडचवेडाविणोआ' दिअरो देवरो । मह-महिय दसणकिसर, केसर ॥ महिला महेला इति तु महिला-महेला शब्दाभ्यां सिद्धम् ॥

ऊः स्तेने वा ॥ १ ॥ १४७ ॥

स्तेने एत ऊद् वा भवति । थूणो थेणो ॥

ऐत एत् ॥ १ ॥ १४८ ॥

आदौ वर्तमानस्य ऐकारस्य एत्त्व भवति । (शैलाः) सेला (सैन्य) सेन्न (त्रैलोक्य) तेलुक । (ऐरावण.) एरावणो (कैलाश) केलासो (वैद्यो) वेज्जो (कैटभः) केढवो । (वैधव्य) वेहव्व ॥

इत् सैन्धवशनैश्चरे ॥ १ ॥ १४९ ॥

---

१ क्लृप्तकुसुमोपचारेषु ॥ २ धाराक्लृप्तवर्त्म ॥ ३ विकटचपेटाविनोद ॥ ४ महमहितदशनकेसरम् ॥

एतयोरैत इत्त्व भवति । सिंधव सणिच्छरो ॥

सैन्ये वा ॥ १ ॥ १५० ॥

सैन्यशब्दे ऐत इद् वा भवति । सिन्न सेन्न ॥

अइ दैत्यादौ च ॥ १ ॥ १५१ ॥

सैन्यशब्दे दैत्यादिषु च ऐतो अइ इत्यादेशो भवति ॥ एत्त्वापवादः ॥ सइन्न, दइच्चो । दइन्न । (ऐश्वर्यम्) अइ-सरिअ । भइरवो । वइजवणो । दइवयं । वइआलीअ । वइएमो । वइएहो । वइदब्भो । वइस्साणरो । कइअव । वइसाहो । वइसालो । सइर । चइत्त ॥ दैत्य दैन्य ऐश्वर्य भैरव वैजवन दैवत वैतालीय वैदेश वैदेह वैदर्भ वैश्वानर कैतव वैशाख वैशाल स्वैर चैत्य इत्यादि । विश्लेषे न भवति (चैत्य) चेइअ । आर्षे (चैत्यवन्दनम्) चीवन्दण॥

वैरादौ वा ॥ १ ॥ १५२ ॥

वैरादिषु ऐत अइरादेशो वा भवति । (वैर) वइर वेर । कइलासो केलासो । कइरव केरव । वइसवणो वेसवणो । वइसम्पायणो वेसम्पायणो । वइआलिओ, वेआलिओ । वइसिअ वेसिअ । चइत्तो चेत्तो ॥ वैर कैलाश कैरव वैश्रवण वैशम्पायन वैतालिक वैशिक चैत्र । इत्यादि ॥

एच्च दैवे ॥ १ ॥ १५३ ॥

दैवशब्दे ऐत एत् अइश्च आदेशो भवति । देव्व दइव्व दइव ॥

उच्चैर्नीचै-स्यअः ॥ १ ॥ १५४ ॥

अनयोरैत अअ इत्यादेशो भवति । उच्चअ नीचअ ॥ उच्चनं चाभ्या के सिद्धं । उच्चैर्नीचैसोस्तु रूपान्तरनिवृत्त्यर्थं वचनम् ॥

ईद् धैर्ये ॥ १ ॥ १५५ ॥

धैर्यशब्दे ऐत ईद् भवति । धीर हरइ विसाओ ॥ (धैर्यं हर्रा विषादः) ॥

ओतो ऽद् वा ऽन्योन्यप्रकोष्ठातोद्य शिरोवेदना-

मनोहर-सरोरुहे क्तोश्च वः ॥ १ ॥ १५६ ॥

एषु ओतो ऽत्व वा भवति, तत्सनियोगे च यथासम्भव क कारतकारयो-र्वादेशो भवति ॥ अन्नन्न । अन्नुन्न । पवट्ठो । पउट्ठो आवज्ज । आउज्ज । सिर-वियणा सिरो-विअणा । मणहर मणो हर । सररुह सरोरुह ॥

ऊत् सोच्छ्वासे ॥ १ ॥ १५७ ॥

सोच्छ्वासशब्दे ओत ऊद् भवति ॥ (सोच्छ्वासः) सूसासो ॥

गव्यउ-आअ. ॥ १ ॥ १५८ ॥

गोशब्दे ओत अउ आअ इत्यादेशौ भवत । गउओ गउआ गाओ । हरस्स एसा गाई ॥ गाव्य

औत ओत् ॥ १ ॥ १५९ ॥

औकारस्यादे रोद् भवति । (कौमुदी) कोमुई (यौवन) जोव्वण । (कौस्तुभ) कोत्थुहो (कौशाम्बी) कोसम्बी (क्रौञ्च) कोंचो (कौशिक.) कोसिओ ॥

उत् सौन्दर्यादौ ॥ १ ॥ १६० ॥

सौन्दर्यादौ औत उद् भवति । सुन्देरं सुन्दरिअं । मुञ्जायणो । सुण्डो । सुद्धोअणी । दुवारिओ । सुगन्धत्तणं । पुलोमी । सुवण्णिओ ॥ सौन्दर्य मौञ्जायन शौण्ड शौद्धोदनी दौवारिक सौगन्ध्य पौलोमी सौवर्णिक. ॥

कौक्षेयके वा ॥ १ ॥ १६१ ॥

कौक्षेयकशब्दे औत उद् वा भवति ॥ कुच्छेअयं, कोच्छेअयं ॥

अउः पौरादौ च ॥ १ ॥ १६२ ॥

कौक्षयके पौरादिषु च औत अउरादेशो भवति । कउच्छेअयं (पौर.) पउरो पउर-जणो (कौरव) कउरवो (कौशल) कउसलं (पौरुष) पउरिसं (सौध) सउहं (गौडो) गउडो (मौलि.) मउली (मौन-) मउणं (सौरा) सउरा (कौलाः) कउला ॥

आच गौरवे ॥ १ ॥ १६३ ॥

गौरवशब्दे औत आत्वम् अउश्च भवति । गारवं गउरवं ॥

नाव्याव: ॥ १ ॥ १६४ ॥

नौशब्दे औत आवादेशो भवति । नावा ॥

एत् त्रयोदशादौ स्वरस्य सस्वरव्यञ्जनेन ॥ १ ॥ १६५ ॥

त्रयोदश इत्येवं प्रकारेषु संख्याशब्देषु आदेः स्वरस्य परेण सस्वरव्यञ्जनेन सह एत् भवति ॥ तेरह[1] । तेवीसा । तेतीसा ॥

स्थविरविचकिलायस्कारे ॥ १ ॥ १६६ ॥

एषु आदेः स्वरस्य परेण सस्वरव्यञ्जनेन सह एत् भवति ॥

१ ह्रस्वोपलक्षणत्वात् 'ह्रस्य द्विमोत्सर्गा वा' इति यस्यापि सण । २ संख्या गद्गदादे र इति दस र । ३ दशपाषाणयोर्ह इति शस्य ह ।

थेरो । वेइल्लं । मुद्ध-विअइल्ल-पसूण पुञ्जा (मूर्द्धविचकिलप्रसून पुञ्जा) इत्यपि दृश्यते । एकारो ॥

वा कदले ॥ १ ॥ १६७ ॥

कदलशब्दे आदेः स्वरस्य परेण सस्वरव्यञ्जनेन सह एद् वा भवति ॥ केल कयल । केली कयली ॥ केलाका घर

वेत कर्णिकारे ॥ १ ॥ १६८ ॥

कर्णिकारे इतः परेण सस्वरव्यञ्जनेन सह एद् वा भवति ॥ कण्णेरो कण्णिआरो ॥

अयौ वैत् ॥ १ ॥ १६९ ॥

अयिशब्दे आदेः स्वरस्य परेण सस्वरव्यञ्जनेन सह ऐत् वा भवति ॥ ऐ[1] बीहेमि । अइ[2] उम्मत्तिए । वचनाद् ऐकारस्यापि प्राकृते प्रयोग ॥

ओत् पुतर-बदर-नवमालिका-नवफलिका-पूग-फले ॥ १ ॥ १७० ॥

पुतरादिषु आदेः स्वरस्य परेण सस्वरव्यञ्जनेन सह ओत् भवति ॥ पोरो, बोर बोरी, नोमालिआ । नोहलिआ । पोप्फलं । पोप्फली ॥

न वा मयूख-लवण-चतुर्गुण-चतुर्थ-चतुर्दश-चतुर्वार-सुकुमार-कुतूहलोदूखलोलूखले ॥ १ ॥ १७१ ॥

मयूखादिषु आदेः स्वरस्य परेण सस्वरव्यञ्जनेन सह ओद् वा

---

1 अयि बिभेमि । 2 अयि उन्मत्तिके ।

भवति ॥ मोहो मऊहो । लोण । ईअ लवणुग्गमा । चोग्गुणो चउग्गुणो । चोत्थो चउत्थो । चोत्थी चउत्थी । चोद्दह चउद्दह । चोद्दसी चउद्दसी । चोव्वारो चउव्वारो । सोमालो सुकुमालो । कोहल कोउहल्ल । तेह मन्ने कोहलीए । ओहलो उऊहलो । ओक्खल उलूहल ॥ मोरो मऊरो । इति तु मोरमयूरशब्दाभ्या सिद्धम् ॥

अवापोते च ॥ १ ॥ १७२ ॥

अवापयो-रुपसर्गयोरुत इति विकल्पार्थनिपाते च आदे[1] स्वरस्य परेण सस्वरव्यञ्जनेन सह ओद् वा भवति ॥ (अव) (अवतरति) ओअरइ । अवयरइ (अवकाशः) ओआसो अवयासो ॥ अप (अपसरति) ओसरइ अवसरइ । (अपसारित) ओसारिअं अवसारिअ ॥उत (उतवनम्) ओवण उअवण । (उत घनः) ओघणो उअघणो ॥ क्वचिन्न भवति (अवगतम्) अवगय (अपशब्द) अवसद्दो (उतरवि.) उअरवी ॥

ऊच् चोपे ॥ १ ॥ १७३ ॥

उपशब्दे आदेः स्वरस्य परेण सस्वरव्यञ्जनेन सह ऊत् ओत् चादेशौ वा भवतः ॥ (उपहसितम्) ऊहसिअ ओहसिअ उवहसिअ (उपाध्याय) ऊज्झाओ ओज्झाओ उवज्झाओ । (उपवास) ऊआसो ओआसो उववासो ॥

उमो निषण्णे ॥ १ ॥ १७४ ॥

---

१ इति एषणोद्गमा । २ तथा मन्ये कुतूहलेन ।

निषण्णशब्दे आदे' स्वरस्य परेण सस्वरव्यञ्जनेन सह उम आदेशो वा भवति । णुमण्णो णिमण्णो ॥

प्रावरणे अङ्ग्वाऊ ॥ १ ॥ १७५ ॥

प्रावरणशब्दे आदे' स्वरस्य परेण सस्वरव्यञ्जनेन सह अङ्गु आउ इत्यादेशौ वा भवतः ॥ पगुरण पाउरण पावरण ॥

निष्प्रती ओत्परी माल्यस्थोर्वा ॥ १ ॥ ३८ ॥

निर्प्रति इत्येतौ माल्यशब्दे स्थाधातौ च परे यथा सख्यम् ओत्परि इत्येव रूपौ वा भवतः । अभेदनिर्देशः सर्वादेशार्थः । ओमाल निम्मल्ल । ओमालय वहइ । (प्रतिष्ठा) परिट्ठा पइट्ठा । परिट्ठिय पइट्ठिअ ॥

दीर्घह्रस्वौ मिथो वृत्तौ ॥ १ ॥ ४ ॥

वृत्तौ समासे स्वराणां दीर्घह्रस्वौ बहुलं भवतः । मिथः परस्परं तत्र ह्रस्वस्य दीर्घः । (अन्तर्वेदि) अन्तावेई (सप्तविंशति) सत्तावीसा । क्वचिन्न भवति जुवइजणो ॥ क्वचिद् विकल्पः ॥ वारीमई वारिमई भुजयन्त्र भुआयन्त भुअयंत । (प्रतिगृहं) पईहर पइहर । (वेणुवन) वेलूवण वेलुवण ॥ दीर्घस्य ह्रस्वः (नितम्बशिलास्खलितवीचिमालस्य) निअवमिलखलिअ वीइमालस्स ॥ क्वचिद् विकल्पः । (यमुनातट) जउँणअड जउँणाअड ॥ नइसोत्त नईसोत्त ॥ गोरिहर गोरीहर । वहुमुह वहूमुह । इति स्वरसन्धिप्रकरणम् ॥

---

१ निमाल्यक वदति । २ वेणौ णो वा, इति णस्य लः ।

अथ प्रकृतिभावः ।

पदयोः सन्धिर्वा ॥ १ ॥ ५ ॥

सस्कृतोक्तः सन्धिः सर्वः प्राकृते पदयोर्व्यवस्थितविभाषया भवति ॥ (व्यासऋषिः) वासइसी वासेसी । (विषमातपः) विसमायवो । विसमआयवो (दधीश्वरः) दहिईसरो दहीसरो । (स्वादूदक) साउउअय साऊअयं ॥ पदयोरिति किं ॥ (पातः) पाओ (पति॰) पई (वृक्षात्) वच्छाओ । (मुग्धया) मुद्धाइ मुद्धाए । (काक्ष्या) महइ महए । बहुलाधिकारात् क्वचिद् एकपदेऽपि, (भविष्यति) काहिइ, काही । विइओ, बीओ ॥

न युवर्णस्याऽस्वे ॥ १ ॥ ६ ॥

इवर्णस्य उवर्णस्य चास्वे वर्णे परे सन्धिर्न भवति । (न वैरिवर्गेऽपि अवकाशः) न वेरिवग्गे विं अवआसो (वन्दामि आर्यवैर) वदामि अज्जवइर ॥

दणु इदरुहिरलित्तो सहइ उइंदो नहप्पहावलि अरुणो
सज्झावहु अवऊढो नववारिहरोव्व विज्जुलापडिभिन्नो ॥

युवर्णस्येति किं गूढो–अरतामरसाणुसारिणी भमरपतिव्व ॥ अस्व इति किं (पृथिवीश॰) पुहवीसो ।

---

१ अत्र वि इत्यस्य अवकाशे परतः सन्धिर्न जात । २ दनुजेन्द्ररुधिरलिप्त शोभते उपेन्द्र नखप्रभावल्यरुण संध्यावध्ववगूढो नववारिधर इव विद्युत्प्रतिभिन्न ॥ अत्र दणु इत्यादीनां सन्धिन जात । ३ गूढोदरतामरसानुसारिणी भ्रमरपङ्क्तिरिव ॥ अत्र गूढ उदर इत्यादिषु सन्धिभवत्येन ।

एदोतोः स्वरे ॥ १ ॥ ७ ॥

एकारौकारयोः स्वरे परे सन्धिर्न भवति,
वहुआए नहुल्लिहणे आवधंतीइ कचुअं अंगे ॥
मय रद्धअसरघोरणि घाराच्छेअव्व दीसन्ति ॥ १ ॥
उवमासु अपज्जत्तेभकलभदंता–वहासमूरु जुअ ॥
तं चेअ मलिअविसदण्ड–विरसं आलक्खिमो एण्हिं॥
अहो अच्छरिअ ॥ एदोतोरिति किं ॥
अत्थालोअणतरला इयरकईण भमति वुद्धीओ ॥
अत्थ चिअ निरारम्भमिंति हियय कइदाण ॥

स्वरस्योद्वृत्ते ॥ १ ॥ ८ ॥

व्यञ्जनसपृक्तः स्वरो व्यञ्जने लुप्ते योऽवशिष्यते स उद्
इहोच्यते । उद्वृते स्वरे परे स्वरस्य सन्धिर्न भवति । गैयणे चि
गधउडिं कुणति तुह कउलनारीओ ॥ निसाअरो निसिअरो । र
णिअरो । मणुअत्त, बहुलाधिकारात् कचित् विकल्पः । कुमआ

---

१ वधूकाया नखोल्लेखने आवध्नन्त्याः कञ्चुकमङ्गे ॥
मकरध्वजशरघोरणि धाराच्छेदा इव दृश्यन्ते ॥
अत्र नखोल्लेखने इति एकारस्य आवध्नन्त्या इति परे सन्धिर्न भवति ।

२ उपमासु अपर्याप्तेभकलभदन्तावभासं ऊरुयुगम्, तदेव मर्दितविसदण्डविरस आलक्ष्याम इदानीम् ॥ अत्र मो इति ओकारस्य सन्धिर्न भवति ॥ ३ अहो आश्चर्यम् ४ अर्थालोकनतरला इतरकवीनां भ्रमति बुद्धयः । अत्र चिअ निरारम्भा यन्ति हृद कवीन्द्राणाम् ॥ अत्र कवि इन्द्र इत्यत्र सन्धिरभवस्येव । ५ गगने एव गन्धपु भ्रमंति राव कौरनार्यं ॥ अत्र गन्ध उडिमिति इत्यत्र अकार उद्वृत्तस्वर नास्मि परे सन्धिन ।

कुमारो । सुपुरिसो सूरिसो । क्वचित्सन्धि-रेव सालाहणो[1] चक्काओ[2] ॥ अत एव प्रतिषेधात् समासेऽपि स्वरस्य सन्धौ भिन्नपदत्वम् ॥

त्यादेः ॥ १ ॥ ९ ॥

त्यादीना स्वरस्य स्वरे परे सन्धिर्न भवति ॥ भवति इह, होइ इह ॥

अथ व्यञ्जनसन्धि.

अन्त्यव्यञ्जनस्य ॥ १ ॥ ११ ॥

लुगित्यनुवर्त्तते ॥ शब्दाना यद् अन्त्यव्यञ्जन तस्य लुक् भवति॥ जाव (यावत्) ताव (तावत्) जसो (यशस्) तमो जम्मो । समासे तु वाक्य[3]विभक्त्यपेक्षायाम् अन्त्यत्वम् अनन्तत्व च, तेनोभयमपि भवति (सद्भिक्षुः) सभिक्खू (सज्जनः) सजणो (एतद्गुणाः) एअगुणा (तद्गुणाः) तग्गुणाः ॥

न श्रदुदोः ॥ १ ॥ १२ ॥

श्रद् उद् इत्येतयोरन्त्यव्यञ्जनस्य लुग् न भवति, सद्दहिअं, सद्धा उग्गय उन्नय ॥

निर्दुरोर्वा ॥ १ ॥ १३ ॥

निर् दुर् इत्येतयोरन्त्यव्यञ्जनस्य लुग् वा न भवति ॥ निस्सहं नीसह । दुस्सहो दूसहो (दुस्सह॰) दुक्खिओ दुहिओ ॥

---

१ शालवाहन । २ चक्रवाक । ३ वाक्यापेक्षया अनन्तत्व, विभक्त्यपेक्षया च अन्त्यत्वम् इति ।

स्वरेऽन्तरश्च ॥ १ ॥ १४ ॥

अन्तरो निर्दुरोश्चान्त्यव्यञ्जनस्य स्वरे परे लुग् न भवति । अव
रेप्पा (अन्तरात्मा) निरतर, निरवसेसं, दुरुत्तर दुरवगाह । क्वचि
भवत्यपि अन्तोवेरि ॥

स्त्रियाम् आदू अविद्युतः ॥ १ ॥ १५ ॥

स्त्रियां वर्त्तमानस्य शब्दस्य अन्त्यव्यञ्जनस्य आत्त्व भवति, विद्यु
च्छब्द वर्जयित्वा। लुगपवाद. ॥ (सरित्) सरिआ (प्रतिपद्)
पाडिवआ (सम्पद्) सपआ, बहुलाधिकारात् ईषत्स्पृष्टतरयश्रुति
रपि । सरिया, पाडिवया, सपया । अविद्युत इति किंविज्जु ॥

रो रा ॥ १ ॥ १६ ॥

स्त्रियां वर्त्तमानस्य अन्त्यरेफस्य रा इत्यादेशो भवति आत्त्वाप
वादः । गिरा पुरा धुरा ॥

क्षुधो हा ॥ १ ॥ १७ ॥

क्षुध् शब्दस्य अन्त्यव्यञ्जनस्य हादेशो भवति । छुहा ॥

शरदादे-रत् ॥ १ ॥ १८ ॥

शरदादे-रन्त्यव्यञ्जनस्य अद् भवति (शरद्) सरओ (भिषर
भिसओ ॥

दिक्प्रावृषोः सः ॥ १ ॥ १९ ॥

एतयोरन्त्यव्यञ्जनस्य सो भवति । दिसा पाउसो ॥

---

१ 'भस्मात्मनो पोवा ।२।५२ इती त्मस्य प ॥ २ रस्य मिरार्गे कृते 'भतो
विसगस्स' इति विसगस्थाने ओदोत्कार ॥

आयुरप्सरसोर्वा ॥ १ ॥ २० ॥

अनयोरन्त्यव्यञ्जनस्य सो वा भवति ॥ दीहाउसो दीहाऊ, अच्छरसा अच्छरा ॥

ककुभो हः ॥ १ ॥ २१ ॥

ककुभ् शब्दस्य अन्त्यव्यञ्जनस्य हो भवति । कउहा ॥ दिशो

धनुषो वा ॥ १ ॥ २२ ॥

धनुःशब्दस्य अन्त्यव्यञ्जनस्य हो वा भवति, धणुह धणू ॥

मोऽनुस्वारः ॥ १ ॥ २३ ॥

अन्त्यमकारस्य अनुस्वारो भवति । जल फल वच्छं गिरिं पेच्छ । क्वचिदनन्त्यस्यापि वणमि वणम्मि ॥

वा स्वरे मश्च ॥ १ ॥ २४ ॥

अन्त्यमकारस्य स्वरे परेऽनुस्वारो वा भवति । पक्षे लुगपवादो मस्य मकारश्च भवति । वंदे उसभं अजिअं, उसभमजिअं च वंदे ॥ बहुलाधिकाराद् अन्त्यस्यापि व्यञ्जनस्य मकारः (साक्षात्) सक्खं (यत्) जं (तत्) तं (विष्वक्) वीसुं[4] (पृथक्) पिहं (सम्यक्) सम्मं (इह) इहं (इहक) इहयं आलेठ्ठुअं इत्यादि ॥ ह्रु

ङञणनो व्यञ्जने ॥ १ ॥ २५ ॥

ङञणन इत्येषां स्थाने व्यञ्जने परेऽनुस्वारो भवति । ङ (पङ्क्तिः) पंती (पराङ्मुखः) परंमुहो (ञ) कञ्चुकः) कंचुओ

१ ष्टस्याद् ष्य-ष्व-स्स ष्पाम् अनिष्ठे इति प्सस्य छ ॥ २ वृक्ष ॥ ३ 'षाऽव्य योरसातादावदाश इति आ द्रस्य क्ष ॥ ४ ष्यनिविष्वचोव ॥ १ ॥ ५२ ॥' इति अकारस्य उत्वम् ॥

(लाञ्छन) लछण (ण) (षण्मुखः) छमुहो (उत्कण्ठा) उक्क
(न) (सन्ध्या) संझा (विन्ध्यः) विंझो ॥

वक्रादावन्तः ॥ १ ॥ २६ ॥

वक्रादिषु यथादर्शन प्रथमादेः स्वरस्यान्त आगमरूपोऽनुस्वा
भवति ॥ वक । तस । अस्सू । मस्सू । पुछ । गुंछ । मुढा । पस्सू
वुध । कक्कोडो कुंपल दंसण विंछिओ गिंठी मजारो, एष्वाद्यस्य
वयसो मणसी मणंसिणी । मणसिला । पंडसुआ । एषु द्विती
यस्य ॥ अवरिं अणिउतय अइमुतय अनयोस्तृतीयस्य, वक्र त्र्यस्र
अश्रु श्मश्रु पुच्छ गुच्छ मूर्धन् पर्शु बुध्न कर्कोट कुड्मल दर्श
वृश्चिक गृष्टि मार्जार वयस्य मनस्विन् मनस्विनी मनःशिल
प्रतिश्रुत् उपरि अतिमुक्तक इत्यादि । क्वचिच्छन्दपूरणेऽपि दे
नागसुवर्णं । क्वचिन्न भवति । गिट्ठी मज्जारो मणसिला १ आ
मणोसिला, अइमुत्तय ॥

क्त्वा स्यादेर्णस्वो–र्वा ॥ १ ॥ २७ ॥

क्त्वायाः स्यादीना च यौ णसू तयोरनुस्वारोऽन्त्यो वा भवति।
क्त्वा ॥ काऊण काऊण काउआण काउआण ॥ स्यादि । वच्छे
वच्छेण वच्छेसु वच्छेसु ॥ णस्वोरिति किं करिअ अग्गिणो ॥

विंशत्यादे–र्लुक् ॥ १ ॥ २८ ॥

विंशत्यादेरनुस्वारस्य लुक् भवति । (विंशतिः) वीसा (त्रिंशत्
तीसा सस्कृत सक्कय (सस्कारः) सक्कारो इत्यादि ॥

---

१ टमयमो ।२।५२' इति इमस पः । २ पमिपुयिनीलादि, इत्यस्य शकारः
३ क्त्तुमस्तृ सुआणा, इति यस्तूणादश ।

मासादे–र्वा ॥ १ ॥ २९ ॥

मासादेरनुस्वारस्य लुक् वा भवति । मास मस मासल मसल कास कस पासू पसु कह कह एव एव नूण नूणं इयाणि इयाणिं दाणि दाणिं कि करेमि किं करेमि सम्मुहं सम्मुह किंसुअ किंसुअ सीहो सिंघो ॥ मांस मासल कास्य पांसु कथ एव नून इदानीं दानीं किं सम्मुख किंशुक सिंह इत्यादि ॥

वर्गेऽन्त्यो वा ॥ १ ॥ ३० ॥

अनुस्वारस्य वर्गे परे प्रत्यासत्तेस्तस्यैव वर्गस्य अन्त्यो वा भवति ॥ पङ्को पंको सङ्खो संखो अङ्गण अंगण लङ्घण लंघण कञ्चुओ कंचुओ लञ्छण लंछण अञ्जिअ अंजिअ सञ्झा संझा कण्ठओ कंठओ उक्कण्ठा उक्कंठा कण्ड कंड सण्ढो संढो अन्तर अंतर पन्थो पंथो चन्दो चंदो बन्धवो बंधवो कम्पइ कंपइ वम्फइ वंफइ कलम्बो कलंबो आरम्भो आरंभो । वर्ग इति किं संसओ संहरइ। नित्यमिच्छन्ति अन्ये ॥

स्वरादसंयुक्तस्यानादेः ॥ १ ॥ १७६ ॥

अधिकारोऽयं ॥ यद् इत ऊर्ध्वम् अनुक्रमिष्यामस्तत् स्वरात् परस्य असंयुक्तस्य अनादेर्भवतीति वेदितव्यम् ॥

कग-चज-तद-पयवां प्रायो लुक् ॥ १ ॥ १७७ ॥

स्वरात्परेषाम् अनादिभूतानाम् असंयुक्तानां कगचजतदपयवां प्रायो लुक् भवति ॥ (क) (तीर्थंकर) तित्थयरो (लोक[1])

---

१ 'कदम्बे वा' इति दम्य ल ॥

लोओ (शकट) सयढ (ग) (नगः) नओ नयर, मयको, (च) सई कयग्गहो कायमणी (ज) रयय) पयावई (त) रसायल, पायाल जई (द) मयणो गया (प) (रिपु') रिऊ (सुपुरुष') सुउरिसो (य) नयण क्याल्ु (वियोग') विओओ (व) लायण्ण ॥ प्रायो ग्रहणात् कचिन्न भवति । सुकुसुम, पयागजल, सुगओ अगरु सचाव विजणं सुतार विदुरो सपाव समवाओ देवो दाणवो ॥ स्वरादित्येव, संकरो सगमो नक्चरो धणजओ विसवओ पुरदरो सवुडो सवरो ॥ असयुक्तस्य इत्येव ॥ अको वग्गो अग्घो वज्ज धुत्तो उद्दामो कज्ज सव्व ॥ कचित्सयुक्तस्यापि (नक्तचर') नक्क चरो ॥ अनादेरित्येव ॥ कालो गघो चोरो जारो तरू दावो पाव वण्णो ॥ यकारस्य आदिभूतस्य जत्वम् तु वक्ष्यते ॥ समासे तु वाक्यविभक्त्यपेक्षया भिन्नपदत्वमपि विवक्ष्यते, तेन तत्र यथादर्शनम् उभयमपि भवति, सुहकरो सुहयरो, आगमिओ आयमिओ, जलचरो, जलयरो, वहुतरो वहुयरो, सुहदो सुहओ, इत्यादि ॥ कचिदादेरपि (स पुनः) स उणा, (स च) सो अ (चिह्नम्) ईंन्घ, ॥ कचिचस्य जः, (पिशाची) पिसाजी, (एकत्वम्) एगत्त (एकः) एगो (अमुक') अमुगो (अमुकः) असुगो (श्रावकः) सावगो (आकार') आगारो, तित्थगरो (आकर्षः) आगरिसो लोगस्सुज्जोअगरा इत्यादिपु तु व्यत्ययश्च

---

१ सटा शकट कैटमे ठ ॥ इति टस्य ढः ॥ २ नगरम् ॥ ३ मृगाङ्क ॥ ४ कचग्रह ॥ ५ काचमणिः ६ रजतम् ॥ ७ प्रजापति ॥ ८ रसातलम् ॥ ९ पातालम् ॥ १० मदन ॥ ११ गदा ॥ १२ नयनम् ॥ १३ लावण्यम् ॥ १४ चिह्ने न्धो वा' इति ह्रस्व न्ध ॥

इत्येव कस्य गत्वम्, आर्षे अन्यदपि दृश्यते (आकुञ्चनम्) आउटण अत्र चस्य टत्वम् ॥

यमुना चामुण्डा कामुकातिमुक्तके मोऽनुनासिकश्च ॥ १ ॥ १७८ ॥

एषु मस्य लुक् भवति, लुकि च सति मस्य स्थानेऽनुनासिको भवति, जउँणा चाउँण्डा काउँओ अणिउँत्तय, क्वचिन्न भवति अइमुतय अइमुत्तअ ॥

नावर्णात् पः ॥ १ ॥ १७९ ॥

अवर्णात् परस्य अनादेः पस्य लुक् न भवति ॥ (शपथः) सवहो (शापः) सावो अनादेरित्येव (परपुष्टः) परउट्ठो ॥

अवर्णो यश्रुतिः ॥ १ ॥ १८० ॥

कगचजेत्यादिना लुकि सति शेषोऽवर्णोऽवर्णात्परो लघुप्रयत्नतरयकारश्रुतिर्भवति । तित्थयरो सयढ नयर मयंको कयग्गहो कायमणी रयय पयावई रसायल मयणो गया नयण दयालू लायण्ण । अवर्ण इति किं, सउणो पउणो (सगुणः प्रगुणः) पउरं (प्रचुर) राईव (राजीवः) निहओ निनओ वाऊ कई ॥ अवर्णादित्येव लोअस्स देअरो, क्वचिद् भवति, पियइ ॥

कुब्ज-कर्पर-कीलके कः खोऽपुष्पे ॥ १ ॥ १८१ ॥

एषु कस्य खो भवति पुष्प चेत् कुब्जाभिधेय न भवति ॥ खुज्जो खप्पर खीलओ, अपुष्प इति किं, (बन्धितुं कुब्जकप्रसू-

---

१ पीव, इति पस्य वकारादेश ।

नम्) नघेउं कुअयपसूण, आर्षेऽन्यत्रापि (कासितम्) खासि (कसित) खसिअ ॥

मरकत-मदकले गः कन्दुके त्वादेः ॥ १ ॥ १८२ ॥

अनयो. कस्य गो भवति कन्दुके त्वाद्यस्य कस्य, मरगय मयगलो गेंदुअ ॥

किराते च[1] ॥ १ ॥ १८३ ॥

किराते कस्य चो भवति, चिलाओ, पुलिन्दे एव अय विधि कामरूपिणि तु नेष्यते (नमामो हरकिरात) नमिमो हरकिराय।

शीकरे भहौ वा ॥ १ ॥ १८४ ॥

शीकरे कस्य भहौ वा भवतः । सीभरो सीहरो ॥ पक्षे सीअरो।

चन्द्रिकायां म. ॥ १ ॥ १८५ ॥

चन्द्रिकाशब्दे कस्य मो भवति । चन्दिमा ॥

निकष-स्फटिक चिकुरे हः ॥ १ ॥ १८६ ॥

एषु कस्य हो भवति । निहसो ॥

स्फटिके ल. ॥ १ ॥ १९७ ॥

स्फटिके टस्य लो भवति।फलिहो । (चिकुरः)चिहुरो । चिहुर शब्द[2] संस्कृतेऽपीति दुर्ग ॥

खघथधभाम् ॥ १ ॥ १८७ ॥

स्वरात्परेषाम् असंयुक्तानाम् अनादिभूतानां ख-घ-थ-ध-भाम् प्रायो हो भवति । (ख) (शाखा) साहा (मुखम्) मुह, मेहला,

---

[1] 'एच्टम्यादौ ।१।५७ इति अकारस्य एत्वम् ॥ [2] हरिद्रादौ ल ।१।२५४ इति रस्य ल ॥

स्थापति

लिहइ (घ) मेहो जहण माहो लाहइ (थ) नाहो आवसहो अ मिहुण कहइ (ध) साहू वाहो वहिरो बाहइ इद-हणू (भ) (सभा) सहा सहावो नह थणहरो सोहइ। स्वरादित्येव सवो संघो कथा वधो खमो (शपः सघः कन्था वन्ध' खम्भः) असयुक्तस्य इत्येव, अक्खइ अग्घइ कत्थइ बधइ सिद्धओ लम्भइ ॥ अनादेरित्येव, गज्जते खे मेहा (गर्जन्ति खे मेघाः) गंन्छइ घणो, प्राय इत्येव, सेरिसवखलो, पैलय-घणो, अँथिरो जिणधम्मो, पणट्ठभओ नभ ॥

पृथकि धो वा ॥ १ ॥ १८८ ॥

पृथक्शब्दे थस्य धो वा भवति ॥ पिध पुध, पिह पुह ॥

शृङ्खले ख. कः ॥ १ ॥ १८९ ॥

शृङ्खलशब्दे खस्य को भवति, सकल ॥

पुन्नाग-भागिन्योर्गो मः ॥ १९० ॥

अनयो-र्गस्य मो भवति, पुन्नामाइ वसते (पुन्नागानि वसन्ते) भामिणी ॥

छागे लः ॥ १ ॥ १९१ ॥

छागे गस्य लो भवति, छालो छाली ॥

खचितपिशाचयोश्च. सल्लौ वा ॥ १ ॥ १९३ ॥

अनयो-श्चस्य यथासंख्य स ल्ल इत्यादेशौ वा भवतः। खसिओ खइओ, पिसल्लो पिसाओ।

---

१ गन्छन्ति घन ॥ २ सपपखल ॥ ३ प्रळयघन ॥ ४ अस्थिरो जिनधर्म ॥ ५ प्रनष्टभयो नभ ॥

जटिले जो झो वा ॥ १ ॥ १९४ ॥

जटिले जस्य झो वा भवति ॥

टो डः ॥ १ ॥ १९५ ॥

स्वरात्परस्य असयुक्तस्य अनादेः टस्य डो भवति ॥ झडिलो जडिलो, (नटो भटो घटः) नडो भडो घडो घडइ, स्वरादित्येव, घटा । असयुक्तस्येत्येव खट्टा (खट्वा) अनादेरित्येव टक्को, क्वचिन्न भवति (अटति) अटइ ॥

सटा शकट-कैटभे ढः ॥ १ ॥ १९६ ॥

एषु टस्य ढो भवति, सढा सयढो ॥

कैटभे भो वः ॥ १ ॥ २४०.॥

कैटभे भस्य वो भवति केढवो ॥

चपेटा पाटौ वा ॥ १ ॥ १९८ ॥

चपेटाशब्दे ण्यन्तपटिधातौ च टस्य लो वा भवति ॥ चविला चविडा फालेइ फाडेइ ॥

ठो ढः ॥ १ ॥ १९९ ॥

स्वरात्परस्यासयुक्तस्यानादेः ठस्य ढो भवति ॥ मढो सढो कमढो कुढारो पढइ, स्वरादित्येव वेकुठो (वैकुण्ठः) असयुक्तस्येत्येव चिट्ठइ, अनादेरित्येव हिअए ठाइ (हृदये तिष्ठति)

अङ्कोठे ल्लः॥ १ ॥ २०० ॥

अङ्कोठे टस्य द्विरुक्तो ल्लो भवति ॥ अकोल्ले-वेल्लतुप्प ॥

१ पटति ॥ २ मठ शठ कमठ कुठार पठति ॥ ३ अङ्कोठतैलतुप्पं देश्योऽयं शब्द ॥

पिठरे हो वा रश्च डः ॥ १ ॥ २०१ ॥

पिठरे ठस्य हो वा भवति, तत्सन्नियोगे च रस्य डो भवति ॥ पिहडो पिढरो ॥

डो लः ॥ १ ॥ २०२ ॥

स्वरात्परस्यासंयुक्तस्य अनादे-र्डस्य प्रायो लो भवति (वडवा मुख) वलयामुह (गरुडः, तडाग, क्रीडति) गरुलो तलाय कीलइ, स्वरादित्येव, मोंड कोंड (मुण्ड कुण्डम्) असंयुक्तस्य इत्येव खग्गो, अनादेरित्येव, रमइ डिंभो (रमते डिम्भ.) प्रायोग्रहणात् क्वचिद् विकल्पः, वडिस वलिस, दाडिम दालिम, गुडो गुलो, णाडी णाली, णड णल (आपीडः) आवेडो आमेलो ॥ क्वचिन्न भवति, निबिड (गौडः) गउडो पीडिअ नीड उडू तडी ॥

वेणौ णो वा ॥ १ ॥ २०३ ॥

वेणौ णस्य लो वा भवति, वेलू वेणू ॥

तुच्छे तश्चछौ वा ॥ १ ॥ २०४ ॥

तुच्छशब्दे तस्य चछ इत्यादेशौ वा भवतः । चुच्छ छुच्छ तुच्छं ॥

तगर-त्रसर-तूवरे टः ॥ १ ॥ २०५ ॥

एषु तस्य टो भवति । टगरो टसरो टूवरो ॥

प्रत्यादौ डः ॥ १ ॥ २०६ ॥

प्रत्यादिषु तस्य डो भवति, पडिवन्न पडिहासो पडिहारो

---

२ नीपापीडे मो वा इति पस्य म । एत्पीयूषेत्यादिना ईकारस्य एत्वम् च ॥

पाडिप्फद्धी (प्रतिपन्न प्रतिभासः प्रतिहारः प्रतिस्पर्द्धिन्) पंडिसारो पडिनियत्त पडिमा पडिवया पडसुआ पडिकरइ पहुडि पाहुड वावडो पडाया बहेडओ हरडई। मडय ॥ आर्षे (दुष्कृतं) दुकड (सुकृत) सुकड (आहृतम्) आहडं (अवहृतम्) अवहडं इत्यादि ॥ प्राय इत्येव (प्रतिसमय) पइसमय (प्रतीप) पईव (सम्प्रति) सपइ (प्रतिष्ठान) पइट्ठाण (प्रतिष्ठा) पइट्ठा (प्रतिज्ञा) पइण्णा ॥ प्रति प्रभृति प्राभृत व्यापृत पताका बिभीतक हरीतकी मृतक इत्यादि ॥

इत्वे वेतसे ॥ १ ॥ २०७ ॥

वेतसे तस्य डो भवति इत्वे सति ॥ वेडिसो ॥ इत्व इति किं, वेअसो, अत्र इत्व इति व्यावृत्तिबलात् इःस्वप्नादौ, इति इकारो न भवति ॥

गर्भितातिमुक्तके णः ॥ १ ॥ २०८ ॥

अनयोस्तस्य णो भवति, गब्भिणो अणिउर्त्तयं, क्वचिन्न भवति, अइमुत्तय, कथम् एरावणो, ऐरावणशब्दस्य, एरावओ इति तु ऐरावतशब्दस्य ॥

रुदिते दिना ण्ण ॥ १ ॥ २०९ ॥

रुदिते दिना सह तस्य द्विरुक्तो णो भवति। रुण्ण ॥ अत्र केचिद् ऋत्वादिषु द इत्यारब्धवन्त', स तु शौरसेनी मागधीविषय

---

१ प्रतिसार', प्रतिनिवृत्त प्रतिमा, प्रतिपद् प्रतिश्रुत्, प्रतिकरोति ॥ २ 'इत्वेन स्वप्नादित्वादिकारस्य अ' ॥ ३ इ' स्वप्नादौ इत्यस्य इ ॥ ४ गब्भिणा पाठ्य माविमुक्तेत्यादि म घोष ॥ ५ अविम्मयीति दोष ॥

एव दृश्यते, इति नोच्यते ॥ प्राकृते हि (ऋतुः) रिऊ उऊ (रजत) रययं (एतद्) एअ (गतः) गओ (आगतः) आगओ (साम्प्रत) सपयं (यतः) जओ (ततः) तओ (कृत) कय (हृत) हय (हताशः) हयासो (श्रुतः) सुओ (आकृति*) आकिई (निर्वृतः) निव्वुओ (तातः) ताओ (कतरः) कयरो (द्वितीयः) दुइओ इत्यादयः प्रयोगा भवन्ति, न पुनः, उदू रयद इत्यादि ॥ क्वचिद् भावेऽपि व्यत्ययश्च इत्येव सिद्धम् ॥ दिही इत्येतदर्थं तु धृतेर्दिहिः, इति वक्ष्यामः ॥

सप्ततौ रः ॥ १ ॥ २१० ॥

सप्ततौ तस्य रो भवति । सत्तरी ॥

अतसी-सातवाहने लः ॥ १ ॥ २११ ॥

अनयोस्तस्य लो भवति ॥ अलसी सालाहणो सालवाहणो सालाहणी भासा ॥

पलिते वा ॥ १ ॥ २१२ ॥

पलिते तस्य लो वा भवति ॥ पलिल पलिअ ॥

पीते वो ले वा ॥ १ ॥ २१३ ॥

पीते तस्य वो वा भवति, स्वार्थलकारे परे, पीवल पीअल, ल इति किं पीअ ॥

वितस्ति-वसति भरत कातर-मातुलिङ्गे हः ॥ १ ॥ २१४ ॥

एषु तस्य हो भवति, विहत्थी वसही, बहुलाधिकारात् क्वचिन्न भवति वसई, भरहो काहलो माहुलिंग, मातुलुङ्गशब्दस्य तु माउलुग ॥

मेथि-शिथिर-शिथिल प्रथमे थस्य ढः ॥ १ ॥ २१५ ॥

एषु थस्य ढो भवति ह्रस्वापवाद' मेढी सिढिलो सिढिलो पढमो

प्रदीपि-दोहदे लः ॥ १ ॥ २२१ ॥

प्रपूर्वे दीप्यतौ धातौ दोहदशब्दे च दस्य लो भवति । पली वेइ पलित्तं ॥

दशनदष्ट-दग्धदोला दण्डदर दाहदम्भ-दर्भ-कदनदो

हदे दो वा डः ॥ १ ॥ २१७ ॥

एषु दस्य डो वा भवति। डसण दसण, डट्ठो दट्ठो, डड्ढो दड्ढो डोला दोला, डडो दडो, डरो दरो, डाहो दाहो, डम्भो दंभो डम्भो दम्भो, कडण कयण, डोहलो दोहलो, दरशब्दस्य भयार्थवृत्तेरेव भवति, अन्यत्र दर-दलिअ ॥

दशदहो ॥ १ ॥ २१८ ॥

अनयो र्धात्वो-र्दस्य डो भवति । डसइ डहइ ॥

सख्या गद्गदे रः ॥ १ ॥ २१८ ॥

सख्यावाचिनि गद्गदशब्दे च दस्य रो भवति, एआरह बारह तेरह गग्गर, अनादेरित्येव दे दस, असयुक्तस्य इत्येव चउद्दह ॥

कदल्याम् अद्रुमे ॥ १ ॥ २२० ॥

अद्रुमवाचिनि कदलीशब्दे दस्य रो भवति, करली अद्रुम इति किं कयली केली ॥

कदम्बे या ॥ १ ॥ २२२ ॥

कदम्ब शब्दे दस्य लो वा भवति ॥ कलम्बो कयम्बो ॥

दीर्घे घो वा ॥ १ ॥ २२३ ॥
दीप्यतौ दस्य घो वा भवति ॥ धिप्पइ दिप्पइ ॥
कदर्थिते वः ॥ १ ॥ २२४ ॥
कदर्थिते दस्य वो भवति, कवट्टिओ, ॥
ककुदे हः ॥ १ ॥ २२५ ॥
ककुदे दस्य हो भवति, कउह ॥
निपधे धो ढः ॥ १ ॥ २२६ ॥
निपधे धस्य ढो भवति, निसढो ॥
वौपधे ॥ १ ॥ २२७ ॥
औपधे धस्य ढो वा भवति, ओसढ ओसह ॥
नो णः ॥ १ ॥ २२८ ॥
स्वरात्परस्यासयुक्तस्यानादे-र्नस्य णो भवति ॥ कणय भयणो
यण नयण माणइ । आर्षे आरनाल अनिलो अनलो इत्याद्यपि ॥
वादौ ॥ १ ॥ २२९ ॥
आदौ वर्तमानस्य असयुक्तस्य नस्य णो वा भवति ॥ णरो
रो, णई नई[3] णेइ नेइ ॥ असंयुक्तस्येत्येव(न्याय.) नाओ ॥
निम्ब-नापिते ल-ण्ह वा ॥ १ ॥ २३० ॥
अनयो-र्नस्य ल ण्ह इत्यादेशौ वा भवत ॥ लिम्बो निम्बो
हाविओ नाविओ ॥

१ 'वृत्तप्रवृत्तमृत्तिकापत्तनकदर्थित ट' इति धस्य ट ॥ २ कनक, मदनो, वचन, यनम् ॥ ३ नरो नदी, नयति ॥

पो वः ॥ १ ॥ २३१ ॥

स्वरात्परस्यासयुक्तस्यानादेः पस्य प्रायो वो भवति ॥
सावो उवसग्गो पईवो कासवो, पाव उवमा कविल कुणव
कवाल महिवालो गोवइ तवइ (पापम् उपमा कपिल कु
कलाप कपाल महिपालो गोपति तपति) स्वरादित्येव कप
असयुक्तस्य इत्येव, अप्पमत्तो (अप्रमत्तः) अनादेरित्येव सु
पढइ, प्राय इत्येव कई रिऊ (कपिर्ऋतुं) एव च पकार
प्राप्तयो—र्लोपवकारयोर्यस्मिन् कृते श्रुतिसुखमुत्पद्यते स तत्र कार्य
पाटि परुष परिघ परिखा पनस पारिभद्रे फः ॥ १ ॥२३

ण्यन्ते पटिधातौ परुषादिषु च शब्देषु पस्य फो भवति
फालेइ फाडेइ, फरुसो फलिहो फलिहा फणसो फालिहद्दो ॥

प्रभूते वः ॥ १ ॥ २३३ ॥

प्रभूते पस्य वो भवति, बहुत्त ॥

पापर्द्धौ रः ॥ १ ॥ २३५ ॥

पापर्द्धौ अपदादौ पकारस्य रो भवति ॥ पारद्धी ॥

फो भहौ ॥ १ ॥ २३६ ॥

स्वरात्परस्यासयुक्तस्यानादेः फस्य भहौ भवत, क्वचिद्
(रेफ) रेभो (शिफा) सिभा, क्वचित्तु हः (मुक्ताफल) मुत्
हल, क्वचिद् उभावपि (सफलं) सभल सहल (शेफालिका)
सेभालिआ सेहालिआ (शफरी) सभरी सहरी (गुफति) गु

१ शपथः, शाप, उपराग, प्रदीप, कश्यप ॥ २ पाप रो वा ॥ १ ॥ २४
इति टस र ॥

गुहइ, स्वरादित्येव गुफइ, असयुक्तस्येत्येव पुप्फं, अनादेरित्येव चिट्ठइ फणी, प्राय इत्येव कसणफणी ॥

घो वः ॥ १ ॥ २३७ ॥

स्वरात्परस्यासंयुक्तस्यानादेर्बस्य वो भवति ॥ अलाबू अलाबू अलाऊ (शनलः) सवलो ॥

बिसिन्या भः ॥ १ ॥ २३८ ॥

बिसिन्या बस्य भो भवति, भिसिणी, स्त्रीलिङ्गनिर्देशादिह न भवति ॥ बिसतन्तु पेलवाण् (बिसतन्तुपेलवाना) ॥

कबन्धे मयौ ॥ १ ॥ २३९ ॥

कमन्धे वस्य मयौ भवतः, कमधो कयधो ॥

विषमे मो ढो वा ॥ १ ॥ २४१ ॥

विषमे मस्य ढो वा भवति ॥ विसढो विसमो ॥

मन्मथे वः ॥ १ ॥ २४२ ॥

मन्मथशब्दे मस्य वो भवति ॥ वम्महो ॥

वाभिमन्यौ ॥ २४३ ॥

अभिमन्युशब्दे मस्य वो वा भवति ॥ अहिवन्नू अहिमन्नू ॥

भ्रमरे सो वा ॥ १ ॥ २४४ ॥

भ्रमरशब्दे मस्य सो वा भवति ॥ भसलो भमरो ॥

आदे-र्यो जः ॥ १ ॥ २४५ ॥

पदादेर्यस्य जो भवति ॥ जसो[1] जमो जाइ, आदेरिति किम्

---

[1] यशो यमो याति ॥

अवयवो विणओ, बहुलाधिकारात् सोपसर्गस्यानादेरपि (संयम) सजमो सजोगो अवजसो, क्वचिन्न भवति। (प्रयोगः) पओगो आर्षे लोपोऽपि (यथाख्यात) अह-क्खाय (यथाजातम्) अहा-जाय ॥

युष्मदर्थपरे तः ॥ १ ॥ २४६ ॥

युष्मच्छब्देऽर्थपरे यस्य तो भवति ॥ तुम्हारिसो तुम्हेरो अर्थपर इति किं जुम्हदम्हपयरण ॥

यष्ट्यां लः ॥ १ ॥ २४७ ॥

यष्ट्या यस्य लो भवति, लट्ठी वेणु लट्ठी उच्छुलट्ठी महुलट्ठी ॥

वोत्तरीयानीयतीयकृद्ये ज्जः ॥ १ ॥ २४८ ॥

उत्तरीयशब्दे अनीयतीयकृद्यप्रत्ययेषु च यस्य द्विरुक्तो जो वा भवति ॥ उत्तरिज्जं उत्तरीअं ॥ अनीये ॥ करणिज्जं करणीअं विम्हयणिज्जं विम्हयणीअं जवणिज्जं जवणीअं। (तीये) बिइज्जो बीओ/(कृद्ये) पेज्जा पेआ ॥

छायायां होऽकान्तौ वा ॥ १ ॥ २४९ ॥

अकान्तौ वर्तमाने छायाशब्दे यस्य हो वा भवति ॥ वच्छस्स छाही, वच्छस्स छाया आतपाभाव ॥ सच्छाहं सच्छायं ॥ अकान्ताविति किम् मुहच्छाया कान्तिरित्यर्थः ॥

डाह्वौ कतिपये ॥ १ ॥ २५० ॥

---

१ अवयवो विनय ॥ २ युष्मादृश ॥ ३ युष्मदीयः ॥ ४ युष्मदस्मत्प्रकरणम् ॥ ५ विस्मयनीयम् ॥ ६ यापनीयम् ॥ ७ द्वितीय ॥ ८ पेया
९ मुखच्छाया ॥

कतिपयशब्दे यस्य डाह-व इत्यादेशौ पर्यायेण भवतः, कइवाह कइअवं ॥

किरिभेरे रो डः ॥ १ ॥ २५१ ॥

अनयो रस्य डो भवति, किडी भेडो ॥

पर्याणे डा वा ॥ १ ॥ २५२ ॥

पर्याणे रस्य डा इत्यादेशो वा भवति, पडायाण पल्लाण ॥

करवीरे णः ॥ १ ॥ २५३ ॥

करवीरे प्रथमस्य रस्य णो भवति, कणवीरो ॥

हरिद्रादौ लः[1] ॥ १ ॥ २५४ ॥

हरिद्रादिषु शब्देषु असंयुक्तस्य रस्य लो भवति, हलिद्दी दलिद्दाइ दलिद्दो दालिद्द हलिद्दो जहुट्ठिलो सिढिलो मुहलो चलणो वलुणो कलुणो अगालो सकालो सोमालो चिलाओ फलिहा फलिहो फालिहद्दो काहलो लुक्को अवद्दालं भसलो जढल नढलो निट्ठुलो ॥ बहुलाधिकारात् चरणशब्दस्य पादार्थवृत्तेरेव, अन्यत्र, चरणकरण, भ्रमरे ससनियोगे एव, अन्यत्र भमरो । तथा जढर वढरो निट्ठुरो इत्याद्यपि ॥ हरिद्रा दरिद्राति दरिद्र दारिद्र्य हरिद्र युधिष्ठिर शिथिर मुखर चरण वरुण करुण अगार सत्कार सुकुमार किरात परिखा परिघ पारिभद्र कातर रुग्ण अपद्वार भ्रमर जठर नठर निष्ठुर इत्यादि, आर्षे दुवालसंगे इत्याद्यपि ॥

लाहल लाङ्गल लाङ्गूले वादे र्णः ॥ १ ॥ २५६ ॥

---

1 पयस्तपयाणसौकुमार्ये ल, इति यस्य स्तम् ॥

एषु आदे-र्लस णो वा भवति ॥ णाहलो, लाहलो, न
लगल, णंगूल लंगूल ॥

शबरे बो मः ॥ १ ॥ २५८ ॥

शबरे बस्य मो भवति, समरो ॥

स्वप्ननीव्योर्वा ॥ १ ॥ २५९ ॥

अनयोर्वस्य मो वा भवति, सिमिणो सिविणो, नीमी नीवी

स्नुषाया ण्हो न वा ॥ १ ॥ २६१ ॥

स्नुषाशब्दे षस्य ण्ह णकाराक्रान्तो हो वा भवति, सुण्हा सुस

दश पाषाणे हः ॥ १ ॥ २६२ ॥

दशनशब्दे पाषाणशब्दे च शषयो' यथादर्शनं हो वा भव
दहमुहो दसमुहो; दहबलो दसबलो/ दहरहो दसरहो, दह द
एगारह/ बारह तेरह पाहाणो पासाणो ॥

दिवसे सः ॥ १ ॥ २६३ ॥

दिवसे सस्य हो वा भवति ॥ दिवहो दिवसो ॥

हो घोऽनुस्वारात् ॥ १ ॥ २६४ ॥

अनुस्वारात् परस्य हस्य घो वा भवति । सिंघो सीहो संघा
संहारो । क्वचिदननुस्वारादपि, (दाह') दाघो ॥

शिराया वा ॥ १ ॥ २६६ ॥

शिराशब्दे आदेर्ञ्छो वा भवति, छिरा सिरा ॥

लुग् भाजनदनुजराजकुले ज' सस्वरस्य न वा ॥१॥२६७

एषु सस्वरस्य जकारस्य लुग् वा भवति, भाणं भायणं, दणुवह
दणुअवहो, राउलं रायउलं ॥

व्याकरणप्रकारागते कगोः ॥ १ ॥ २६८ ॥

एषु कस्य गस्य च सस्वरस्य लुग् वा भवति, वारण वायरण, पारो पायारो, आओ, आयओ ॥

किसलयकालायसहृदये यः ॥ १ ॥ २६९ ॥

एषु सस्वरस्य यकारस्य लुग् वा भवति, किसलं किसलय, कालास कालायस, महण्णव-समा सहिआ[1] ॥ जाला ते सहिअएहिं घेप्पति[2] ॥ निसमणुप्पिय-हिअस्स हिअय[3] ॥

दुर्गादेव्युदुम्बर-पादपतनपादपीठेऽन्तर्दः ॥ १ ॥ २७० ॥

एषु सस्वरस्य दकारस्य अन्तर्मध्ये वर्त्तमानस्य लुग् वा भवति ॥ दुग्गावी दुग्गाएवी, उंबरो उउम्बरो पावडण पायवडण, पावीढ पायवीढ ॥ अन्तरिति किं, दुर्गादेव्याम् आदौ मा भूत् ॥

यावत्तावज्जीवितावर्त्तमानावट-प्रावारकदेव
कुलैवमेवे वः ॥ १ ॥ २७१ ॥

यावदादिषु सस्वरवकारस्य अन्तर्वर्त्तमानस्य लुग् वा भवति ॥ जा जाव, ता ताव, जीअ जीविअ, अत्तमाणो आवत्तमाणो, अडो अवडो, पारओ पावारओ, देउल देवउल, एमेव एवमेव ॥ अन्तरित्येन, एवमेव इत्यन्तस्य न भवति ॥

अधुना संयुक्तव्यञ्जनसन्धिर्विधीयते
संयुक्तस्य ॥ २ ॥ १ ॥

---

१ महार्णवसमा सहृदया ॥ २ (यस्मिन् ते सहृदयैर्गृह्यन्ते) सहृदयैः स गुण गृह्यन्ते इत्यर्थ ॥ ३ निशमनार्पितहृदयस्य हृदयम् ॥

अधिकारोऽय ज्यायामीत् (२ ॥ ११५) इति यावत्, यदि ऊर्ध्वम् अनुक्रमिष्यामः तत्सयुक्तस्येति वेदितव्यम् ॥

कग-टड-तद्-प-शषस४क४पाम् ऊर्ध्वं लुक् ॥ २ ॥ ७७।

सयोगस्य ऊर्ध्वं वर्तमानानाम् एषां वर्णाना लुग् भवति (क) भुंत सित्थ ॥ ग ॥ दुंद्धं मुद्धं ॥ ट ॥ छप्पओ (षट्पदः कप्फल (कट्फलम्) ॥ ड ॥ खग्गो सज्जो (खड्ग षड्जः) ॥ त उप्पल (उत्पलम्) उप्पाओ (उत्पादः) ॥ द ॥ मग्गु मोग्ग (मद्गुः मुद्गरः) ॥ प ॥ सुत्तो गुत्तो (सुप्तो गुप्तः) ॥ श ॥ ल (श्लक्ष्णम्) निच्चलो चुअइ (निश्चल., श्चोतति) ॥ ष ॥ गोट्ठ छट्ठो, निट्ठुरो (गोष्ठि., षष्ठो, निष्ठुर.) ॥ स ॥ खलिओ ने (स्खलितः, स्नेह)४क ॥ दुक्ख (दु खम्)४प ॥ अन्तप्पा (अन्त'पातः) ॥

अनादौ शेषादेशयो र्द्वित्वम् ॥ २ ॥ ८९ ॥

पदस्यानादौ वर्तमानस्य लुगात् शेषस्य संयुक्तादेशस्य च द्वि भवति ॥ शेष ॥ कप्पतरू, (कल्पतरु ,) भुत्त, दुद्ध, नग्गो उ टक्को, मुग्गो, (नग्न उल्का अर्को मुग्ध) आदेश ॥ डक्को जा रग्गो पिच्ची रूप्पी (दष्टो, यक्षो, रक्तः, कृत्ति', रुक्मी) कचि भवति, कम्पिणो, अनादावितिं किं खलिअ थेरो खम्भो ॥ द्वयो द्वित्वमस्ति एवेति न भवति, विंचुओ, भिंण्डिवालो ॥

शारुमुरुदष्टकरणमृदुत्वे णो या ॥ २ ॥ २ ॥

---

१ भुक्त सिक्थम् ॥ २ दुग्धं मुग्धम् ॥ ३ श्लक्ष्ण इति ॥ ४ भिन्दिपाल

एषु संयुक्तस्य को वा भवति, सक्को सत्तो, मुक्को मुत्तो, डक्को दट्ठो[1], लुक्को लुग्गो[2], माउक्क माउत्तण[3] ॥

क्षः खः क्वचित्तु छझौ ॥ २ ॥ ३ ॥

क्षस्य खो भवति, क्वचित्तु छझावपि ॥ खओ, लक्खण; क्वचित्तु, छझौ अपि, खीण छीण, झीण झिज्जइ ॥

छोऽक्ष्यादौ ॥ २ ॥ १७ ॥

अक्ष्यादिषु[4] संयुक्तस्य क्षस्य छो भवति । खस्यापवादः ॥ अच्छि उच्छु, लच्छी कच्छो छीअ[5] छीर सरिच्छो वच्छो मच्छिया छेत्त छुहा दच्छो कुच्छी वच्छ छुण्णो कच्छा छारो कुच्छेअय छुरो उच्छा छय सारिच्छ । क्वचित् स्थगितशब्देऽपि छइअ ॥ आर्षे । इक्खू खीर । सारिक्ख इत्याद्यपि दृश्यते ॥

क्षमायां वा ॥ २ ॥ १८ ॥

ऋक्षशब्दे संयुक्तस्य छो वा भवति । रिच्छ रिक्ख, रिच्छो रिक्खो, कथं छूढ क्षिप्तमिति, वृक्षक्षिप्तयोरुक्खछूढौ इति भविष्यति ॥

क्षमायां कौ ॥ २ ॥ १९ ॥

कौ पृथिव्यां वर्तमाने क्षमाशब्दे संयुक्तस्य छो भवति ॥ छमा

---

१ 'दशनदष्टदग्धदोलादण्डेत्यादिना' दस्य ड ॥ २ 'फेनाप्युणादय' इति लुक् ॥ ३ 'आरङ्वामृदुकमृदुत्वे वा, इति ककारस्य आगमः ॥ ४ अक्षि इक्षु लक्ष्मी कक्ष क्षुत क्षीर सदृक्ष वृक्ष मक्षिका क्षेत्र क्षुध् दक्ष कुक्षि वक्षस् क्षुण्ण कक्षा क्षार कौक्षेयक क्षुर उक्षन् क्षत सादृश्य इति अक्ष्यादयः ॥ ५ 'प्रथादीषी ॥ १ ॥ १५ ॥' इति इकारस्योकार ॥ ६ ई क्षुते ॥ १ ॥ ११२ ॥ ७ 'क्षुधो हा' ॥ १ ॥ १७ ॥ इति धो हादेश ॥

पृथिवी, लाक्षणिकस्यापि क्ष्मादेशस्य भवति ॥ (छैमा') छ
काविति किं, खमा क्षान्तिः ॥

क्षण उत्सवे ॥ २ ॥ २० ॥

क्षणशब्दे उत्सवाभिधायिनि संयुक्तस्य छो भवति ॥ छ
उत्सव इति किं, खणो ॥

ष्कस्कयोर्नाम्नि ॥ २ ॥ ४ ॥

अनयोर्नाम्नि संज्ञायां खो भवति ॥ ष्क ॥ पोक्खरं, पोक्ख
रिणी, निक्खं ॥ स्क ॥ खंधो, खंधावारो, अवक्खंदो ॥ ना
इति किम् । दुक्करं निक्कंप निक्कओ नमोक्कारो सक्कय सक्कारो ॥

शुष्कस्कन्दे वा ॥ २ ॥ ५ ॥

अनयोः ष्कस्कयोः खो वा भवति ॥ सुक्खं सुक्कं खन्दो कंदो

क्ष्वेटकादौ ॥ २ ॥ ६ ॥

क्ष्वेटकादिषु संयुक्तस्य खो भवति ॥ खेडओ । क्ष्वेटकशब्
विषपर्याय', (क्ष्वोटक.) खोडओ (स्फोटक') खोडओ (स्फटक'
खेडओ (स्फेटिक) खेडिओ ॥

स्थाणावहरे ॥ २ ॥ ७ ॥

स्थाणौ संयुक्तस्य खो भवति हरश्चेद्वाच्यो न भवति ॥ खाणू
अहर इति किम् । थाणुणो रेहा ॥

स्तम्भे स्तो वा ॥ २ ॥ ८ ॥

---

१ क्ष्मा... ॥ २ ॥ १०१ ॥ इति अकारागमः ॥ २ ५
पुक्खरं, निक्खम्, निक्कओ, नमस्कार, संस्कृत, संस्कार ॥

स्तम्भशब्दे स्तस्य खो वा भवति ॥ खम्भो, थम्भो । काष्ठादिमयः ॥

थठावस्पन्दे ॥ २ ॥ ९ ॥

स्पन्दाऽभाववृत्तौ स्तम्भे स्तस्य थठौ भवत', थम्भो ठम्भो ॥ (स्तम्भ्यते) थम्भिज्जइ ठम्भिज्जइ ॥

रक्ते गो वा ॥ २ ॥ १० ॥

रक्तशब्दे संयुक्तस्य गो वा भवति ॥ रग्गो, रत्तो ॥

शुल्के ङ्गो वा ॥ २ ॥ ११ ॥

शुल्कशब्दे संयुक्तस्य ङ्गो वा भवति ॥ सुङ्गं सुक्कं ॥

कृत्तिचत्वरे च ॥ २ ॥ १२ ॥

अनयो॰ संयुक्तस्य चो भवति ॥ किच्ची, चच्चरं ॥

त्योऽचैत्ये ॥ २ ॥ १३ ॥

चैत्यवर्जिते त्यस्य चो भवति । सच्चं, पच्चओ ॥ अचैत्य इति किम् ॥ चइत्तं ॥

प्रत्यूषे षश्च हो वा ॥ २ ॥ १४ ॥

प्रत्यूषे त्यस्य चो भवति तत्सनियोगे च षस्य हो वा भवति ॥ पच्चूहो पच्चूसो ॥

त्वथ्वद्ध्वां चछजझाः क्वचित् ॥ २ ॥ १५ ॥

एषां यथासंख्यम् एते क्वचिद् भवन्ति ॥ (भुक्त्वा) भोच्चा (ज्ञात्वा) नच्चा (श्रुत्वा) सोच्चा ॥ (पृथ्वी) पिच्छी ॥ (विद्वान्) विज्जं ॥ (बुध्वा) बुज्झा) ॥

भोत्ता सयल पिच्छि विज्ज बुज्झा अणण्णयगामि ॥
चइऊण तवं काउ सन्ती पत्तो सिव परम

वृश्चिके श्चेर्ञ्चुर्वा ॥ २ ॥ १६ ॥

वृश्चिके श्चेः सस्वरस्य स्थाने ञ्चुरादेशो वा भवति, छस्यापवादः ॥ विञ्चुओ विंचुओ ॥ पक्षे विञ्छिओ ॥

ह्रस्वात् थ्यश्चत्सप्साम् अनिश्चले ॥ २ ॥ २१ ॥

ह्रस्वात् परेषां थ्यश्चत्सप्सां छो भवति ॥ निश्चले तु न भवति ॥ थ्य, पच्छं पच्छा मिच्छा ॥ श्च, पच्छिमं अच्छेरं पच्छा ॥ त्स, उच्छाहो, मच्छलो मच्छरो संवच्छलो संवच्छरो ॥ प्स, लिच्छइ जुगुच्छइ अच्छरा ॥ ह्रस्वादिति किम्, ऊसारिओ । अनिश्चल इति किम् । निच्चलो । आर्षे तथ्ये चोऽपि, तच्चं ॥

सामर्थ्योत्सुकोत्सवे वा ॥ २ ॥ २२ ॥

एषु संयुक्तस्य छो वा भवति ॥ सामच्छं सामत्थं ॥ उच्छुओ ऊसुओ ॥ उच्छवो ऊसवो ॥

स्पृहायाम् ॥ २ ॥ २३ ॥

स्पृहाशब्दे संयुक्तस्य छो भवति ॥ फस्यापवादः ॥ छिहा ॥ बहुलाधिकारात् क्वचिदन्यदपि । निप्पिहो ॥

द्यय्यर्यां जः ॥ २ ॥ २४ ॥

एषां संयुक्तानां जो भवति ॥ द्य, मज्जं, अवज्जं, वेज्जो, जुई,

---

१ भुक्त्वा सकलां पृथ्वीं विद्यां बुद्ध्वा अनन्यकगामिनीम् ॥ त्यक्त्वा तपः कृत्वा शान्तिः प्राप्तः शिवं परमम् ॥ २ [illegible] इति धनुस्वारागम ॥ ३ [illegible] न्यायेनैव वा ॥ १ ॥ ५८ ॥ इति [illegible] ॥

जोओ ॥ य्य, जज्जो सेज्जा ॥ र्य ॥ भज्जा, चौर्यसमत्वात् भारिआ, कज्जं वज्जं पज्जाओ पज्जत्त मज्जया ॥

अभिमन्यौ जञ्जौ वा ॥ २ ॥ २५ ॥

अभिमन्यौ संयुक्तस्य जो ञश्च वा भवति ॥ अहिमज्जू अहिमञ्जू ॥ पक्षे अहिमन्नू, अभिग्रहणादिह न भवति मन्नू ॥

साध्वसध्यह्यां झः ॥ २ ॥ २६ ॥

साध्वसे ध्यह्ययोश्च संयुक्तस्य झो भवति ॥ सज्झस ॥ ध्य ॥ बज्झए, झाण, उवज्झाओ, सज्झाओ, सज्झं, विंझो ॥ ह्य ॥ मज्झं, गुज्झं, णज्झइ ॥

ध्वजे वा ॥ २ ॥ २७ ॥

ध्वजशब्दे संयुक्तस्य झो वा भवति ॥ झओ धओ ॥

इन्धौ झा ॥ २ ॥ २८ ॥

इन्धौ धातौ संयुक्तस्य झा इत्यादेशो भवति ॥ समिज्झाइ विज्झाइ ॥

वृत्तप्रवृत्तमृत्तिकापत्तनकदर्थिते टः ॥ २ ॥ २९ ॥

एषु संयुक्तस्य टो भवति ॥ वट्टो पवट्टो मट्टिया पट्टण कवट्टिओ ॥

र्तस्याऽधूर्तादौ ॥ २ ॥ ३० ॥

र्तस्य टो भवति ॥ धूर्तादीन् वर्जयित्वा ॥ केवट्टो, वट्टी, जट्टो, पयट्टइ, वट्टुलं, रायवट्टयं, नट्टई, संवट्टिअं ॥ अधूर्तादाविति किम् ॥ धुत्तो, कित्ती, वत्ता, आवत्तण, निवत्तण, पवत्तण, संव-

१ धूर्त कीर्ति वार्ता आवर्तन निवर्तन प्रवर्तन संवर्तन आवर्तक निवर्तक निवर्तक प्रवर्तक संवर्तक वर्तिका वार्तिक कार्तिक उत्कर्तित कर्तरी मूर्ति मूर्त मुहूर्त इत्यादय ॥

भोचा सयलं पिच्छि विज्जं वुज्झा अणण्णयगामि ॥
चइऊण तवं काउ सन्ती पत्तो सिव परम

वृश्चिके श्चेर्ञ्चुर्वा ॥ २ ॥ १६ ॥

वृश्चिके श्चे॰ ससरस्य स्थाने ञ्चुरादेशो वा भवति, छसापवादः॥ विञ्चुओ विंचुओ ॥ पक्षे विच्छिओ ॥

ह्रस्वात् थ्यश्चत्सप्साम् अनिश्चले ॥ २ ॥ २१ ॥

ह्रस्वात् परेषां थ्यश्चत्सप्सां छो भवति ॥ निश्चले तु न भवति ॥ थ्य, पच्छं पच्छा मिच्छा ॥ श्च, पच्छिम अच्छेरं पच्छा ॥ त्स, उच्छाहो, मच्छली मच्छरो संवच्छलो संवच्छरो ॥ प्स, लिच्छइ जुगुच्छइ अच्छरा ॥ ह्रस्वादिति किम्, ऊसारिओ । अनिश्चल इति किम् । निच्चलो । आर्षे तथ्ये चोऽपि, तच्च ॥

सामर्थ्योत्सुकोत्सवे वा ॥ २ ॥ २२ ॥

एषु संयुक्तस्य छो वा भवति ॥ सामच्छं सामत्थं ॥ उच्छुओ ऊसुओ ॥ उच्छवो ऊसवो ॥

स्पृहायाम् ॥ २ ॥ २३ ॥

स्पृहाशब्दे संयुक्तस्य छो भवति ॥ फसापवादः ॥ छिहा ॥ बहुलाधिकारात् कचिदन्यदपि । निप्पिहो ॥

द्यय्यर्यां जः ॥ २ ॥ २४ ॥

एषां संयुक्तानां जो भवति ॥ द्य, मज्जं, अवज्जं, वेज्जो, जुई,

---

१ भुक्त्वा सकलां पृथ्वीं विद्यां बुद्ध्वाऽनन्यकगामिनीम् ॥ त्यक्त्वा तपः कृत्वा शान्तिः प्राप्तः शिवं परमम् ॥ २ वक्रादावन्तः इति अनुस्वारागमः ॥ ३ पद्मुत्कारपर्यन्ताश्चर्ये वा ॥ १ ॥ ५८ ॥ इति एकारादेशः ॥

जोओ ॥ य्य, जज्जो सेज्जा ॥ र्य ॥ भज्जा, चौर्यसमत्वात् भारिआ, कज्ज वज्ज पज्जाओ पज्जत्त मज्जया ॥

अभिमन्यौ जज्जौ वा ॥ २ ॥ २५ ॥

अभिमन्यौ सयुक्तस्य जो ज्जश्च वा भवति ॥ अहिमजू अहिमज्जू ॥ पक्षे अहिमन्नू, अभिग्रहणादिह न भवति मन्नू ॥

साध्वसध्यह्यां झः ॥ २ ॥ २६ ॥

साध्वसे ध्यह्ययोश्च सयुक्तस्य झो भवति ॥ सज्झस ॥ ध्य ॥ वज्झए, झाण, उवज्झाओ, सज्झाओ, सज्झ, विंझो ॥ ह्य ॥ मज्झ, गुज्झ, णज्झइ ॥

ध्वजे वा ॥ २ ॥ २७ ॥

ध्वजशब्दे सयुक्तस्य झो वा भवति ॥ झओ धओ ॥

इन्धौ झा ॥ २ ॥ २८ ॥

इन्धौ धातौ सयुक्तस्य झा इत्यादेशो भवति ॥ समिज्झाइ विज्झाइ ॥

वृत्तप्रवृत्तमृत्तिकापत्तनकदर्थिते टः ॥ २ ॥ २९ ॥

एषु सयुक्तस्य टो भवति ॥ वट्टो पवट्टो मट्टिया पट्टण कवट्टिओ ॥

र्तस्याऽधूर्त्तादौ ॥ २ ॥ ३० ॥

र्तस्य टो भवति ॥ धूर्त्तादीन् वर्जयित्वा ॥ केवट्टो, वट्टी, जट्टो, पयट्टइ, वट्टुल, रायवट्टय, नट्टई, सवट्टिअ ॥ अधूर्त्तादाविति किम् ॥ धुत्तो, कित्ती, वत्ता, आवत्तण, निवत्तण, पवत्तण, सव

[1] धूर्त कीर्ति वार्त्ता आवर्त्तन निवर्त्तन प्रवर्त्तन संवर्त्तन आवर्त्तक निवर्त्तक निर्वर्त्तक प्रवर्त्तक संवर्त्तक वर्त्तिका वार्त्तिका कार्त्तिक उत्कर्त्तित कर्त्तरी मूर्त्ति मूर्त्त मुहूर्त्त इत्यादय ॥

त्तण, आवत्तओ निवत्तओ, निव्वत्तओ, पवत्तओ, सवत्तओ, वत्तिआ, वत्तिओ, कत्तिओ, उक्कत्तिओ, कत्तरी, मुत्ती, मुत्तो, मुहुत्तो, । बहुलाधिकाराद् वट्टा ॥
कैंची

ठोऽस्थिविसस्थुले ॥ २ ॥ ३२ ॥

अनयोः सयुक्तस्य ठो भवति ॥ अट्ठी विसठुल ॥

स्त्यानचतुर्थार्थे वा ॥ २ ॥ ३३ ॥

एषु सयुक्तस्य ठो वा भवति ॥ ठीण, थीण ॥ चउट्ठो, अट्ठो प्रयोजनम् । अत्थो धनम् ॥

ष्टस्याऽनुष्ट्रेष्टासदष्टे ॥ २ ॥ ३४ ॥

उष्ट्रादिवर्जिते ष्टस्य ठो भवति ॥ लट्ठी, मुट्ठी, दिट्ठी, सिट्ठी, पुट्ठो, कट्ठ, सुरट्ठा, इट्ठो, अणिट्ठ, ॥ अनुष्ट्रेष्टासदष्ट इति किम्, उट्टो इट्टा चुण्ण व्व, सदट्टो ॥

गर्त्ते डः ॥ २ ॥ ३५ ॥

गर्त्तशब्दे सयुक्तस्य डो भवति ॥ टापवाद. । गड्डो गड्डा ॥

संमर्द-वितर्दि विच्छर्द-छर्दि-कपर्द मर्दिते र्दस्य ॥ २ ॥ ३६ ॥

एषु र्दस्य डत्व भवति ॥ समड्डो, विअड्डी, विच्छड्डो, छड्डी, कवड्डो, मड्डिओ समड्डीओ ॥

गर्दभे वा ॥ २ ॥ ३७ ॥

गर्दभे र्दस्य डो वा भवति ॥ गड्डहो गद्दहो ॥

कन्दरिकाभिन्दिपाले ण्डः ॥ २ ॥ ३८ ॥

अनयोः सयुक्तस्य ण्डो भवति ॥ कण्डलिआ भिण्डिवालो ॥

स्तब्धे ठढौ ॥ २ ॥ ३९ ॥

स्तब्धे संयुक्तयोर्यथाक्रमं ठढौ भवतः ॥ ठड्ढो ॥

दग्धविदग्धवृद्धिवृद्धे ढः ॥ २ ॥ ४० ॥

एषु संयुक्तस्य ढो भवति ॥ दड्ढो, वियड्ढो, वुड्ढी, वुड्ढो, ॥ क्वचिन्न भवति । विद्धकइनिरूविअ ॥

श्रद्धर्द्धि मूर्धार्धेऽन्ते वा ॥ २ ॥ ४१ ॥

एषु संयुक्तस्य अन्ते वर्त्तमानस्य ढो वा भवति ॥ सड्ढा, सद्धा ॥ इड्ढी, रिद्धी ॥ मुड्ढा, मुद्धा ॥ अड्ढं अद्धं ॥

म्नज्ञो र्णः ॥ २ ॥ ४२ ॥

अनयोर्णो भवति ॥ म्न ॥ निण्णं पज्जुण्णो ॥ णाणं सण्णा पण्णा विण्णाणं ॥

पञ्चाशत्पञ्चदशदत्ते ॥ २ ॥ ४३ ॥

एषु संयुक्तस्य णो भवति ॥ पण्णासा, पण्णरह, दिण्णं ॥

मन्यौ न्तो वा ॥ २ ॥ ४४ ॥

मन्युशब्दे संयुक्तस्य न्तो वा भवति ॥ मन्तू मन्नू ॥

स्तवे वा ॥ २ ॥ ४६ ॥

स्तवशब्दे स्तस्य थो वा भवति ॥ थवो तवो ॥

पर्य्यस्ते थटौ ॥ २ ॥ ४७ ॥

पर्यस्ते स्तस्य पर्यायेण थटौ भवतः ॥ पल्लत्थो पल्लट्टो ॥

---

१ निम्न ॥ २ प्रद्युम्न ॥ ३ ज्ञानम् ॥ ४ क्रियामादिर्विषुत ॥ १ ॥ १५ ॥ इत्याकारादेश ॥ ५ 'ऋ' स्वप्नादौ इत्यस्य दृश्यम् ॥ ६ पय्यस्तपर्याणा सौकुमार्ये ल्लः ॥ २ ॥ ६७ ॥ इति सूत्र ल्ल ॥

घोत्साहे थो हश्च र' ॥ २ ॥ ४८ ॥

उत्साहशब्दे संयुक्तस्य थो वा भवति, तत्सनियोगे च ह्स्य रः ॥ उत्थारो उच्छाहो ॥

आश्लिष्टे लधौ ॥ २ ॥ ४९ ॥

आश्लिष्टे संयुक्तयोर्यथासंख्य लध इत्यादेशौ भवतः॥ आलिद्धो॥

चिह्ने न्धो वा ॥ २ ॥ ५० ॥

चिह्ने संयुक्तस्य न्धो वा भवति ॥ ण्हापवादः ॥ पक्षेऽसोऽपि ॥ चिन्ध इन्ध चिण्ह ॥

भस्मात्मनो पो वा ॥ २ ॥ ५१ ॥

अनयो संयुक्तस्य पो वा भवति ॥ भप्पो भस्सो अप्पा अप्पाणो, पक्षे अत्ता ॥

ड्मक्मो' ॥ २ ॥ ५२ ॥

ड्मक्मयो' पो वा भवति ॥ (कुड्मल) कुप्पल ॥ (रुक्मिणी) रुप्पिणी ॥ क्वचिच् च्मोऽपि, (रुक्मी) रुप्पी ॥

भीष्मे ष्म' ॥ २ ॥ ५४ ॥

भीष्मे ष्मस्य फो भवति ॥ भिप्फो ॥

श्लेष्मणि वा ॥ २ ॥ ५५ ॥

श्लेष्मशब्दे ष्मस्य फो वा भवति ॥ सेप्फो सिलिम्हो ॥

ह्वो भो वा ॥ २ ॥ ५७ ॥

ह्वस भो वा भवति ॥ जिब्भा जीहा ॥

वा विह्वले वौ वश्च ॥ २ ॥ ५८ ॥

विह्वले ह्वस्य भो वा भवति ॥ तत्सनियोगे च विशब्दे वस्य वा भो भवति ॥ भिब्भलो विब्भलो विहलो ॥

वोर्ध्वे ॥ २ ॥ ५९ ॥

ऊर्ध्वशब्दे सयुक्तस्य भो वा भवति ॥ उब्भ उद्ध ॥

कश्मीरे म्भो वा ॥ २ ॥ ६० ॥

कश्मीरशब्दे सयुक्तस्य म्भो वा भवति ॥ कम्भारा कम्हारा ॥

न्मो मः ॥ २ ॥ ६१ ॥

न्मस्य मो भवति ॥ अधो लोपापवादः ॥ जम्मो वम्महो मम्मण ॥ अव्यक्त ध्वनि

ग्मो वा ॥ २ ॥ ६२ ॥

ग्मस्य मो वा भवति ॥ (युग्मम्) जुम्म जुग्ग ॥ (तिग्मम्) तिम्म । तिग्ग ॥

ब्रह्मचर्यतूर्यसौन्दर्यशौण्डीर्ये र्यो रः ॥ २ ॥ ६३ ॥

एषु र्यस्य रो भवति ॥ जापवादः ॥ बम्हचेर । चौर्यसमत्वाद्, बम्हचरिअ, तूर । सुन्देर, सोण्डीर ॥ पराक्रम

कला धैर्ये वा ॥ २ ॥ ६४ ॥

धैर्यशब्दे र्यस्य रो वा भवति ॥ धीर धिज्ज ॥ सूरो सुज्जो इति तु सूर-सूर्यप्रकृतिभेदात् ॥

पर्यस्तपर्याणसौकुमार्ये ल्लः ॥ २ ॥ ६८ ॥

एषु र्यस्य ल्लो भवति ॥ (पर्यस्तम्) पल्लट्ट पल्लत्थ, पल्लाण,

---

१ मन्मथ । मन्मथे म ॥ १ ॥ २४२ ॥ इति मकारस्य वकारादेश ॥

सोऽमञ्ज ॥ पर्ङ्को, इति तु मल्यङ्कशब्दस्य यलोपे द्वित्वे च। पलिअको इत्यपि चौर्यसमत्वात् ॥

बृहस्पतिवनस्पत्योः सो वा ॥ २ ॥ ६९ ॥

अनयोः संयुक्तस्य सो वा भवति ॥ बहस्सई बहप्फई ॥ भयस्सई भयप्फई/वणस्सई वणप्फई ॥

बाष्पे होऽश्रुणि ॥ २ ॥ ७० ॥

बाष्पशब्दे संयुक्तस्य हो भवति ॥ अश्रुण्यभिधेये, बाहो नेत्र जलम्, अश्रुणीति किम् बप्फो, उष्मा ॥

कार्षापणे ॥ २ ॥ ७१ ॥

कार्षापणे संयुक्तस्य हो भवति ॥ काहावणो, कथ कहावणो ॥

ह्रस्वःसंयोगे ॥ १ ॥ ८४ ॥

इतिपूर्वमेव ह्रस्वत्वे पश्चादादेशे, कर्षापणशब्दस्य वा भविष्यति ॥

पक्ष्मश्मष्मस्मह्मां म्हः ॥ २ ॥ ७४ ॥

पक्ष्मशब्दसम्बन्धिन[1], संयुक्तस्य, श्मष्मस्मह्मां च मकाराक्रान्तो, हकार आदेशो भवति (पक्ष्मन्) पम्हाइ ॥ पम्हललोअणा। (कुश्मानः) कुम्हाणो (कश्मीरा[1]) कम्हारा ॥ ष्म।(ग्रीष्मः) गिम्हो (ऊष्मा) उम्हा। स्म (अस्मादृशः) अम्हारिसो (विस्मय[1]) विम्हओ। ह्म (ब्रह्मा) बम्हा सुम्हा, बम्हणो बम्हचेर ॥ क्वचित् म्भोऽपि दृश्यते, बम्भणो बम्भचेर सिम्भो ॥ क्वचिन्न भवति। (रश्मिः) रस्सी (स्मरः) सरो ॥

सूक्ष्म-श्न ष्ण-स्न-ह्न ह्ण क्ष्णां ण्हः ॥ २ ॥ ७५ ॥

---

१ अतो मुकुटादिषु ॥ १ ॥ १०७ ॥ इति उकारस्य आयम्

सूक्ष्मशब्दसम्बन्धिन॰ संयुक्तस्य, श्नष्णस्नह्नह्णक्ष्णा च णकाराक्रान्तो हकार आदेशो भवति ॥ (सूक्ष्म) सण्हं, श्न, पण्हो, सिण्हो, ष्ण, विण्हू, जिण्हू, कण्हो, उण्हीसं ॥ स्न, जोण्हा ण्हाओ, पण्हुओ ॥ ह्न। वण्ही जण्हू। ह्ण, पुव्वण्हो अवरण्हो ॥ क्ष्ण, सण्हं तिण्हं ॥ विप्रकर्षे तु कृष्णकृत्स्नशब्दयोः कसणो कसिणो ॥

मध्याह्ने हः ॥ २ ॥ ८४ ॥

मध्याह्ने हस्य लुग् वा भवति ॥ मज्झन्नो मज्झण्हो ॥

ह्लो ल्हः ॥ २ ॥ ७६ ॥

ह्लः स्थाने लकाराक्रान्तो हकारो भवति ॥ कल्हार पल्हाओ ॥ प्रह्ला

सर्वत्रलवरामवन्द्रे ॥ २ ॥ ७९ ॥ कमल

इत्युक्तम् ॥ अत्र च द्व इत्यादिसंयुक्तानाम् उभयप्राप्तौ यथा दर्शन लोपः ॥ क्वचिदूर्ध्वं (उद्विग्न॰) उव्विग्गो, (द्विगुण॰) बिउणो, (द्वितीय॰) बीओ, (कल्मष) कम्मसं, (सर्व) सव्वं, (शुल्वम्) सुव्वं ॥ क्वचित्तु अधः (काव्य) कव्वं, (कुल्या) कुल्ला (माल्य) मल्लं (द्विपः) दिओ (द्विजातिः) दुआई ॥ क्वचित्पर्यायेण (द्वारम्) दारं वारं (उद्विग्न॰) उव्विग्गो उव्विण्णो अवन्द्र इति किम्, वन्द्र, संस्कृतसमोऽयं प्राकृतशब्दः ॥ अनोत्तरेण विकल्पोऽपि न भवति, निषेधसामर्थ्यात् ॥

द्रे रो नवा ॥ २ ॥ ८० ॥

द्रशब्दे रेफस्य वा लुग् भवति । चदो चद्रो, रुद्दो रुद्रो । भद्द

---

१ अधतः सूक्ष्मेषा ॥ १ ॥ ११८ ॥ इति सूक्ष्माने स ॥ २ श्लक्ष्णम् ॥

भद्र, समुद्दो समुद्रो । ह्रदशब्दस्य स्थितिपरिवृत्तौ द्रह इति
वत्र, द्रहो दहो ॥ केचिद् रलोप नेच्छन्ति ॥ द्रहशब्दमपि क
सस्कृत मन्यते ॥ वोद्रहादयस्तु तरुणपुरुषादिवाचका नित्य रे
सयुक्ता देश्या एव ॥ सिर्क्खतु वोद्रहाउ, वोद्रह द्रहम्मि पडिआ

धात्र्याम् ॥ २ ॥ ८१ ॥

धात्रीशब्दे रस्य लुग् वा भवति ॥ धत्ती ॥ ह्रस्वात्प्रागेव रलो
धाई पक्षे धारी ॥

तीक्ष्णे णः ॥ २ ॥ ८२ ॥

तीक्ष्णशब्दे णस्य लुग् वा भवति ॥ तिक्ख तिण्ह ॥

ज्ञो ञः ॥ २ ॥ ८३ ॥

ज्ञसम्बन्धिनो ञकारस्य लुग् वा भवति ॥ जाण णाण, सव्वज्ञे
सव्वण्णू ॥ अप्पज्ञो अप्पण्णू, दइवज्ञो दइवण्णू, इगिअज्ञो इगिअण्णू
मणोज्ञ मणोण्ण, अहिज्ञो अहिण्णू [1] । पज्ञा पण्णा, अज्ञा अण्णा,
सज्ञा सण्णा/कचित्र भवति । विण्णाण ॥

दशार्हे ॥ २ ॥ ८५ ॥

पृथग् योगात् वेति निवृत्त, दशार्हे हस्य लुग् भवति ॥ दसारो ॥

आदे. श्मश्रुश्मशाने ॥ २ ॥ ८६ ॥

अनयोरादेर्लुग् भवति ॥ मासू, मसू, मस्सू ॥ मसाण, आर्षे
श्मशानशब्दस्य सीआण ॥ सुसाण ।

श्चो हरिश्चन्द्रे ॥ २ ॥ ८७ ॥

---

१ शिक्षन्तु वोद्रहा ॥ वोद्रहद्रहे पतिता ॥ २ वक्रादावन्त ॥ १ ॥ २६ ॥ इति
अनुस्वारागम ॥

हरिश्चन्द्रशब्दे श्च इत्यस्य लुग् भवति ॥ हरि अदो ॥

रात्रौ वा ॥ २ ॥ ८८ ॥

रात्रिशब्दे सयुक्तस्य लुग् वा भवति ॥ राई रत्ती ॥

द्वितीयतुर्ययोरुपरि पूर्व. ॥ २ ॥ ९० ॥

द्वितीयतुर्ययोः द्वित्वप्रसङ्गे उपरि पूर्वो भवतः ॥ द्वितीयस्योपरि प्रथम' । चतुर्थस्योपरि तृतीय इत्यर्थः ॥ शेप' ॥ वक्खाण, वेग्घो, ग्घार[1] मुच्छा, निज्झरो, कट्ठ, तित्थ, निद्धणो, गुंप्फ[2] निब्भरो ॥ आदेश' ॥ जक्खो, घस्य नास्ति । अच्छी मज्झ, पट्ठी, वुड्ढो, हत्थो, आलिद्धो,[3] भन[4] पुप्फ, भिंब्भलो ॥ तैलादौ ॥ २ ॥ ९८ ॥ द्वित्वे ओक्खल ॥ सेवादौ ॥ २ ॥ ९९ ॥ नक्खा ॥ (नहा) समासे, कैडढओ कइ-धओ ॥ द्वित्व इत्येव, खाओ ॥

दीर्घे वा ॥ २ ॥ ९१ ॥

दीर्घशब्दे शेपस्य घस्य उपरि पूर्वो वा भवति ॥ दिग्घो दीहो ॥

न दीर्घानुस्वारात् ॥ २ ॥ ९२ ॥

दीर्घानुस्वाराभ्या लाक्षणिकाभ्याम् अलाक्षणिकाभ्या च परयो' शेपादेशयो द्वित्व न भवति ॥ छूढो नीसासो फासो ॥ अलाक्ष-णिक –(पार्श्व) पासं (शीर्ष) सीस (ईश्वर.) ईसरो (द्वेष्य.) वेसो (लास्य) लास (आस्य) आस (प्रेष्य) पेसो (अवमा-ल्यम्) ओमाल (आज्ञा) आणा (आज्ञप्ति[5]) आणत्ती (आज्ञ-

---

१ व्याघ्र ॥ २ गुल्फम् ३ आश्लिष्ट , आश्लिष्ट लर्दा ॥ २ ॥ ४९ ॥ इतिटस द' ॥ ४ विहले वो भश्च ॥ इति घस्य भ ॥ ५ कपिप्पल ॥

पनम्) आणवण ॥ अनुस्वारात् (त्र्यस्त्र) तस, अलाक्षणिकः संज्ञा विंझो कसालो ॥

रहोः ॥ २ ॥ ९३ ॥

रेफहकारयो द्वित्वं न भवति ॥ रेफः शेषो नास्ति ॥ आदेशः। सुन्देर, बम्हचेर, पेरत ॥ शेषस्य हस, विहलो ॥ आदेशस्य कहावणो ॥

धृष्टद्युम्ने णः ॥ २ ॥ ९४ ॥

धृष्टद्युम्नशब्दे आदेशस्य णस्य द्वित्वं न भवति ॥ धट्ठज्जुणो ॥

कर्णिकारे वा ॥ २ ॥ ९५ ॥

कर्णिकारशब्दे शेषस्य णस्य द्वित्वं वा न भवति ॥ कणिआरो कण्णिआरो ॥

दृप्ते ॥ २ ॥ ९६ ॥

दृप्तशब्दे शेषस्य द्वित्वं न भवति ॥ दरिअ-सीहेण ॥

समासे वा ॥ २ ॥ ९७ ॥

शेषादेशयोः समासे द्वित्वं वा भवति ॥ नइग्गामो नइगामो कुसुमप्पयरो कुसुमपयरो देवत्थुई देवथुई हरक्खंदा हरखंदा आणालक्खम्भो, आणालखम्भो ॥ बहुलाधिकारात् अशेषादेशयोरपि स प्पिवासो, स-पिवासो, बद्धप्फलो, बद्धफलो, मलय सिहर क्खण्ड, मलयसिहर-खंड, पम्मुक्क, पमुक्क, अद्दसण, अदंसणं, पडिक्कूल, पडिकूल, तेल्लोक, तेलोक, इत्यादि ॥

तैलादौ ॥ २ ॥ ९८ ॥

तैलादिषु अनादौ यथादर्शनम् अन्त्यस्यानन्त्यस्य च व्यञ्जनस्य

द्वित्वं भवति ॥ तेल्लं मण्डुक्को वेइल्लं उज्जू विड्डा वहुत्तं ॥ अनन्त्यस्य सोत्तं पेम्मं जुव्वणं ॥ आर्षे पडिसोओ विस्सोअसिआ ॥

सेवादौ वा ॥ २ ॥ ९९ ॥

सेवादिषु अनादौ यथा दर्शनम् अन्त्यस्यानन्त्यस्य च द्वित्वं वा भवति ॥ सेव्वा सेवा नेड्डं नीडं नक्खा नहा निहित्तो निहिओ वाहित्तो वाहिओ माउक्कं माउअं एक्को एओ कोउहल्लं कोउहलं वाउल्लो वाउलो थुल्लो थोरो हुत्तं हूअं दइव्वं दइवं तुण्हिक्को तुण्हिओ मुक्को मूओ खण्णू खाणू थिण्णं थीणं ॥ अनन्त्यस्य अम्हक्केरं अम्हकेरं तव्वेअ तवेअ सोच्चिअ सोचिअ ॥

शार्ङ्गे ङात्पूर्वोऽत् ॥ २ ॥ १०० ॥

शार्ङ्गे ङात्पूर्वोऽदागमो भवति ॥ सारंग ॥

क्ष्माश्लाघारत्नेऽन्त्यव्यञ्जनात् ॥ २ ॥ १०१ ॥

एषु संयुक्तस्य यद् अन्त्यव्यञ्जनं तस्मात्पूर्वोऽदागमो भवति । छमा सलाहा रयणं ॥ आर्षे सूक्ष्मेऽपि सुहुमं ॥

स्नेहाग्न्योर्वा ॥ २ ॥ १०२ ॥

अनयोः संयुक्तस्य अन्त्यव्यञ्जनात्पूर्वोऽकारागमो वा भवति ॥ सणेहो नेहो अगणी अग्गी ॥

प्लक्षे लात् ॥ २ ॥ १०३ ॥

---

१ तैल मण्डूक विचकिल ऋजु बीडा प्रभूत स्रोतस् प्रेमन् यौवन इति संस्कृतम् ॥
२ सेवा नीड नख निहित व्याहृत मृदुक एक कुतूहल व्याकुल स्थूल हूत दैव तूष्णीक मूक स्थाणु स्त्यान अस्मदीय चैव चिअ इत्यादि

प्लक्षशब्दे संयुक्तस्य अन्त्यव्यञ्जनात् लात्पूर्वोऽदागमो भवति ॥ पलक्खो ॥

ईश्रीह्रीकृत्स्नक्रिया दिष्ट्यास्वित् ॥ २ ॥ १०४ ॥

एषु संयुक्तस्य अन्त्यव्यञ्जनात्पूर्वं इकाराऽऽगमो भवति ॥ ई अरिहइ अरिहा गरिहा वरिहो ॥ श्री ॥ सिरी ॥ ह्री ॥ हिरी ॥ हिरीओ अहिरीओ ॥ कृत्स्नः ॥ कसिणो (क्रिया) किरिआ ॥ आर्षे तु 'हय नाण कियाहीण, ॥ दिष्ट्या दिट्ठिआ ॥

शर्षतप्तवज्रे वा ॥ २ ॥ १०५ ॥

शर्षयोः तप्तवज्रयोश्च संयुक्तस्य अन्त्यव्यञ्जनात्पूर्वं इदागमो वा भवति ॥ र्श ॥ आयरिसो, आयसो सुंदरिसणो सुदसणो दंरिसण दमण ॥ र्ष ॥ वरिस वास, वरिसा वासा, वरिससय वाससय ॥ व्यवस्थितविभाषया क्वचिन्नित्य, परामरिसो हरिसो अमरिसो ॥ तप्त ॥ तविओ तत्तो ॥ वज्र ॥ वइर वज्ज ॥ [illegible]

लात् ॥ २ ॥ १०६ ॥

संयुक्तस्य अन्त्यव्यञ्जनात् लात्पूर्वं इद् भवति ॥ किलिन्नं किलिट्ठ सिलिट्ठ पिलुट्ठ पिलोसो सिलिम्हो सिलेसो सुक्किल सुइल सिलोओ किलेसो अम्बिलं गिलाइ गिलाण मिलाइ मिलाण किलिम्मइ किलन्त ॥ क्वचिन्न भवति ॥ कमो पवो विप्पवो सुक्कपक्खो (उत्प्लावयति) उप्पावेइ ॥ उप्लस

१ आदर्श ॥ २ सुदर्शन ॥ ३ दर्शन ॥ ४ हृष्म् ॥ ५ रोष ॥ ६ क्लेश्मन् ७ शुक्ल ॥ १ सवादा/ था ॥ २५५ ॥ इति द्वित्वविकल्पाद् पक्षे के लोपे यति सुइल ॥ ८ क्लाम्यति ॥ ९ क्रम ॥सवत्रलवरा मध दे इति सम्य इद् ॥

स्याद्‌भव्यचैत्यचौर्यसमेषु यात् ॥ २ ॥ १०७ ॥

स्यादादिषु चौर्यशब्देन समेषु च सयुक्तस्य यात्पूर्व इद् भवति ॥
ाआ, सिआवाओ भविओ, चेइअ/ चौर्यसमः ॥ चोरिअ, थेरिअ स्थि
ारिआ, गम्भीरिअ, गहीरिअ, आयरिओ, सुन्दरिय, सोरिअ
ारिअ, धरिअ, सूरिओ, धीरिअ बम्हचरिअ, ॥

स्निग्धे वादितौ ॥ २ ॥ १०९ ॥

स्निग्धे सयुक्तस्य नात्पूर्वौ अदितौ वा भवतः ॥ सणिद्ध सिणिद्ध
क्षे निद्ध ॥

कृष्णे वर्णे वा ॥ २ ॥ ११० ॥

वर्णवाचिनि कृष्णे सयुक्तस्य अन्त्यव्यञ्जनात्पूर्वो अदितौ वा
वतः ॥ कसणो कसिणो कण्हो ॥ वर्ण इति किम् ॥ विष्णौ,
ण्हो ॥

उच्चार्हति ॥ २ ॥ १११ ॥

अर्हत् शब्दे सयुक्तस्य अन्त्यव्यञ्जनात्पूर्व उद् अदिदौ च
ावतः ॥ अरुहो अरहो अरिहो ॥ अरहतो अरहतो अरिहतो ॥

तन्वीतुल्येषु ॥ २ ॥ ११३ ॥

उकारान्ता ङीप्रत्ययान्तास्तन्वीतुल्या' ॥ तेषु सयुक्तस्य अन्त्य-
यञ्जनात्पूर्व उकारो भवति ॥ तणुवी, लहुवी, गरुवी, बहुवी,
ुहुवी, मउवी, क्वचिदन्यत्रापि (स्रुघ्न) सुरुग्घ ॥ आर्षे (सुक्ष्म)
ुहुम ॥

एकस्वरे श्वस्वे ॥ २ ॥ ११४ ॥

एकस्वरे पदे यौ श्वस्व इत्येतौ तयोरन्त्यव्यञ्जनात्पूर्व उद्

भवति ॥ (श्वःकृत) सुवेकय ॥ (स्वे जना[1]) सुवेजणा ॥ इति किं (स्वजनः) सयणो ॥

ज्यायामीत् ॥ २ ॥ ११५ ॥

ज्याशब्देऽन्त्यव्यञ्जनात्पूर्व ईद् भवति ॥ जीआ ॥

करेणूवाराणस्यो रणोर्व्यत्ययः ॥ २ ॥ ११६ ॥

अनयो रेफणकारयोर्व्यत्यय स्थितिपरिवृत्तिर्भवति ॥ कणेरु वाणारसी ॥ स्त्रीलिङ्गनिर्देशात् पुंसि न भवति । एसो करेणू ॥

आलाने लनोः ॥ २ ॥ ११७ ॥

आलानशब्दे लनोर्व्यत्ययो भवति ॥ आणालो आणालक्खभो ॥

अचलपुरे चलोः ॥ २ ॥ ११८ ॥

अचलपुरशब्दे चलयोर्व्यत्ययो भवति ॥ अलचपुरं ॥

ह्रदे ह्दो[2] ॥ २ ॥ १२० ॥

ह्रदशब्दे हकारदकारयोर्व्यत्ययो भवति ॥ द्रहो ॥ आर्षे हरए महपुण्डरिए ॥

हरिताले रलोर्न वा ॥ २ ॥ १२१ ॥

हरितालशब्दे रकारलकारयोर्व्यत्ययो वा भवति ॥ हलिआरो, हरिआलो ॥

लघुके लहो[3] ॥ २ ॥ १२२ ॥

लघुकशब्दे घस हत्वे कृते लहोर्व्यत्ययो वा भवति ॥ हलुअं ॥ लहुअं ॥ घस्य व्यत्यये कृते पदादित्वात् हो न प्राप्नोतीति हकरणम् ॥

---

१ स्वे जना, इति पदद्वयस्य ग्रहणम् ॥ २ द्रहोत्र ॥ २ ॥ ८० ॥ इति रेफलोपाभावः ॥ ३ ह्रदे महापुण्डरीके ॥

ह्ये ह्योः ॥ २ ॥ १२४ ॥

ह्यशब्दे हकारयकारयोर्व्यत्ययो वा भवति, (गुह्य) गुय्ह, गुज्झ ॥ (सह्यः) सय्हो सज्झो ॥

स्तोकस्य थोक्क थोव थेवाः ॥ २ ॥ १२५ ॥

स्तोकशब्दस्य एते त्रय आदेशा वा भवन्ति ॥ थोक्क थोव थेव । पक्षे थोअ ॥

दुहितृभगिन्योर्धूआ वहिण्यौ ॥ २ ॥ १२६ ॥

अनयोरेतावादेशौ वा भवतः ॥ धूआ दुहिआ ॥ वहिणी भइणी ॥

वृक्षक्षिप्तयो रुक्खछूढौ ॥ २ ॥ १२७ ॥

वृक्षक्षिप्तयोर्यथासंख्यं रुक्ख छूढ इत्यादेशौ वा भवतः ॥ रुक्खो, वच्छो, छूढ, खित्त ॥ उच्छूढ उक्खित्त ॥

वनिताया विलया ॥ २ ॥ १२८ ॥

वनिताशब्दस्य विलया इत्यादेशो वा भवति, विलया वणिया विलयेति संस्कृतेऽपि केचित् ॥

गौणस्येषतः कूरः ॥ २ ॥ १२९ ॥

ईषत् शब्दस्य गौणस्य कूर इत्यादेशो वा भवति । चिंचव्व कूर पिक्का ॥ पक्षे ईसि ॥

स्त्रिया इत्थी ॥ २ ॥ १३० ॥

स्त्रीशब्दस्य इत्थी इत्यादेशो वा भवति ॥ इत्थी थी ॥

धृतेर्दिहिः ॥ २ ॥ १३१ ॥

धृतिशब्दस्य दिहि रित्यादेशो वा भवति ॥ दिही धिई ॥

---

१ चिंचा इव ईषत् पक्वा ॥ 'पक्काङ्गारललाटया' इति अकारान्त इदवम् ॥

मार्जारस्य मञ्जरवञ्जरौ ॥ २ ॥ १३२ ॥

मार्जारशब्दस्य मञ्जरवञ्जर इत्यादेशौ वा भवतः ॥ मञ्जरो वञ्जरो पक्षे मजारो ॥

वैडूर्यस्य वेरुलिअ ॥ २ ॥ १३३ ॥

वैडूर्यशब्दस्य वेरुलिअ इत्यादेशो वा भवति । वेरुलिअं वेडुज्जं।

एण्हि एत्ताहे इदानीमः ॥ २ ॥ १३४ ॥

इदानीं शब्दस्य एतावादेशौ वा भवतः ॥ एण्हि एत्ताहे इयाणिं।

पूर्वस्य पुरिमः ॥ २ ॥ १३५ ॥

पूर्वस्य स्थाने पुरिम इत्यादेशो वा भवति ॥ पुरिम पुव्व ॥

त्रस्तस्य हित्थतट्ठौ ॥ २ ॥ १३६ ॥

त्रस्तशब्दस्य हित्थ तट्ठ इत्यादेशौ वा भवतः ॥ हित्थ, तट्ठ, तत्थ।

बृहस्पतौ बहो भयः ॥ २ ॥ १३७ ॥ भयभीत

बृहस्पतिशब्दे वह इत्यस्यावयवस्य भय इत्यादेशो वा भवति। भयस्सई, भयप्फई, भयप्पई, पक्षे वहस्सई वहप्फई वहप्पई वाबृहस्पतौ ॥ १ ॥ १३८ ॥ इति इकारोकारं च बिहस्सई बिहप्फई बिहप्पई ॥ बुहस्सई बुहप्फई बुहप्पई ॥

मलिनोभयशुक्तिछुप्तारब्धपदातेर्मइलावहसिप्पिछिक्काढत्तपाइक्कं ॥ २ ॥ १३८ ॥

मलिनादीनां यथा सख्य मइलादय आदेशा वा भवन्ति ॥ (मलिन) मइल मलिण, (उभय) अवह ॥ उवह इत्यपि केचित् ॥ अवहो आसं । उभयबल ॥ आर्षे उभयोकाल ॥ शुक्ति ॥ सिप्पी सुत्ती, ॥

छुप्तः ॥ छिक्को छुत्तो, ॥ आरब्धः ॥ आढत्तो आरद्धो ॥ पदातिः ॥ पाइक्को पयाई ॥

दंष्ट्राया दाढा ॥ २ ॥ १३९ ॥

पृथग् योगाद् वेति निवृत्तम् ॥ दंष्ट्राशब्दस्य दाढा इत्यादेशो भवति ॥ दाढा, अयम् संस्कृतेऽपि ॥

बहिसो बाहिं बाहिरौ ॥ २ ॥ १४० ॥

बहिः शब्दस्य बाहिं बाहिर इत्यादेशौ भवतः ॥ बाहिं बाहिर ॥

अधसो हेट्ठ ॥ २ ॥ १४१ ॥

अधश्शब्दस्य हेट्ठ इत्ययं आदेशो भवति ॥ हेट्ठ ॥

मातृपितुः स्वसु: सिआछौ ॥ २ ॥ १४२ ॥

मातृपितृभ्या परस्य स्वसृशब्दस्य सिआछा इत्यादेशौ भवतः । माउ सिआ, माउच्छा, पिउसिआ पिउच्छा ॥ भुआ

मासी

तिर्यचस्तिरिच्छिः ॥ २ ॥ १४३ ॥

तिर्यच्छब्दस्य तिरिच्छि इत्यादेशो भवति ॥ तिरिच्छि पेच्छइ ॥ आर्षे, तिरिआ इत्यादेशोऽपि, तिरिआ ॥

गृहस्य घरोऽपतौ ॥ २ ॥ १४४ ॥

गृहशब्दस्य घर इत्यादेशो भवति, पतिशब्दश्चेत्परो न भवति ॥ घरो, घरसामी, रायहर, अपताविति किम्, गहवई ॥

शीलाद्यर्थस्येरः ॥ २ ॥ १४५ ॥

शीलधर्मसाध्वर्थे विहितस्य प्रत्ययस्य इर इत्यादेशो भवति, (हसनशील) हसिरो, रोविरो, लज्जिरो, जम्पिरो, वेविरो भमिरो,

उच्चारयासलेने कास्वभाव

ऊमासिरो, ॥ केचन तून एव इरमाहु॰, तेषां नमिरगमिरादयो
सिध्यन्ति ॥ तूनोऽत्र रादिना बाधितत्वात् ॥

क्त्व तुमत्तूणतुआणाः ॥ २ ॥ १४६ ॥

क्त्वाप्रत्ययस्य तुम् अत् तूण तुआण इत्येते आदेशा भवन्ति।
तुम् ॥ दट्ठु मोत्तु ॥ अत् ॥ भमिअ रमिअ ॥ तूण ॥ घेत्तूण
काऊण, ॥ तुआण ॥ भेत्तुआण, सोउआण ॥ वदित्तु इत्यनुस्वार
लोपात् ॥ वन्दित्ता, इति तु सिद्धसंस्कृतस्यैव वलोपेन ॥ कट्टु इति
तु आर्षे ॥

इदमर्थस्य केरः ॥ २ ॥ १४७ ॥

इदमर्थस्य प्रत्ययस्य केर इत्यादेशो भवति । (युष्मदीय॰) तुम्ह
केरो (अस्मदीय) अम्हकेरो, नच भवति, मईय पक्खे पाणि
णीया ॥

परराजभ्यां क्कडिक्कौ च ॥ २ ॥ १४८ ॥

पर राजन् इत्येताभ्यां परस्य इदमर्थस्य प्रत्ययस्य यथासंख्
संयुक्तो, को डित् इक्कश्चादेशौ भवतः ॥ चकारात् केरश्च, (पर
कीय) पारक्क, परक्क, पारकेर, (राजकीय) राइक्क, रायकेर ॥

युष्मदस्मदोऽञ एच्चय ॥ २ ॥ १४९ ॥

आभ्यां परस्येदमर्थस्य अञ॰ एच्चय इत्यादेशो भवति ॥ (युष्मा
कमिदं, यौष्माकम्) तुम्हेच्चय ॥ एवम् अम्हेच्चय ॥

वते र्व्वः ॥ २ ॥ १५० ॥

वते प्रत्ययस्य द्विरुक्तो वो भवति ॥ महुरव्वपाडलिउत्ते पासाया ॥

१ मथुरावत् पाटलिपुत्रे प्रासादाः ॥

सर्वाङ्गादीनस्येकः ॥ २ ॥ १५१ ॥

सर्वाङ्गात् सर्वादेः पथ्यङ्ग (हे० ७०१) इत्यादिना विहित-ईनस्य स्थाने इक इत्यादेशो भवति, (सर्वाङ्गीणः) सवङ्गिओ ॥

पथो णस्येकट् ॥ २ ॥ १५२ ॥

नित्य ण' पन्थश्च (हे० ६०४) इति यः पथो णो विहित-स्तस्य इकट् भवति ॥ (पान्थ') पहिओ ॥

ईयस्यात्मनो णयः ॥ २ ॥ १५३ ॥

आत्मनः परस्य ईयस्य णय इत्यादेशो भवति ॥ (आत्मीयम्) अप्पणय ॥

त्वस्य डिमात्तणौ वा ॥ २ ॥ १५४ ॥

त्वप्रत्ययस्य डिमा त्तण इत्यादेशौ वा भवतः ॥ पीणिमा, पुप्फिमा, पीणत्तण पुप्फत्तण ॥ पक्षे पीणत्तं पुप्फत्त, 'इम्न' पृथ्वा-दिषु नियतत्वात् तदन्यप्रत्ययान्तेषु अस्य विधिः, पीनता इत्यस्य प्राकृते पीणया इति भवति ॥ पीणदा इति तु भाषान्तरे ॥ तेनेह-तलो दा न क्रियते ॥

अनङ्कोठात् तैलस्य डेल्लः ॥ २ ॥ १५५ ॥

अङ्कोठवर्जितात् शब्दात्परस्य तैलप्रत्ययस्य डेल्ल इत्यादेशो भवति ॥ सुरहि जलेण कडुएल्ल, अनङ्कोठादिति किम् अङ्कोल्लतेल्ल ॥

यत्तदेतदोऽतोरित्तिअ एतल्लुक् च ॥ २ ॥ १५६ ॥

एभ्यः परस्य डावादेरतो परिमाणार्थस्य इत्तिअ इत्यादेशो,

---

१ सुरभिजलेन कटुतैलम् ॥

यावान्

भवति, एतदो लुक् च (यावत्) जित्तिअं, (तावत्) तित्तिअं (एतावत्) इत्तिअं ॥ एतावान्

इद किमश्च डेत्तिअ डेत्तिल डेद्दहाः ॥ २ ॥ ॥१५७॥

इद किंभ्यां यत्तदेतद्भ्यश्च परस्यातो' डावतोर्वा डित् एत्तिअ एत्तिल एद्दह इत्यादेशा भवन्ति ॥ एतल्लुक् च ॥ (इयत्) एत्तिअं एत्तिल एद्दह (कियत्) केत्तिअं केत्तिल केद्दह (यावत्) जेत्तिअं जेत्तिल, जेद्दह (तावत्) तेत्तिअं, तेत्तिल, तेद्दह (एतावत्) एत्तिअ, एत्तिल, एद्दह ॥

कृत्वसो हुत्तं ॥ २ ॥ १५८ ॥

वारेकृत्वस । हे० ७०२ ॥ इति य' कृत्वस् प्रत्ययो विहितः तस्य हुत्तमित्यादेशो भवति ॥ सयहुत्तं, सहस्सहुत्तं ॥ कथं प्रियाभिमुख पियहुत्तं ॥ अभिमुखार्थेन हुत्तशब्देन भविष्यति ॥

आल्विल्लोल्लालवन्तमन्तेत्तेरमणा मतोः ॥ २ ॥ ५९ ॥

आलु इत्यादयो नव आदेशा मतो स्थाने यथा प्रयोग भवन्ति आलु ॥ नेहालू, दयालू, ईसालू, लज्जालुआ, ॥ इल्ल ॥ सोहिल्लो छाइल्लो, जामइल्लो ॥ उल्ल ॥ विआरुल्लो, मंसुल्लो, दप्पुल्लो आल ॥ सद्दालो, जडालो, फडालो, रसालो, जोण्हालो ॥ वन्त ॥ धणवन्तो, भत्तिवन्तो ॥ मन्त ॥ हणुमन्तो, सिरिमन्तो, पुण्णमन्तो ॥ इत्त ॥ कव्वइत्तो, माणइत्तो, ॥ इर ॥ गव्विरो, रेहिरो, ॥ मण ॥ धणमणो, केचिन्मादेशमपीच्छन्ति ॥ हणुमा ॥ मतोरिति किं धणी ।

१ शोभावान् ॥ २ छायावान् ॥ ३ यामवान् ॥ ४ विकारवान् ॥ ५ श्मश्रुवान् ६ फटावान् ॥ ७ ज्योत्स्नावान् ॥ ८ काव्यवान् ॥

त्तो दो तसो वा ॥ २ ॥ १६० ॥

तसः प्रत्ययस्य स्थाने त्तोदो इत्यादेशौ वा भवत' ॥ सव्वत्तो सव्वदो एकत्तो एकदो अन्नत्तो अन्नदो कत्तो कदो जत्तो जदो तत्तो तदो इत्तो इदो ॥ पक्षे ॥

अतो डो विसर्गस्य ॥ १ ॥ ३७ ॥

संस्कृतलक्षणोत्पन्नस्य अत.परस्य विसर्गस्य स्थाने डो इत्यादेशो भवति ॥ (सर्वत') सव्वओ (पुरत') पुरओ (अग्रतः) अग्गओ (मार्गत') मग्गओ ॥ एव सिद्धावस्थापेक्षया (भवतः) भवओ (भवन्त') भवन्तो (सन्तः) सन्तो (कुत') कुदो, इत्यादिरपि ॥

त्रपो हिहत्थाः ॥ २ ॥ १६१ ॥

त्रप्प्रत्ययस्य एते भवन्ति (यत्र) जहि जह जत्थ (तत्र) तहि तह, तत्थ (कुत्र) कहि कह कत्थ (अन्यत्र) अन्नहि अन्नह अन्नत्थ ॥

वैकाद्दः सि सिअ इआः ॥ २ ॥ १६२ ॥

एकशब्दात्परस्य दाप्रत्ययस्य सि सिअ इआ इत्यादेशा वा भवन्ति ॥ (एकदा) एकसि एक्कसिअ एकइआ ॥ पक्षे ॥ एगया ॥

डिल्ल-डुल्लौ भवे ॥ २ ॥ १६३ ॥

भवार्थे नाम्न' परौ इल्ल उल्ल इत्येतौ डितौ प्रत्ययौ भवत' ॥ गामिल्लिआ पुरिल्ल हेट्ठिल्ल उवरिल्ल अप्पुल्ल ॥ आल्वाल[1] अपीच्छन्ति अन्ये ॥

---

[1] आत्मनि भव इत्यर्थ ॥

स्वार्थे कश्च वा ॥ २ ॥ १६४ ॥

स्वार्थे कश्चकारादिल्लोल्लौ डितौ प्रत्ययौ वा भवत.॥क ॥ कुङ्कुमपिंजरय, चन्दओ, गयणयम्मि, धरणीहर पक्खुब्भन्तय । दुंहिअए, रामहिअयए, इहय, आलेट्ठुअ, आश्लेष्टुमित्यर्थे. ॥ द्विर्भवति, बहुअय ॥ ककारोच्चारण पैशाचिकभापार्थं यथा वतनक वतनक समप्पेत्तून ॥ इल्ल ॥ निज्जिआसोअपल्लविल्लेण ॥ पुरिल्लो, पुरा पुरो वा ॥ उल्ल ॥ मेहपिउल्लओ, मुहुल्ल, हत्थुल्ला ॥ पक्षे । चन्दो गयण ॥ इह आलेट्ठु बहु बहुअं मुह हत्था ॥ कुत्सादिविशिष्टे तु सस्कृतवदेव कप् सिद्ध' ॥ यावादिलक्षण. क. प्रतिनियतविषय एवेति वचनम् ॥

ल्लो नवैकाद् वा ॥ २ ॥ १६५ ॥

आभ्या स्वार्थे सयुक्तो ल्लो वा भवति ॥ नवल्लो एकल्लो सेवादित्वात्कस्य द्वित्वे एक्कल्लो, पक्षे नवो एको एओ ॥

उपरे' सव्याने ॥ २ ॥ १६६ ॥

सव्यानेऽर्थे वर्त्तमानादुपरि शब्दात् स्वार्थे ल्लो भवति ॥ अवरिल्लो ॥ सव्यान इति किम् अवरिं ॥

भ्रुवो मया डमया ॥ २ ॥ १६७ ॥

भ्रूशब्दात्स्वार्थे मया डमया इत्येतौ प्रत्ययौ भवत.॥भुमया भमया॥

शनैसो डियम् ॥ २ ॥ १६८

१ धरणीधरपक्षोद्भ्रान्तम् ॥ २ दु खित रामहृदय ॥ ३ वदनके वदन राज । ४ निर्जिताशोकपल्लवेन ॥ ५ मघपितृक ॥ ६ मुखम् ॥ ७ हस्ता ॥ ८ 'पाद ॥१।१।१०८॥ इति उकारस्यात्वम् ॥

शनैश्शब्दात्स्वार्थे डिअम् भवति ॥ सणिअमवगूढो ॥

मनाको नवा डय च ॥ २ ॥ १६९ ॥

मनाक् शब्दात्स्वार्थे डय डिअम् च प्रत्ययो वा भवति ॥ मणय मणिय ॥ पक्षे मणा ॥

मिश्राड्डालिअ॰ ॥ २ ॥ १७० ॥

मिश्रशब्दात्स्वार्थे डालिअ॰ प्रत्ययो वा भवति । मीसालिअ, पक्षे मीस ॥ मिला हुआ

रो दीर्घात् ॥ २ ॥ १७१ ॥

दीर्घशब्दात्स्वार्थे रो वा भवति । दीहर दीह ॥

त्वादे॰ सः ॥ ७२ ॥ १२ ॥

'भावेत्वतल् हे० ७१' इत्यादिना विहितात्त्वादे॰ परः स्वार्थे स एव त्वादिर्नो भवति (मृदुकत्वेन) मउअत्तयाइ, अतिशायिका त्वातिशायिकः संस्कृतवदेव सिद्ध॰, जिट्ठयरो कणिट्ठयरो ॥

विद्युत्पत्रपीतान्धाल्लः ॥ २ ॥ १७३ ॥

एभ्य स्वार्थे लो वा भवति, विज्जुला, पत्तल, पीवॅल, पीअल, अन्धलो ॥ पक्षे विज्जु, पत्त, पीअ, अन्धो, कथ जमल ? यमल-मिति संस्कृतशब्दाद् भविष्यति ॥ जोड़ा युग्म

गोणादय॰ ॥ २ ॥ १७४ ॥

गोणादय॰ शब्दा अनुक्तप्रकृतिप्रत्ययलोपागमवर्णविकारा बहुल निपात्यन्ते, (गौ) गोणो गावी (गाव॰) गावीओ (बलीवर्द॰)

१ पीते वो लो वा, इति तस्य व ।

चइल्लो (आपः) आऊ (पञ्चपञ्चाशत्) पचावण्णा पणपन्ना (त्रिप ञ्चाशत्) तेवण्णा (त्रिचत्वारिंशत्) तेआलीसा (व्युत्सर्ग) विउ सग्गो (व्युत्सर्जन) वोसिरण (वहिर्मैथुन वा) बहिद्धा (कार्ये) णामुक्कसिअं । (क्वचित्) कत्थइ (उद्वहति) मुव्वहइ (अपस्मार.) वम्हलो (उत्पल) कन्दुट्ट (धिक्धिक्) छिछि, द्धिद्धि, (धिगस्तु) धिरत्थु (प्रतिस्पर्धी) पडिसिद्धी, पाडिसिद्धी, (स्थासकः) चच्चिक (निलय') निहेलण (मघवान्) मघोणो (साक्षी) सक्खिणो (जन्म) जम्मण (महान्) महन्तो (भवान्) भवन्तो (आशीः) आसीसा । क्वचित् ह्रस्व ड्ढमा (बृहत्तर) वड्डयर (हिमोर') भिमोरो ह्रस्व ड्ड. (क्षुल्लक') खुड्डओ, घोषाणाम् अग्रेतन' (गायनः) घायणो (वड') वढो (ककुदम्) ककुध (अकाण्डम्) अत्थक्क (लज्जावती) लज्जालुइणी (कुतूहल) कुड्ड (चुतः) मायन्दो माकन्दशब्दः संस्कृतेऽपीत्यन्ये, (विष्णु) भट्टिओ (श्मशान) करसी (असुरा') अगया (खेल) खेड्ड (पौष्प रजः) तिंगिच्छि (दिनम्) अल्ल (समर्थः) पक्कलो (पण्डक') नेलच्छो (कर्पासः) पलही (बली) उज्जल्लो (ताम्बूल) झसुर (पुंश्चली) छिछई (शाखा) साहुली इत्यादि ॥ वाधिकारात्पक्षे यथादर्शनं गउओ इत्याद्यपि भवति, गोला गोआवरी, इति तु गोलागोदावरीभ्यां सिद्धम् ॥

भाषाशब्दाश्च आहित्थ लल्लक्क विड्डिर पचड्डिआ उप्पेहड मड प्फर पडिच्छिर अट्टमट्ट विहडप्फड उज्जल्ल हट्टप्फल इत्यादयो महाराष्ट्रविदर्भादिदेशप्रसिद्धा लोकतोऽवगन्तव्या. ॥ क्रियाशब्दाश्च अवयासइ फुम्फुल्लइ उप्फालेइ इत्यादयः ॥

अत एव च कृष्ट घृष्ट वाक्य विद्वस् वाचस्पति विष्टरश्रवस् प्रचेतस् प्रोक्त प्रोतादीना ॥ क्विबादिप्रत्ययान्ताना च अग्निचित्सोमसुत्सुग्लसुम्लेत्यादीना पूर्वै कविभिरप्रयुक्ताना प्रतीतिवैषम्यपर. प्रयोगो न कर्त्तव्यः ॥ शब्दान्तरैरेव तु तदर्थोऽभिधेय, यथा कृष्टः कुशलः, वाचस्पतिर्गुरु, विष्टरश्रवा. हरिरित्यादि ॥ घृष्टशब्दस्य तु सोपसर्गस्य प्रयोग इष्यते एव, [1]मन्दरयडपरिघट्ट, तद्दिअस निहट्टाणगो इत्यादि ॥ आर्षे तु यथा दर्शन सर्वम् अविरुद्धम् ॥ यथा घेट्ठा मट्ठा [2]विउमा सुअलक्खणाणुसारेण वक्कन्तरेसु अपुणो इत्यादि ॥ इति व्यञ्जनसन्धि ॥

अव्ययम् ॥ २ ॥ १७५ ॥

अधिकारोऽयम् । इत'पर ये वक्ष्यन्ते, आपादपरिसमाप्तेस्तेऽव्ययसञ्ज्ञका ज्ञातव्या. ॥

त वाक्योपन्यासे ॥ २ ॥ १७६ ॥

तमिति वाक्योपन्यासे प्रयोक्तव्यम् ॥ त [3]तिअसवदिमोक्ख ॥

आम अभ्युपगमे ॥ २ ॥ १७७ ॥

आमेत्यभ्युपगमे प्रयोक्तव्यम् ॥ आम [4]बहला वणोली ॥

णवि वैपरीत्ये ॥ २ ॥ १७८ ॥

णवीति वैपरीत्ये प्रयोक्तव्य, [5]णवि हा वणे ॥

पुणरुत्त कृतकरणे ॥ २ ॥ १७९ ॥

---

१ मन्दरतटपरिघृष्टम् ॥ तद्दिवसनिघृष्टानङ्ग ॥ २ घृष्टा, मृष्टा, विद्वांस, श्रुतलक्षणानुसारेण, वाक्यान्तरेषु, अपुन ॥ ३ त त्रिदशवन्दिमोक्षम् ॥ ४ आम बहला वनावली ॥ ५ णवि हा वने ॥ हा इति खेदे ॥

पुणरुत्तमिति कृतकरणे प्रयोक्तव्यम् ॥ अइ सुप्पइ पंसुलि णीः हेहिं अंगेहि पुणरुत्त ॥

हन्दि विषादविकल्पपश्चात्तापनिश्चयसत्ये ॥ २ ॥ १८०

हन्दि इति विषादादिषु प्रयोक्तव्यम् ॥

हन्दि चलणे नओ सो ण माणिओ, हन्दि हुज्ज एत्ताहे, हन्दि न होही भणिरी ॥ सा सिज्जइ, हन्दि तुह कज्जे ॥

हन्द च गृहाणार्थे ॥ २ ॥ १८१ ॥

हन्द हन्दि च गृहाणार्थे प्रयोक्तव्यम् ॥ हन्द पलोएसु इम हन्दि, गृहाणेत्यर्थः ॥

मिव पिव विव व्व व विअ इवार्थे वा ॥ २ ॥ १८२ ॥

एते इवार्थेऽव्ययसंज्ञका प्राकृते वा प्रयुज्यन्ते ॥ कुमुअं मिव चन्दणं पिव, हंसो विव, साअरो व्व खीरोओ, सेसस्स व निम्मोओ कमलं विअ, पक्षे नीलुप्पलमाला इव ॥

जेण तेण लक्षणे ॥ २ ॥ १८३ ॥

जेण तेण इत्येतौ लक्षणे प्रयोक्तव्यौ, भमररुअं जेण कमलवणं, भमररुअं तेण कमलवणं ॥

णइ चेअ चिअ च्च अवधारणे ॥ २ ॥ १८४ ॥

---

१ अपि स्पर्शति पांशुलि निर्गृहेण पुनरुक्तम् । वारं वारं स्पर्शनशीलार्थे ॥ २ हन्दि, इति विषादे, चरणे नतः स न मानितः ॥ ३ हन्दि भविष्यति इदानीं शपेथे भिद्यन्ते ॥ ४ हन्दि सा भगवती [illegible] इति पश्चात्तापः ॥ ५ हन्दि सा [illegible] इति निश्चय हन्दि सा तव कार्ये [illegible] इति सत्यम् ॥ ६ हन्द प्रलोकय [illegible] ॥ ७ कुमुदमिव ॥ ८ चन्दनमिव ॥ ९ हंस इव ॥ १० सागर इव क्षीरोदः ॥ ११ शेषस्य इव निर्मोकः ॥

एते अवधारणे प्रयोक्तव्या. ॥ गईए[1] णइ, ज चेअ मउलण से लोअणाण, अणुवद्ध[2] त चिअ कामिणीण, सेवादित्वाद् द्वित्वमपि, ते चिअ धन्ना, ते चेअ सुपुरिसा,। च। सै च य रूवेण, स च सीलेण॥

वले निर्धारणनिश्चययोः ॥ २ ॥ १८५ ॥

वले इति निर्धारणे निश्चये च प्रयोक्तव्यम् ॥ 'निर्धारणे, वले पुरिसो धणजओ खत्तियाण, 'निश्चये, वले मीहो, सिंह एवाय ॥

किरेर हिर किलार्थे वा ॥ २ ॥ १८६ ॥

किर इर हिर इत्येते किलार्थे वा प्रयोक्तव्याः ॥ कल्ल[5] किर खरहिअओ, तस्स इर, पिअवयसो हिर, पक्षे एव किल तेण सिविणए भणिआ ॥

णवर केवले ॥ २ ॥ १८७ ॥

केवलार्थे णवर इति प्रयोक्तव्यम्॥णवर पिआइ चिअ णिव्वडन्ति॥

आनन्तर्ये णवरि ॥ २ ॥ १८८ ॥

आनन्तर्ये णवरि इति प्रयोक्तव्यम् ॥ णवरि अ से रहुवइणा, केचित्तु केवलाऽनन्तर्यार्थयो', णवर-णवरि इत्येकमेव सूत्रं कुर्वते तन्मते उभावप्युभयार्थौ ॥

अलाहि निवारणे ॥ २ ॥ १८९ ॥

अलाहीति निवारणे प्रयोक्तव्यम् ॥ अलाहि किं वाइएण लेहेण ॥

---

१ गत्या एव ॥ २ अनुबद्ध तद एव कामिनीनाम् ॥ ३ स एव च रूपेण, स एव शीलेन ॥ ४ वले इति निधारण पुरुषो धनजय क्षत्रियाणाम् ॥ ५ कल्य किल खरहृदय ॥ ६ प्रियवयस्य किल ॥ ७ केवल प्रियाणि एव, नूपुर भवन्ति ॥ ८ णवरि (अनन्तर) च सद्द रघुपतिना ॥

अणणाइ नञर्थे ॥ २ ॥ १८० ॥

अणणाइ इत्येतौ नञोऽर्थे प्रयोक्तव्यौ ॥ अणेचिन्तिअमणुणन्त
णोइ करेमि रोस ॥

माइ मार्थे ॥ २ ॥ १९१ ॥

माइ इति मार्थे प्रयोक्तव्यम् ॥ माइ काहीअ रोस, मा कार्षी
रोपम् ॥

हद्धी निर्वेदे ॥ २ ॥ १९२ ॥

हद्धी इत्यव्ययमत एव निर्देशात्, हाधिक् शब्दादेशो वा निर्वे
प्रयोक्तव्यम् । हद्धी हद्धी हा धाह धाह ॥

वेव्वे भयवारणविषादे ॥ २ ॥ १९३ ॥

भयवारणविपादेषु वेव्वे इति प्रयोक्तव्यम् ॥

वेव्वेत्ति भये ॥ वेव्वे त्ति वारणे, जूरणे, अ वेव्वेत्ति ॥

उल्लाविरीइ वि तुह वेव्वेत्ति मयच्छि कि णेअ,

कि उल्लावेन्तीए, उअ जूरन्तीए कितु भीआए

उव्वाडिरीए वेव्वेत्ति तीए भणिअ न विम्हरिमो ॥

वेव्व चामन्त्रणे ॥ २ ॥ १९४ ॥

वेव्व वेव्वे च आमन्त्रणे प्रयोक्तव्ये ॥ वेव्व गोले, वेव्व मुरन्दले
वहसि पाणिअ ॥

---

१ अन चिन्तितम् अजानती ॥ २ न करोमि रोषम् ॥ ३ भय इति भा
भेव्व इति पाठ भेद न भेव्व इति ॥ उल्लापयन्त्या अपि तव यन्न नहि गृणाति [illegible]
भेदम् ॥ १ ॥ ४ किम् उल्लापयन्त्या उत [illegible] कि ॥ [illegible] इति
इति तया भणित न विस्मरामः ॥

मामिहलाहले सख्या वा ॥ २ ॥ १९५ ॥

एते सख्या आमन्त्रणे वा प्रयोक्तव्या. ॥ मामि सरिसक्खरा-णवि ॥ पणनहमाणस्स हला, हले हयासस्स, पक्षे सहि एरिसि च्चिअ गई ॥

दे संमुखीकरणे च ॥ २ ॥ १९६ ॥

संमुखीकरणे सख्या आमन्त्रणे च दे इति प्रयोक्तव्यम् ॥ दे पसिअ ताव सुन्दरि, दे आपसिअ निअत्तसु ॥

हुं दानपृच्छानिवारणे ॥ २ ॥ १९७ ॥

हुं इति दानादिषु प्रयोक्तव्यम् 'दाने' हुं गेण्ह अप्पणो च्चिअ ॥ पृच्छाया ॥ हुं साहसु सब्भाव, निवारणे ॥ हुं निल्लज्ज समोसर ॥

हुखु निश्चयवितर्कसंभावनविस्मये ॥ २ ॥ १९८ ॥

हुखु इत्येतौ निश्चयादिषु प्रयोक्तव्यौ ॥ 'निश्चये' तंपि हुं अच्छिन्नसिरी, त खु सिरीए रहस्स, 'वितर्के' ऊह, संशयो वा, 'ऊहे' न हु णवर संगहिआ, एँअ खु हसइ 'संशये' जलहरो खु धूमवडलो खु ॥ 'संभावने' तरीउ ण हु णवर इम, एँअ खु हसइ, 'विस्मये' को खु एसो सहस्ससिरो । बहुलाधिकारादनुस्वारात्परो हुर्न प्रयोक्तव्य ॥

---

१ मामि सदृशाक्षराणामपि ॥ २ हले हताशस्य ॥ ३ सखि ईदृशी एव गति ॥ ४ दे प्रसीद तावत् सुन्दरि ॥ ५ दे आप्रसीद निवर्तस्व ॥ ६ हुं गृहाण स्वयं किल ॥ ७ हुं कथय सद्भावम् ॥ ८ त्वमपि हुं अच्छिन्नश्री ॥ ९ त्वं खु श्रिया रहस्यम् ॥ १० न हु केवलं संगृहीता ॥ ११ एतां खु हसति ॥ १२ जलधरः खु धूमपटलः खु ॥ १३ तरितुं न हु केवलं इमाम् ॥ १४ एतां खु हसति ॥ १ कः खु एष सहस्रशिरा ॥

ऊ गर्हाक्षेपविस्मयसूचने ॥ २ ॥ १९९ ॥

ऊ इति गर्हादिषु प्रयोक्तव्यम् ॥ गर्हा, ऊ निल्लज्ज ॥ प्रक्रान्तवाक्यस्य विपर्यासाशङ्कया विनिवर्तनलक्षण आक्षेपः । ऊ कि[1] मए भणिअ 'विसये' ऊ कह मुणिआ अहय ॥ 'सूचने' ऊ केण[2] विण्णाय ॥

थु कुत्सायाम् ॥ २ ॥ २०० ॥

थु इति कुत्सायां प्रयोक्तव्यम् ॥ थु निलज्जो लोओ ॥

रे अरे सम्भाषणरतिकलहे ॥ २ ॥ २०१ ॥

अनयोरर्थयोर्यथासंख्यम् एतौ प्रयोक्तव्यौ 'रे सभाषणे' रे हिअ[3] मडहसरिआ ॥ अरे रतिकलहे, अरे मए समं मा करेसु उवहासं ॥

हरे क्षेपे च ॥ २ ॥ २०२ ॥

क्षेपे सम्भाषणरतिकलहयोर्हरे इति प्रयोक्तव्यम् ॥ 'क्षेपे' ह[रे] णिल्लज्ज, 'सम्भाषणे' हरे पुरिसा, 'रतिकलहे' हरे बहु वल्लह ॥

ओ सूचनापश्चात्तापे ॥ २ ॥ २०३ ॥

ओ इति सूचनापश्चात्तापयोः प्रयोक्तव्यम् ॥ 'सूचनायाम्' ओ[4] अविणयतत्तिल्ले 'पश्चात्तापे' ओ न मए छाया इत्तिआए ॥ विकल्पे[5] तु उतादेशेनैव ओकारेणैव सिद्धम् ॥ ओ विरएमि नहयले[6] ॥

अव्वो सूचनादुःखसम्भाषणापराधविस्मयानन्दादरभय-खेदविषादपश्चात्तापे ॥ २ ॥ २०४ ॥

---

१ ऊ कथं ज्ञाता अहम् ॥ २ ऊ केन न विज्ञातम् ॥ ३ रे हृदय मडह- सरित्का [illegible] ॥ [illegible] रे हृदय अ[illegible] ॥ ४ ओ अविनयतृप्तिमति ॥ ५ ओ न मया छाया एतावत्याम् ॥ ६ विरमामि नभस्तले ॥

अव्वो इति सूचनादिषु प्रयोक्तव्यम् ॥ 'सूचनायाम्' अव्वो दुक्करयारय 'दुःखे' अव्वो दलन्ति हिअय 'समापणे' अव्वो किमिणं किमिण 'अपराधविसययोः' अव्वो हरन्ति हिअय तह वि न वेसा हवन्ति युवईण, अव्वो किंपि रहस्स मुणन्ति धुत्ता जणब्भहिआ ॥ (आनन्दादरभयेषु) अव्वो सुपहायमिणं, अव्वो अज्ज म्ह सप्फल जीअं, अव्वो अइअम्मि तुमे नवर जइ सा न जूरिहिइ ॥ (खेदे) अव्वो न जामि छेत्त, (विषादे)

अव्वो नासेन्ति दिहिं पुलय वड्ढेन्ति देन्ति रणरणय ॥ पीडा

एण्हिं तस्सेअ गुणा ते चिअ अव्वो कहणु एय

(पश्चात्तापे) अव्वो तह तेण कया अहय जह कस्स साहेमि ॥

अइ संभावने ॥ २ ॥ २०५ ॥

संभावने अइ इति प्रयोक्तव्य ॥ अइ दिअर किं न पेच्छसि ॥

वणे निश्चयविकल्पानुकम्प्ये च ॥ २ ॥ २०६ ॥

निश्चयादौ संभावने च वणे इति प्रयोक्तव्यम् ॥ वणे देमि (निश्चय ददामि) (विकल्पे) होइ वणे न होइ (भवति वा न भवति) (अनुकम्प्ये) दासो वणे न मुच्चइ (दासोऽनुकम्प्यो न

---

१ अव्वो दुष्करकारक ॥ २ अव्वो किमिद किमिदम् ॥ ३ अव्वो हरन्ति हृदय, तथापि न द्वेष्या भवन्ति युवतीनाम् ॥ अव्वो किमपि रहस्य जानन्ति धूर्ता जनाभ्यधिका ॥ ४ अव्वो सुप्रभातम् इदम् ॥ ५ अव्वो अद्य मम सफल जीवितम् ॥ अव्वो अतीते त्वयि नवरं यदि सा न खिद्यति ॥ ६ अव्वो नाशयन्ति धृतिं पुलकं वर्धयन्ति ददति रणरणकम ॥ इदानीं तस्यैव गुणास्त एव अव्वो कथ [illegible] एतद् ॥ ७ अव्वो तथा तेन कृता अह यथा कस्य कथयामि ॥

त्यज्यते) (समारने) नेत्थि मणे ज न देइ विहि [illegible]
संभाव्यते एतदित्यर्थः ॥

मणे विमर्शे ॥ २ ॥ २०७ ॥

मणे इति विमर्शे प्रयोक्तव्यम् ॥ मणे सूरो, किंस्वित्सूर्य[2]
अन्ये मन्ये इत्यर्थमपीच्छन्ति ॥

अम्मो आश्चर्ये ॥ २ ॥ २०८ ॥

अम्मो इत्याश्चर्ये प्रयोक्तव्यम् ॥ अम्मो कह पारिज्जइ ॥

स्वयमोऽर्थे अप्पणो नवा ॥ २ ॥ २०९ ॥

स्वयम् इत्यस्यार्थे अप्पणो वा प्रयोक्तव्यम् ॥ विसयं वियस[2]
अप्पणो कमलसरा ॥ पक्षे मैअ चेव मुणसि करणिज्जं ॥

प्रत्येकमः पाडिक्कं पाडिएक्कम् ॥ २ ॥ २१० ॥

प्रत्येकम् इत्यस्यार्थे पाडिक्क पाडिएक्क इति च प्रयोक्तव्य वा
पाडिक्क पाडिएक्क, पक्षे पत्तेअ ॥

उअ पश्ये ॥ २ ॥ २११ ॥

उअ इति, पश्य इत्यस्य अर्थे वा प्रयोक्तव्यम् ॥
उअ निच्चलनिप्फंदा भिसिणीपत्तम्मि रेहइ बलाया
निम्मलमरगयभायणपरिट्ठिआ संखसुत्तिव्व
पक्षे पुल आदय. ॥

इहरा इतरथा ॥ २ ॥ २१२ ॥

---

१ नास्ति यत् न ददाति विधिपरिणामः ॥ २ विशदं विकसन्ति स्वयं कमलसरांसि ॥ ३ मम चैव जानासि करणीयम् ॥ ४ पश्य निश्चलनिष्पन्दा बिसिनीपत्रे राजते बलाका ॥ निर्मलमरकतभाजनप्रतिष्ठिता शङ्खशुक्तिरिव ॥

इहरा इति इतरथार्थे प्रयोक्तव्यम् वा ॥ ईहरा नीसामन्नेहिं ॥असा-
क्षे इअरहा ॥

एक्कसरिअं झगिति संप्रति ॥ २ ॥ २१३ ॥

एघमरिअ झगित्यर्थे, सम्प्रत्यर्थे च प्रयोक्तव्यम् ॥ एक्कसरिअं
झगिति सांप्रत वा ॥

मोरउल्ला मुधा ॥ २ ॥ २१४ ॥

मोरउल्ला इति मुधार्थे प्रयोक्तव्य, मोरउल्ला मुधा इत्यर्थः ॥

दरार्धाल्पे ॥ २ ॥ २१५ ॥

दर इत्यव्ययम् अर्धार्थे, ईषदर्थे च प्रयोक्तव्यम् ॥ दर विअ-
सेअ ॥ अर्धेनेषद्वा विकसितमित्यर्थः ॥

किणो प्रश्ने ॥ २ ॥ २१६ ॥

किणो इति प्रश्ने प्रयोक्तव्यम् ॥ किणो धुवसि ॥

इजेराः पादपूरणे ॥ २ ॥ २१७ ॥

इ जे रा इत्येते पादपूरणे प्रयोक्तव्याः ॥ न उणा इ अच्छीइं ॥
अणुकूल वोत्तुं जे ॥ गेण्हइ र कमलगोवी ॥ अहो हहो हे हो हा
नाम अहह हीसि अयि अहाह अरिरिहो इत्यादयस्तु संस्कृतस-
मत्वेन सिद्धाः ॥

प्यादयः ॥ २ ॥ २१८ ॥

प्यादयो नियतार्थवृत्तयः प्राकृते प्रयोक्तव्या ॥ पि वि अप्यर्थे॥

इति अव्ययप्रकरणम् ॥

---

१ इतरथा नि सामान्ये ॥ २ न पुन अक्षीणि ॥ ३ अनुकूल वक्तु जं ॥

अथ लिङ्गानुशासनम्

प्रावृट्‌शरत्तरणयः पुंसि ॥ १ ॥ ३१ ॥

प्रावृट् शरत्तरणि इत्येते शब्दा॰ पुंसि पुंलिङ्गे प्रयोक्तव्या पाउसो, सरओ, एस तरणी ॥ तरणिशब्दस्य पुंस्त्रीलिङ्गत्वेन नि मार्थम् उपादानम् ॥

स्नमदामशिरो-नभ॰ ॥ १ ॥ ३२ ॥

दामन् शिरस् नमस् वर्जित सकारान्त नकारान्त च शब्द पुंसि प्रयोक्तव्यम् ॥ सान्त, जसो पओ तमो तेओ उरो, नान्त जम्मो नम्मो मम्मो ॥ अदामशिरोनभ इति किम् ॥ दा सिर, नह ॥ यच्च 'सेय वेय सुमण सम्म चम्म, इति दृश्यते बहुलाधिकारात् ॥

वाऽक्ष्यर्थ वचनाद्याः॰ ॥ १ ॥ ३३ ॥

अक्षिपर्याया लोचनादयश्च शब्दाः पुंसि वा प्रयोक्तव्याः अस्यर्था । अंज वि सा सवइ ते अच्छी ॥ नचावियाइ तेण अच्छीइ ॥ (अञ्जल्यादिपाठात् अक्षिशब्द॰ स्त्रीलिङ्गेऽपि) ए अच्छी ॥ चक्खू चक्खूइ, नयणा नयणाइ, लोअणा लोअणाइं (वचनादि) वयणा वयणाइं, विज्जुणा विज्जूण, कुलो कुल, छन्दो छन्द, माहप्पो माहप्प, दुक्खा दुक्खाइ, भायणा भायणा इत्यादि ॥ इतिवचनादय ॥ नेत्ता नेत्ताइ, कमला कमल इत्यादिस्तु संस्कृतवदेव सिद्धम् ॥

---

१ धैवम् यमम् सुमनम् इत्येतेषां सकारान्तानाम्, शर्मन् चर्मन् इत्यनयोर्नकारान्तानाम् पुंलिङ्गत्वे प्राप्ते इत्यादि समाप्तम् ॥ २ अदामि मा सरासि ते अंज ॥

गुणाद्याः क्लीबे वा ॥ १ ॥ ३४ ॥

गुणादयः क्लीबे वा प्रयोक्तव्याः ॥ गुणाइं गुणा, विहवेहिँ गुणाइं मग्गन्ति, देवाणि देवा, बिन्दूइं बिन्दुणो, खग्गं खग्गो, मण्डलग्गं मण्डलग्गो, कररुहं कररुहो, रुक्खाइं रुक्खा ॥ इत्यादि, इति गुणादयः ॥

वेमाञ्जल्याद्याः स्त्रियाम् ॥ १ ॥ ३५ ॥

इमन्ता अञ्जल्यादयश्च शब्दाः स्त्रियां वा प्रयोक्तव्याः ॥ एसा गरिमा, एस गरिमा, एसा महिमा एस महिमा, एसा निल्लज्जिमा, एस निल्लज्जिमा, एसा धुत्तिमा, एस धुत्तिमा, ॥ अञ्जल्यादि । एसा अञ्जली, एस अजली, पिट्ठी पिट्ठं, (पृष्ठमित्वे कृते स्त्रियामेवेत्यन्ये) अच्छी अच्छिं, पण्हा पण्हो, चोरिआ चोरिअं ॥ एवं कुच्छी वली निही विही रस्सी, गठी, इत्यञ्जल्यादयः ॥ गड्डा गड्डो, इति तु संस्कृतवदेव सिद्धम् ॥ इमेति तन्त्रेण त्वादेशस्य डिमा इत्यस्य पृथ्व्यादीम्नश्च सग्रहः. त्वादेशस्य स्त्रीत्वमेव इच्छन्ति एके ॥ इति लिङ्गानुशासनम् ॥

इति हेमचन्द्राचार्यरचिते प्राकृतव्याकरणे द्वितीयपादः समाप्तिम् अगमत् ॥

॥ अर्हम् ॥

श्रीस्तम्भनकपार्श्वनाथस्वामिभ्यो नमः ॥

अथ स्यादिविभक्तीन् समारभन्ते तत्र अकारान्त पुलिङ्गो वृक्षशब्दः ॥

वृक्षशब्दात् सिप्रत्यये कृते छोऽक्ष्यादौ ।२।१७। इति क्षस
आदेशे जाते 'वच्छ सि' इत्यवस्थितम् ॥

अतः सेर्डोः ॥ ३ ॥ २ ॥

अकारान्तान्नाम्नः परस्य स्यादेः सेः स्थाने डो भवति ॥ वच्छो
प्राकृते द्विवचनाभावात्, वच्छ जस्, इत्यवस्थायाम् ॥

जस्शसोर्लुक् ॥ ३ ॥ ४ ॥

अकारान्तान्नाम्नः परयोः स्यादिसम्बन्धिनोर्जस्शसोर्लुक् भवति,

जस्शस्ङसित्तोदोद्वामि दीर्घः ॥ ३ ॥ १२ ॥

एषु अतो दीर्घो भवति ॥ वच्छा एए ॥

अमोऽस्य ॥ ३ ॥ ५ ॥

अतः परस्य अमोऽकारस्य लुग् भवति ॥ वच्छं पेच्छ, ॥

टाणशस्येत् ॥ ३ ॥ १४ ॥

टादेशे णे, शसि च परे अत एत्वं भवति ॥ टाणे, वच्छेण,
इति किं, अप्पणा, अप्पणिआ, अप्पणइआ, शसि वच्छे पेच्छ ॥
जस्शस्ङसीति (३॥१२) दीर्घत्वे तु वच्छा ॥

---

१ [illegible] ॥ ३ ॥ [illegible]

टा-आमोर्णः ॥ ३ ॥ ६ ॥

अत परस्य टा इत्यस्य षष्ठीबहुवचनस्य चामो णो भवति ॥ च्छेण वच्छेण ॥

भिसो हि हिँ हिं ॥ ३ ॥ ७ ॥

अत परस्य भिस स्थाने केवलः सानुनासिकः सानुस्वारश्च हेर्भवति ॥

भिस्भ्यस्सुपि ॥ ३ ॥ १५ ॥

एषु अत एत्वं भवति ॥ वच्छेहि वच्छेहिँ वच्छेहिं, कया ग्रही ॥ प्राकृते चतुर्थी विभक्तिर्न भवति प्रायेण, तादर्थ्ये भवत्यपि तथापि च तत्र संस्कृतवत् वच्छाय इति रूपम् अपि ज्ञेयम् ॥

ङसेस् त्तोदोदुहिहिन्तोलुकः ॥ ३ ॥ ८ ॥

अतः परस्य ङसेः त्तो दो दु हि हिन्तो लुक् इत्येते षड् आदेशा भवन्ति ॥ 'ह्रस्वः संयोगे' इति ह्रस्वत्व। वच्छत्तो, वच्छाओ, वच्छाउ, च्छाहि, वच्छाहिन्तो, वच्छा ॥ दो इत्यत्र दकारकरण भाषान्तर्थम् ॥ ङसिनेव सिद्धे त्तोदोदुग्रहण भ्यसि एत्वबाधनार्थम् ॥

भ्यसस् त्तो दो दुहि हिन्तो सुन्तो ॥ ३ ॥ ९ ॥

अत. परस्य भ्यसः स्थाने त्तो दो दु हि हिन्तो सुन्तो इत्यादेशा भवन्ति ॥

भ्यसि वा ॥ ३ ॥ १३ ॥

भ्यसादेशे परेऽतो दीर्घो वा भवति ॥ दीर्घाभावपक्षे एत्त्वम् ॥

---

१ वक्रादावन्तः ॥ १ ॥ २७ ॥ इति अनुस्वारागम ॥ २ जस्शस् ङसि, त्तोदोद्वामि दीर्घ ॥ ३ ॥ १२ ॥ इति दीर्घत्वम् ॥ ३ भिस्भ्यस्सुपि ॥ ३ ॥ १५ ॥ रानन सूत्रेण ॥

वच्छत्तो वच्छाओ, वच्छाउ, वच्छाहि, वच्छेहि, वच्छाहि
वच्छेहिन्तो वच्छासुन्तो, वच्छेसुन्तो ॥

ङसः स्स ॥ ३ ॥ १० ॥

अतः परस्य ङस. स्थाने स्सो भवति ॥ वच्छस्स, पिय
पेमस्स, उपकुम्भशैत्यम् ॥ उवकुंभस्स सीअलत्तण ॥ षष्ठीब
चने वच्छाण, वच्छाण ॥

डेम्मि ङेः ॥ ३ ॥ ११ ॥

अतः परस्य ङेर्डित् एकार' सयुक्तो म्मिश्च भवति ॥ वच्
वच्छम्मि ॥ देव देवम्मि, त तम्मि, अत्र 'द्वितीयातृतीय
सप्तमी ॥ ३ ॥ १३५ ॥' इत्यमो ङि. ॥ सुपि वच्छेसु वच्छेसु

डो दीर्घो वा ॥ ३ ॥ ३८ ॥

आमन्त्रणात् परे सौ सति, अत' सेर्डोरिति,यो नित्य डो प्राप्तो,
'अक्लीबे सौ,' इति इदुतोऽकारान्तस्य च प्राप्तो दीर्घ', स वा भव
हे वच्छ, हे वच्छो, हे देव हे देवो, हे समासमण हे समासमण
हे अज्ज हे अज्जो, हे वच्छा ॥ एव देव मनुष्य, रामकृष्णादिनादय'
सर्वनामसंज्ञकशब्दानां तु विशेष' यथाहि अकारान्तसर्व
ब्दस्य पुंलिङ्गे रूपाणि, तत्र प्रथमायां सि विभक्तौ सव्वो, ॥

अत सर्वादेर्डेर्जस ॥ ३ ॥ ५८ ॥

सर्वादेरदन्तात् परस्य जस' डित् ए इत्यादेशो भवति, स

---

१ टासामोर्ण ॥ ३ ॥ ६ ॥ इत्यनुस्वार [illegible] ॥ [illegible] ॥
११॥ इति [illegible] ॥ २ [illegible] ॥ ३ ॥ १५ ॥ [illegible] ॥

अन्ने जे ते के एके कयरे इयरे एए, अतः इति किम्, सवाओ रिद्धीओ, जस इति किं, सवस्स, ॥ १ ॥ सब सबे सवा ॥ २ ॥ पवेण मवेण सवेहि सवेहिँ सवेहिं ॥ ३ ॥ सवत्तो सवाओ सवाउ सवाहि सवाहिन्तो सवा, सवत्तो सवाओ सवाउ सवाहि सवेहि सवाहिन्तो सवेहिन्तो सवासुन्तो सवेसुन्तो ॥ ५ ॥ सवस्स

आमो डेसिं ॥ ३ ॥ ६१ ॥

सर्वादेरकारान्तात्परस्य आमो डेसिम् इत्यादेशो वा भवति, सवेसिं अन्नेसिं अवरेसिं इमेसिं एएसिं जेसिं तेसिं केसिं पक्षे सवाण सवाण ॥ ६ ॥ अन्नाण अवराण इमाण एआण जाण ताण काण ॥ बहुलाधिकारात् स्त्रियामपि, (सर्वासाम्) सवेसिं, एवम् अन्नेसिं तेसिं ॥

ङे: स्सि-म्मि-त्थाः ॥ ३ ॥ ५९ ॥

सर्वादेरकारान्तात्परस्य ङे[1] स्थाने स्सिं म्मि त्थ इत्येते आदेशा भवन्ति ॥ सवस्सिं सवम्मि सवत्थ, अन्नस्सिं अन्नम्मि अन्नत्थ, एवं सर्वत्र, अत इत्येव अमुम्मि ॥

नवाऽनिदमेतदो हिं ॥ ३ ॥ ६० ॥

इदमेतद् वर्जितात् सर्वादेरदन्तात्परस्य ङेर्हिमादेशो वा भवति ॥ सवहिं, अन्नहि कहिं जहिं तहिं, बहुलाधिकारात् किंयत्तद्भ्यः स्त्रियामपि, काहि जाहिं ताहिं ॥ बहुलकादेव 'किंयत्तदोस्यमामि

---

१ अन्त्यव्यञ्जनस्य ॥ १ ॥ ११ ॥ इत्यनेनान्त्यव्यञ्जनस्य लोपे कृते त्यदादीनामपि प्रायेण अदन्तत्वेनोदाहरति, जे ते इति ॥ २ स्त्रियामुदोतौ वा ॥ ३ ॥ २७ ॥ इति ङस् स्थाने ओदादश ॥

॥ ३ ॥ २२ ॥ इति डीर्नास्ति, पक्षे, सव्वस्सि सव्वम्मि सव्वत्थ इत्यादि, स्त्रियां तु पक्षे, काए कीए जाए जीए ताए तीए इदमेतद्वर्जेन किम् इमस्सि एआस्सि ॥ सुपि तु सव्वेसु सव्वेसु ॥ ७ हे सव्व हे सव्वो हे सव्वे ॥ एव विश्वादयोऽपि अदन्ता ॥ त्यदादीनाम् तु विशेष, तत्र तावत् तदेतन्उदयो पुल्लिङ्गे रूपा कथ्यते ॥

वैतत्तदः ॥ ३ ॥ ३ ॥

एतत्तदोऽकारात् परस्य सादे डो वा भवति ॥

तदश्च त. सोऽक्लीबे ॥ ३ ॥ ८६ ॥

तद एतदश्च तकारस्य सौ परे अक्लीबे सो भवति ॥ स एष सो पुरिसो, सा महिला, एस णरो, एसो पिओ, एसा मुद्ध सावित्त्येव, ते एए धन्ना, ताओ एआओ महिलाओ, अक्लीबे इ किम् । त एअ वण ॥

वैसेणमिणमो सिना ॥ ३ ॥ ८५ ॥

एतद सिना सह एस इणम् इणमो इत्यादेशा वा भवन्ति सव्वस्स वि एस गई ॥ सव्वाण वि पत्थिवाण एस मही ॥ ए सहाओ चिअ ससहरस्स, एस सिर, इण इणमो ॥ पक्षे ए एसा एसो ॥

---

१ [illegible]

तदो ण॰ स्यादौ क्वचित् ॥ ३ ॥ ७० ॥

तदः स्थाने स्यादौ परे ण आदेशो भवति ॥ क्वचिद् लक्ष्यानुसारेण ॥ ण पेच्छ 'त पश्येत्यर्थ', सोअइ अ ण रहुवई, 'तमित्यर्थ.', स्त्रियामपि, हत्थुन्नामिअमुही ण तिअडा, 'ता त्रिजटेत्यर्थ', णेण भणिअ 'तेन भणितमित्यर्थः', तो णेण करयलट्ठिआ 'तेन इत्यर्थ', भणिअ च णाए 'तयेत्यर्थ', णेहिं कयं 'तै कृतमित्यर्थ', णाहि कय 'ताभिः कृतमित्यर्थः', जसि तु, तं एए, १ अमि, त ण एअ, शसि ता ते एता एए २ ॥

इदमेतत्कि यत्तद्भ्यष्टो डिणा ॥ ३ ॥ ६९ ॥

एभ्य सर्वादिभ्योऽकारान्तेभ्य' परस्याष्टाया' स्थाने डित् इणा इत्यादेशो वा भवति, इमिणा इमेण, एदिणा, एदेण, किणा केण, जिणा जेण, तिणा तेण, पक्षे तेण तेण, एएण एएण, तेहिं तेहिं, एएहि एएहि ३ ॥

ङसेर्म्हा ॥ ३ ॥ ६६ ॥

किंयत्तद्भ्य परस्य ङसे॰ स्थाने म्हा इत्यादेशो वा भवति ॥ कम्हा जम्हा तम्हा, पक्षे काओ जाओ ताओ ॥

वैतदो ङसेस्त्तो त्ताहे ॥ ३ ॥ ८२ ॥

एतद' परस्य ङसे॰ स्थाने त्तो त्ताहे इत्येतौ आदेशौ वा भवत ॥

त्थे च तस्य लुक् ॥ ३ ॥ ८३ ॥

एतदस्त्थे परे चकारात् त्तो त्ताहे इत्येतयोश्च परयो॰ तस्य लुक्

---

१ गोचति च त रघुपति ॥ २ तस्मात् तेन करतलस्थिता ॥ ३ तोदाऽनादौ शौरसेन्यामयुक्तस्य ॥ ४ ॥ २६० ॥ इति तकारस्य दकारान्त ॥

भवति, एत्तो एत्ताहे पक्षे, एआओ एआउ एआहि एआहि एआ ॥ ताओ ताउ ताहि ताहिन्तो ॥

तदो डोः ॥ ३ ॥ ६७ ॥

तद् परस्य ङसेर्डो इत्यादेशो वा भवति, तो, पक्षे तम्हा ॥

किंयत्तद्भ्यो ङसः ॥ ३ ॥ ६३ ॥

एभ्यः परस्य ङसः स्थाने डास इत्यादेशो वा भवति, ङसः ॥ ३ ॥ १० ॥ इत्यस्यापवाद, पक्षे सोऽपि भवति, कस्स, जास जस्स तास तस्स, एअस्स/ बहुलाधिकारात् किं द्भ्याम् आकारान्ताभ्यामपि डासादेशो वा भवति, (कस्या धन कास घण (तस्या धन) तास घण पक्षे, काए ताए ॥

किंतद्भ्यां डासः ॥ ३ ॥ ६२ ॥

किंतद्भ्यां परस्य आमः स्थाने डास इत्यादेशो वा काम तास पक्षे केसि तेसि ॥

वेदं तदेतदो ङसाम्भ्यां सेसिमौ ॥ ३ ॥ ८१ ॥

इदं तद् एतद् इत्येतेषां स्थाने ङस् आम् इत्येताभ्यां सह य सस्य से सिम् इत्यादेशौ वा भवत । 'इदम्, से सील, से गु (अस्य शील गुणा चेत्यर्थः ॥) सिं उच्छाहो, (एषामुत्सा इत्यर्थः ॥ तद्, से सील, (तस्य तस्या चेत्यर्थः) सि गुण (तेषां तासां चेत्यर्थ) (एतद्) से अहिअं, (एतस्याधिक अहिअं चेत्यर्थः) सिं गुणा, सि सीलं, (एतेषां गुणा शी चेत्यर्थं) पक्षे इमस्स इमेसि इमाण, तस्स तेसिं ताण, एआ

एएसि एआण ॥ इदंतदोराभापि से आदेश केचिदिच्छन्ति ६ ॥ सप्तम्येकवचने, स्सिं म्मि त्थ इत्यादेशे कृते ॥

एरदीतौ म्मौ वा ॥ ३ ॥ ८४ ॥

एतद् एकारस्य ङ्यादेशे म्मौ परे अदीतौ वा भवतः ॥ अअम्मि ईअम्मि, पक्षे एअम्मि, एअस्सिं एत्थ तस्सिं तत्थ तम्मि ॥

ङे र्डाहे-डाला-इआ काले ॥ ३ ॥ ६५ ॥

किंयत्तद्भ्यः कालेऽभिधेये ङेः स्थाने, आहे आला इति डितौ इआ इति च आदेशा वा भवन्ति ॥ हिंस्सिम्मित्थानामपवादः, पक्षे तेपि भवन्ति ॥ काहे काला कइआ, जाहे जाला जइआ, ताहे ताला तइआ, ॥ ताला जाअंति, गुणा[1] जाला ते सहि अएहिं घेप्पंति ॥ रविकिरणाणुग्गहिं आइं हुंति कमलाइं कमलाइं ॥ सुपि तु एएसु एएसु तेसु तेसु ॥ ७ ॥ शेष सर्ववत् त्यदादीना प्रायेण संबोधन न संभवति ॥ हे स इति भाष्यप्रयोगात्कचिद्भवत्यपि ॥

अथ इदं शब्दस्य पुलिङ्गे रूपाणि ।

पुंस्त्रियोर्न वाऽयमिमिआ सौ ॥ ३ ॥ ७३ ॥

इदम् शब्दस्य सौ परे अयम् इति पुलिङ्गे, इमिआ इति स्त्रीलिङ्गे आदेशा वा भवतः ॥ अहवाऽय कयकज्जो, इमिआ वाणिअधूआ ॥ पक्षे,

---

१ त्थे च तस्य लुक् ॥ ३ ॥ ८३ ॥ इति तकारस्य लुक् ॥ २ तदा जायन्ते गुणा, यदा ते सहृदयैर्गृह्यन्ति रविकिरणानुगृहीतानि भवन्ति कमलानि कमलानि ॥

इदम इम ॥ ३ ॥ ७२ ॥

इदम[1] स्यादौ परे इम आदेशो भवति ॥ इमो, इमे, १ स्त्रि
मपि इमा ॥

अमेणम् ॥ ३ ॥ ७८ ॥

इदमोऽमा सहितस्य स्थाने इणम् इत्यादेशो वा भवति,
पेन्छ पक्षे ॥

णोऽमशस्टाभिसि ॥ ३ ॥ ७७ ॥

इदमः स्थाने अम्शस्टाभिस्सु परेषु ण आदेशो वा भव
ण पेच्छ, णे पेच्छ, णेण णेहिं कय, पक्षे इम, इमे इमा, ॥ ३
इमेण इमेण, इमिणा इमेहि इमेहिँ इमेहि ॥३॥ ङसि, इमत्तो इम
इमाउ इमाहि इमाहिन्तो इमा ॥ भ्यसि, इमत्तो इमाओ इ
इमाहि इमेहि इमाहिन्तो इमेहिन्तो इमासुन्तो इमेसुन्तो ॥ ५ ।

स्सिस्सयो-रत् ॥ ३ ॥ ७४ ॥

इदमः स्सिंस्स इत्येतयोः परयो रद् वा भवति ॥ अस्स अस्सिं
पक्षे इमादेशोपि इमस्स इमस्सिं, से ॥ बहुलाधिकारादन्यत्र
भवति ॥ एहिं, एसु, आहि, एभिः, एषु आभिरित्यर्थः । आमि
इमाण, सिं ॥ ६ ॥

डेर्मेन ह' ॥ ३ ॥ ७५ ॥

कृतेमादेशाद् इदमः परस्य ङेः स्थाने मेन सह ह आदेशो
भवति, इह, पक्षे ॥

---

१ इदमेतत्कियत्तद्भ्यष्टो डिणा ॥ ३ ॥ ६९ ॥ इति टास्थाने डिणादेश
२ वेदं तदेतदो ङसाम्भ्यां सेसिमौ ॥ ३ ॥ ८१ ॥ इति ङसा सहितस्य इदम
आदेश ॥ ३ अत्र ङिस्सुपो परयोरिदमोऽस्त्यम् ॥

न त्थः ॥ ३ ॥ ७६ ॥

इदमः परस्स टे' स्सिम्मित्था इति प्राप्तस्त्थो न भवति, इह इमस्सिं इमम्मि ॥ सुपि इमेसु इमेसु ७ ॥ शेष सर्ववद् ॥

अथ किं शब्दस्य रूपाणि,

किम् सि इति स्थितम् ॥

किमः कस्त्रतसोश्च ॥ ३ ॥ ७१ ॥

किमः को भवति स्यादौ त्रतसोश्च परयोः, को के ॥ १ ॥ क के का ॥ २ ॥ किणा केण केहि केहिँ केहि ॥ ३ ॥

किमो डिणो डीसौ ॥ ३ ॥ ६८ ॥

किम' परस्य ङसेर्डिणो डीस इत्यादेशौ वा भवत' ॥ किणो कीस कम्हा, कत्तो कदो काउ काहि कोहिन्तो का, कत्तो काओ काउ काहि केहि काहिन्तो केहिन्तो कासुन्तो केसुन्तो ॥ ५ ॥ कास कस्स, कासे केसिं काण ॥ ६ ॥

केहिं कस्सिं कत्थ, कम्मि, केसु केसु ॥ ७ ॥ इत्यादि ॥ शेष सर्ववत् ॥

---

१ यद्यपि गणपाठानुसारेण किं शब्दस्य रूपाणि युष्मच्छब्दात्पश्चादेव स्थानीयानि भवन्ति, तथापि तदेतच्छब्दयोर्मध्ये बहुसूत्राणां सद्भावात् किं शब्दस्यापि तदन्तर्गतत्वात् गणपाठक्रमो न विवक्षित ॥ २ इदमेतत्कियत्तद्भ्यष्टो डिणा ॥ ३ ॥ ६९ ॥ इति टास्थाने डिणादेश ॥ ३ कियत्तद्भ्यो ङस ॥ ३ ॥ ६३ ॥ इति ङसस्थाने डासादेश ॥ ४ किंतद्भ्यां डाम ॥ ३ ॥ ६२ ॥ इत्यामो डासादेश ॥ ५ आमो डेसिं ॥ ३ ॥ ६१ ॥ इत्यामो डेसिमादेश ॥ ६ न थानिदमेतदो हिं ॥ ३ ॥ ६० ॥ इति डेर्हिमादेश ॥

अथ अदश्शब्दस्य पुलिङ्गे रूपाणि।

वाऽदसो दस्य हो नोदाम् ॥ ३ ॥ ८७ ॥

अदसो दकारस्य सौ परे ह आदेशो वा भवति, तस्मिंश्च अतः सेर्डोरित्योत्त्वं शेष संस्कृतवदित्यतिदेशाद्, आद् (हे०२ इत्याप्, क्लीवे स्वरान्म्से॰ (३।२५) इति मश्च न भवति, अ पुरिसो, अह महिला, अह वण, अह मोहो परगुणलहुआई, अ णे हिअएण हसइ मारुअतणओ (असावसान् हसति इत्यर्थः), अह कमलमुही, पक्षे ॥

मुः स्यादौ ॥ ३ ॥ ८८ ॥

अदसो दस्य स्यादौ परे मुरादेशो भवति, अमू पुरिसो, अ वण अमू माला ॥ जसि, अमुणो पुरिसा, अमूइ वणाइ, अमू घनाणि, अमूउ अमूओ मालाओ ॥ १ ॥ अमु पुरिस अमु पुरिसे ॥ २ ॥ अमुणा अमूहि ॥ ३ ॥ अमुत्तो, अमूओ, अमू अमूहिन्तो ॥ भ्यसि, अमूहिन्तो अमूसुन्तो ॥ ५ ॥ ङसि, अमुण अमुस्स ॥ आमि, अमूण ॥ ६ ॥ ङौ ॥

म्मावयेऔ वा ॥ ३ ॥ ८९ ॥

अदसोऽन्त्यव्यञ्जनस्य लुकि दकारान्तस्य स्थाने य्यादेशे म्मौ

---

१ जश्शसोर्णो वा ॥ ३ ॥ २२ ॥ इति जसो णो ॥ ३ जश्शस ङ समाद् दीर्घः ॥ ३ ॥ २६ ॥ इति जस इमादेश ॥ ३ ङिमामुदोता वा ॥ ३ ॥ इति जस उदोतौ आदेशौ ॥ ४ टङिङसा पुंसीत्ते वा ॥ ३ ॥ २२ ॥ इति ट राद्या ॥

अय इअ इत्यादेशौ वा भवतः ॥ अयम्मि, इअम्मि, पक्षे अमुम्मि ॥ सुपि, अमूसु ॥ शेष वक्ष्यमाणमानुशब्दवत् ॥

अथ युष्मदस्मच्छब्दयो रूपाणि।

युष्मदस्तं तुं तुव तुह तुमं सिना ॥ ३ ॥ ९० ॥

युष्मद' सिना सह त तु तुव तुह तुम इत्येते पञ्चादेशा भवन्ति ॥ त तु तुव तुह तुमं दिट्ठो ॥

भे तुब्भे उज्झे तुम्ह तुय्हे उय्हे जसा ॥ ३ ॥ ९१ ॥

युष्मदो जसा सह एते षडादेशा भवन्ति ॥ भे तुब्भे उज्झे तुम्ह तुय्हे उय्हे चिट्ठह ॥ ब्भो म्हज्झौ वा ॥ ३ ॥ १०४ ॥ इति वचनात् तुम्हे तुज्झे, एव चाष्टरूपाणि ॥ १ ॥

तं तुं तुव तुम तुह तुमे तुए अमा ॥ ३ ॥ ९२ ॥

युष्मदोऽमा सह एते सप्तादेशा भवन्ति, त तु तुव तुम तुह तुमे तुए वदामि ॥

वो तुब्भे उज्झे तुय्हे उय्हे भे शसा ॥ ३ ॥ ९३ ॥

युष्मदः शसा सह एते षडादेशा भवन्ति, वो तुब्भे उज्झे तुय्हे उय्हे भे, पेच्छामि, ॥ २ ॥ ब्भो म्हज्झौ वेति वचनात् तुम्हे तुज्झे ॥

भे दि दे ते तइ तए तुम तुमइ तुमए तुमे तुमाइ टा॥३॥९४

युष्मदष्टा इत्यनेन सह एते एकादशादेशा भवन्ति ॥ भे दि दे ते तइ तए तुम तुमइ तुमए तुमे तुमाइ, जपिअ ॥

भे तुब्भेहिं उज्झेहिं उम्हेहिं तुम्हेहि उय्हेहिं भिसा ३॥

युष्मदो भिसा सह एते षडादेशा भवन्ति ॥ भे तुब्भेहिं उ
उम्हेहिं तुम्हेहिं उय्हेहिं भुच, ब्भो म्हज्झौ वेति वचनात् ड
तुम्हेहिं, एवम् च अष्टरूपाणि ॥ ३ ॥

तइ तुव तुम तुह तुब्भा ङसौ ॥ ३ ॥ ९६ ॥

युष्मदो ङसौ पञ्चम्येकवचने परत एते पञ्चादेशा भवन्ति
ङसेस्तु 'चोदो दुहि हिन्तो लुको यथा प्राप्तमेव ॥ तइत्तो तुव
तुमत्तो तुहत्तो तुब्भत्तो, ब्भो म्हज्झौ वेति वचनात्, तुम्ह
तुज्झत्तो, एव दो दुहि हिन्तो लुक्स्वपि उदाहार्यम् ॥ तत्तो इति
त्वत्त इत्यस्य वलोपे सति ॥

तुय्ह तुब्भ तहिन्तो ङसिना ॥ ३ ॥ ९७ ॥

युष्मदो ङसिना सहितस्य एते त्रय आदेशा भवन्ति, तु
तुब्भ तहिन्तो आगओ ॥ ब्भो म्हज्झौ वेति वचनात्, तुम्ह तु
एवञ्च, पञ्चरूपाणि ॥

तुब्भ तुय्हो-य्हो-म्हा भ्यसि ॥ ३ ॥ ९८ ॥

युष्मदो भ्यसि परत एते चत्वार आदेशा भवन्ति, भ्यसः
यथाप्राप्तमेव, तुब्भत्तो तुय्हत्तो उय्हत्तो उम्हत्तो, ब्भो म्हज्
वेति वचनात् तुम्हत्तो तुज्झत्तो ॥ एवं, दोदुहि हिन्तो सुन्तेष्व
उदाहार्यम् ॥ ५ ॥

तइ तु ते तुम्ह तुह तुहं तुम तुव तुमे तुमो तुमा-
इ दि दे इ ए तुब्भोब्भो-य्हा ङसा ॥ ३ ॥ ९९ ॥

युष्मदो ङसा षष्ठ्येकवचनेन सहितस्य एते अष्टादशादेश

भवन्ति ॥ तइ तु तं तुम्ह तुह तुहं तुवं तुम तुमे तुमो तुमाइ दि दे इ ए तुब्भ उब्भ उय्ह भण ॥ ब्भो म्हज्झौ वेति वचनात्, तुम्ह तुज्झ उम्ह उज्झ, एवं च द्वाविंशतिरूपाणि ॥

तुवो भे तुय्ह तुब्भ उब्भ तुब्भाण तुवाण तुमाण
तुहाण तुम्हाण आमा ॥ ३ ॥ १०० ॥

युष्मद आमा सहितस्य एते दशादेशा भवन्ति, तुनो भे तुय्ह तुब्भ उब्भ तुब्भाण तुवाण तुमाण तुहाण तुम्हाण ॥ क्त्वास्यादेर्णस्वोर्वेत्यनुस्वारे, तुब्भाण तुवाण तुमाण तुहाण तुम्हाण, ब्भो म्हज्झौ वेति वचनात्, तुम्ह, तुज्झ, उम्ह उज्झ, तुम्हाण तुम्हाण, तुज्झाण तुज्झाण, एवं च त्रयोविंशतिरूपाणि ॥ ६ ॥

तुमे तुमए तुमाइ तइ तए ङिना ॥ ३ ॥ १०१ ॥

युष्मदो ङिना सप्तम्येकवचनेन सहितस्य एते पञ्चादेशा भवन्ति ॥ तुमे तुमए तुमाइ तइ तए ठिअ ॥

तु तुव तुम तुह तुब्भा ङौ ॥ ३ ॥ १०२ ॥

युष्मदो ङौ परत एते पञ्चादेशा भवन्ति ॥ ङेस्तु यथा प्राप्तमेव, तुम्मि तुवम्मि तुमम्मि तुहम्मि तुब्भम्मि ॥ ब्भो म्हज्झौ वेति वचनात् तुम्हम्मि तुज्झम्मि, इत्यादि ॥

सुपि ॥ ३ ॥ १०३ ॥

युष्मदः सुपि परतः तु तुव तुम तुह तुब्भा भवन्ति ॥ तुसु तुवेसु तुमेसु तुहेसु, तुब्भेसु, ब्भोम्हज्झौ वेति वचनात्, तुम्हेसु तुज्झेसु ॥ केचित्तु सुपि एत्त्वविकल्पमिच्छन्ति, तन्मते, तुवसु

तुमसु तुहसु तुब्भसु तुम्हसु तुज्झसु ॥ तुब्भस्स आत्त्वमपि इच्छन्ति इत्यन्ये, तुब्भासु तुम्हासु तुज्झासु ॥

ब्भो म्हज्झौ वा ॥ ३ ॥ १०४ ॥

युष्मदादेशेषु यो द्विरुक्तो भस्तस्य म्हज्झ इत्येतौ आदेशौ वा भवतः ॥ पक्षे स एवास्ते, तथैव च उदाहृतम् ॥

असदो म्मि अम्मि अम्हि हं अहं अहयं सिना ॥३॥१०५॥

असदः सिना सह एते षडादेशा भवन्ति ॥ अज्ज म्मि हासिआ मामि तेण, 'उन्नम न अम्मि कुविआ, 'अम्हि करेमि, जिण हं विद्धा, किं पम्हट्ठम्मि अहं, 'अहयं कयप्पणामो ॥

अम्ह अम्हे अम्हो मो वयं भे जसा ॥ ३ ॥ १०६ ॥

असदो जसा सहैते षडादेशा भवन्ति ॥ अम्ह अम्हे अम्हो मो वयं भे, भणामो ॥ १ ॥

णे णं मि अम्मि अम्ह मम्ह मं ममं मिमं अहं
अमा ॥ ३ ॥ १०७ ॥

असदोऽमा सह एते दशादेशा भवन्ति ॥ णे णं मि अम्मि अम्ह मम्ह मं ममं मिमं अहं पेच्छ ॥

अम्हे अम्हो अम्ह णे शसा ॥ ३ ॥ १०८ ॥

असदः शसा सह एते चत्वार आदेशा भवन्ति ॥ अम्हे अम्हो अम्ह णे पेच्छ ॥ २ ॥

मि मे ममं ममए ममाइ मइ मए मयाइ णे टा ॥ ३॥१०९॥

असदष्टा सहितस्य एते नवादेशा भवन्ति ॥ मि मे ममं ममए ममाइ मइ मए मयाइ णे कयं ॥

---

१ मामि (इति सम्बोधने) अद्य अहं तेन हासिता ॥

अम्हेहि अम्हाहि अम्ह अम्हे णे भिसा ॥ ३ ॥ ११० ॥

असदो भिसा सह एते पञ्चादेशा भवन्ति ॥ अम्हेहिं अम्हाहिं अम्ह अम्हे णे, कय ॥ २ ॥

मइ मम मह मज्झा ङसौ ॥ ३ ॥ १११ ॥

असदो ङसौ पञ्चम्येकवचने परत एते चत्वार आदेशा भवन्ति ॥ टसेस्तु यथाप्राप्तमेव, मइत्तो, ममत्तो, महत्तो, मज्झत्तो, आगओ, मत्तो इति तु मत्त इत्यस्य, एव दो दुहि हिन्तो लुक्ष्वपि उदाहार्यम् ॥

ममाम्हौ भ्यसि ॥ ३ ॥ ११२ ॥

असदो भ्यसि परतो मम अम्ह इत्यादेशौ भवत ॥ भ्यसस्तु यथा प्राप्त, ममत्तो अम्हत्तो ममाहिन्तो अम्हाहिन्तो, ममासुन्तो अम्हासुन्तो, ममेसुन्तो अम्हेसुन्तो ॥ ५ ॥

मे मइ मम मह महं मज्झ मज्झं अम्ह अम्हं ङसा ३॥११३

असदो ङसा षष्ठ्येकवचनेन सहितस्य एते नवादेशा भवन्ति ॥ मे मइ मम मह मह मज्झ मज्झ अम्ह अम्ह घण ॥

णे णो मज्झ अम्ह अम्हं अम्हे अम्हो अम्हाण ममाण महाण मज्झाण आमा ॥ ३ ॥ ११४ ॥

असद आमा सहितस्य एते एकादशादेशा भवन्ति ॥ णे णो मज्झ अम्ह अम्ह अम्हे अम्हो अम्हाण ममाण महाण मज्झाण घण ॥ क्त्वास्यादेर्णस्वोर्वेत्यनुस्वारे, अम्हाण ममाण महाण मज्झाण ॥ एवं च पञ्चदश रूपाणि ॥ ६ ॥

मि मइ ममाइ मए मे ङिना ॥ ३ ॥ ११५ ॥

असदो टिना सहितस्य एते पञ्चादेशा भवन्ति ॥ मि मइ ममाइ मए मे, ठिअ ॥

अम्ह मम मह मज्झा ङौ ॥ ३ ॥ ११६ ॥

असदो ङौ परत एते चत्वार आदेशा भवन्ति ॥ ङेस्तु यथा प्राप्तम् ॥ अम्हम्मि ममम्मि महम्मि मज्झम्मि ठिअ ॥

सुपि ॥ ३ ॥ ११७ ॥

असदः सुपि परे अम्हादयश्चत्वार आदेशा भवन्ति ॥ अम्हेसु ममेसु महेसु मज्झेसु ॥ एत्त्वविकल्पमते तु, अम्हसु ममसु महसु मज्झसु ॥ अम्हस्स आत्त्वमपीच्छन्ति अन्ये अम्हासु ॥

इति युष्मदस्मत्प्रकरणम् ॥

अथ इकारोकारान्तौ गिरिभानुशब्दौ

गिरि सि भाणु सि इति स्थिते

अक्लीबे सौ ॥ ३ ॥ १९ ॥

इदुतोरक्लीबे नपुंसकादन्यत्र सौ दीर्घो भवति ॥ गिरी भाणू बुद्धी धेणू ॥ अक्लीब इति किं दहिं महुं ॥ साविति किं गिरिं भाणु बुद्धिं धेणु ॥ केचित्तु दीर्घत्वं विकल्प्य तदभावपक्षे सेर्मादेश-मपीच्छन्ति, अग्गिं निहिं वाउं विहुं ॥

पुंसि जसो डउ डओ वा ॥ ३ ॥ २० ॥

इदुत इति पञ्चम्यन्तं सम्बध्यते, इदुत[1] परस्य जस पुंसि अउ अओ इत्यादेशौ डितौ वा भवतः ॥ गिरउ गिरओ भाणउ भाणओ चिट्ठन्ति ॥ पुंसीति किम्, बुद्धीओ धेणूओ दहीइं, महूइं जस इति किम्, गिरी गिरिणो भाणू भाणुणो पेच्छइ, इदुत इत्येव वच्छा ॥ पक्षे

जश्शसोर्णो वा ॥ ३ ॥ २२ ॥

इदुतः परयोः जश्शसो[2] पुंसि णो इत्यादेशो वा भवति ॥

न दीर्घो णो ॥ ३ ॥ १२५ ॥

इदुदन्तयोरर्थात् जश्शसङस्यादेशे णो इत्यस्मिन् परतो दीर्घो न

---

१ अत्र 'क्लीबे स्वरान्मसे ॥ ३ ॥ २५ ॥ इति सेर्मकारादेश' ॥ २ अत्र ष श ष-स्थाने न भवत ॥ ३ जश्शसङसित्तोदोद्वामि दीर्घ ॥ ३ ॥ १२ ॥ इति प्राप्तस्य अनेन निषेध ॥

भवति ॥ गिरिणो भाणुणो रेहन्ति ॥ पक्षे शेषे अदन्तवद् भावा: गिरी भाणू ॥ पुसीत्येव दहीइ महुइ, जश्शसोरिति किम् गिरिं भाणु ॥ इदुत इत्येव वच्छा वच्छे ॥, जश्शसोरिति द्वित्वम् इदुत इत्यनेन यथा सख्याभावार्थम् ॥ एवमुत्तरसूत्रेऽपि ॥

वोतो डवो ॥ ३ ॥ २१ ॥

उदन्तात् परस्य जस[1] पुंसि डित् अवो इत्यादेशो वा भवति भाणवो ॥ पक्षे भाणओ भाणउ भाणू भाणुणो ॥ उत इति किं वच्छा, पुसीत्येव धेणू महूइ, जस इत्येव भाणू भाणुणो पेच्छ ॥१॥ अमि तु गिरिं भाणु ॥ शसि, गिरिणो भाणुणो, ॥

लुसे शसि ॥ ३ ॥ १८ ॥

इदुतो[2] शसि लुप्ते दीर्घो भवति ॥ गिरी भाणू, बुद्धी धेणू पेच्छ, लुप्त इति किम्, गिरिणो भाणुणो पेच्छ ॥ इदुत इत्येव वच्छे पेच्छ ॥ जसशस् ॥ ३ ॥ १२ ॥ इत्यादिना शसि दीर्घस्य लक्ष्यानुरोधार्थोऽयं योग ॥ लुप्त इति तु णवि प्रतिप्रसवार्थशङ्का निवृत्त्यर्थम् ॥ २ ॥

टो णा ॥ ३ ॥ २४ ॥

पुंक्लीबे वर्त्तमानादिदुत. परस्य टा इत्यस्य णा भवति ॥ गिरिणा गामणिणा, भाणुणा खलपुणा तरुणा, दहिणा महुणा ॥ टा इति किम् ॥ गिरी भाणू दहिं महुं, पुंक्लीबे इत्येव, बुद्धीए धेणूए कयं ॥ इदुत इत्येव कमलेण ॥

---

1 शेषेऽदन्तवद् ॥ ३ ॥ १२४ ॥ इति सूत्रेण ॥ 2 अन्यथा इकारान्तात् जश्शो णो, उकारान्तात् शसो णो इत्यर्थोऽपि संभाव्येत ॥

इदुतोर्दीर्घः ॥ ३-॥ १९ ॥

इकारस्य उकारस्य च भिस्भ्यस्सुप्सु परेषु दीर्घो भवति ॥ गिरीहि गिरीहिँ गिरीहिं भाणूहि भाणूहिँ भाणूहिं, बुद्धीहिं दहीहिं तरूहिं धेणूहिं कय ॥ २ ॥ क्वचिन्न भवति, दिअभूमिसु दाणज लोल्लिआइ, इदुत इति किम् वच्छेहिं, वच्छेसुन्तो, वच्छेसु, भिस्भ्यस्सुपीत्येव, गिरिं तरु पेच्छ ॥ ३ ॥

ङसिङसोः पुक्लीबे वा ॥ ३ ॥ २३ ॥

पुंसि क्लीबे च वर्त्तमानादिदुतः परयोर्ङसिङसोर्णो वा भवति, गिरिणो भाणुणो, दहिणो महुणो आगओ वियारो वा ॥ पक्षे ङसौ गिरीओ गिरीउ गिरीहिन्तो भाणूओ भाणूउ भाणूहिन्तो ॥ हिलुकौ निषेत्स्येते ॥ भ्यसि गिरीओ गिरिहिन्तो गिरीसुन्तो, भाणूओ भाणूहिन्तो भाणूसुन्तो ॥ ५ ॥ ङसि गिरिणो गिरिस्स भाणुणो भाणुस्स ॥ आमि तु, गिरीण गिरीणं भाणूण भाणूणं॥६॥ ङौ गिरिम्मि भाणुम्मि, सुपि गिरीसु गिरीसुं भाणूसु भाणूसुं ॥ ७ ॥ हे गिरी हे गिरि, हे गिरिणो गिरओ गिरउ ॥ हे भाणू हे भाणु, हे भाणवो भाणुणो भाणओ भाणउ ॥ शेष वच्छशब्द- वत्, एवं कविमुनिसूरिप्रभृतय इकारान्तास्तथा वायुतरुगुर्वा- दय उकारान्ताश्च अन्येपि ज्ञेया॰ ॥ प्राकृते इकारान्तो द्विशब्दो बहुवचनान्तः ॥

---

१ द्विजभूमिषु दानजलार्द्रितानि ॥ २ न दीर्घो णो ॥ ३ ॥ १२५ ॥ इति दीर्घाभा व ॥ ३ इसेटच्ङ् ॥ ३ ॥ १२६ ॥ भ्यसश्चहि ॥ ३ ॥ १२७ ॥ इति सूत्राभ्याम् ॥ ४ दोर्दीर्घोवा ॥ ३ ॥ ३८ ॥ इति विकल्पेन दीर्घ ॥ ५ वोतो डवो ॥ ३ ॥ २१ ॥ इति जसो डवो आदेश ॥

दुवे दोण्णि वेण्णि च जश्शसा ॥ ३ ॥ १२० ॥

जश्शस्भ्यां सहितस्य द्वेः स्थाने दुवे दोण्णि वेण्णि इत्येते दे
चे आदेशा भवन्ति ॥ दुवे दोण्णि वेण्णि दो वे, ठिआ, पेच्छ व
'ह्रस्वः संयोगे ॥ १ ॥ ८४ ॥ इति ह्रस्वत्वे दुण्णि विण्णि ॥

द्वेर्दोवे ॥ ३ ॥ ११९ ॥

द्विशब्दस्य तृतीयादौ दो वे इत्यादेशौ भवतः ॥ दोहि व
कय, ३ दोहिन्तो वेहिन्तो ५ आगओ ॥

सङ्ख्याया आमो ण्ह ण्हं ॥ ३ ॥ १२३ ॥

सङ्ख्याशब्दात्परस्य आमो ण्ह ण्हं इत्यादेशौ भवतः ॥ दो
दोण्ह वेण्ह वेण्ह धण ६ ॥ पंचण्ह छण्ह सत्तण्ह अट्टण्ह नवण्ह दस
पचण्हं छण्हं सत्तण्हं अट्ठण्हं नवण्हं दसण्हं, 'पण्णरसण्ह दिवसा
अट्ठारसण्ह समणसाहस्सीण, (कतीनाम्) कइण्ह, बहुलाधिकारा
विंशत्यादेर्न भवति । सुपि तु ॥ दोसु दोसुं, वेसु वेसु इति ॥ ७

त्रेस्तिण्णि ॥ ३ ॥ १२१ ॥

जश्शस्भ्या सहितस्य त्रे स्थाने तिण्णि इत्यादेशो भवति
तिण्णि ठिआ पेच्छ वा ॥

त्रेस्ती तृतीयादौ ॥ ३ ॥ ११८ ॥

त्रे स्थाने ती इत्यादेशो भवति, तृतीयादौ ॥ तीहि कय
तीहिन्तो, आगओ, तिण्ह तिण्ह धण, तीसु ठिअ ॥

चतुरश्चत्तारो चउरो चत्तारि ॥ ३ ॥ १२२ ॥

चतु शब्दस्य जश्शस्भ्या सह चत्तारो चउरो चत्तारि इत्ये

आदेशा भवन्ति ॥ चत्तारो चउरो चत्तारि, चिट्ठन्ति पेच्छ वा ॥

चतुरो वा ॥ ३ ॥ १७ ॥[1]

चतुरुदन्तस्य भिम्भ्यस्सुप्सु परेषु दीर्घो वा भवति ॥ चऊहि चऊहिँ, चऊहि चउहि चउहिँ चउहि, २ चऊओ चउओ चऊ हिन्तो चउहिन्तो चऊसुन्तो चउसुन्तो ॥ ५ ॥ चउण्ह चउण्ह ॥६॥ चऊसु चउसु ॥ ७ ॥ इति इदुदन्ताः शब्दा[2] ॥

ईकारान्त[2] पुलिङ्गो ग्रामणी शब्दः, तथा ऊकारान्त पुलिङ्ग खलपूशब्दः ॥

क्विपः ॥ ३ ॥ ४३ ॥

क्विबन्तस्य ईदूदन्तस्य ह्रस्वो भवति, गामणिणा खलपुणा गाम णिणो खलपुणो ॥

ईदूतोर्ह्रस्वः ॥ ३ ॥ ४२ ॥

आमन्त्रणे सौ परे ईदूदन्तयोर्ह्रस्वो भवति ॥ हे नइ, हे गामणि हे समणि, हे खलपु, इत्यादि ॥ शेष गिरिभानुशब्दवत्, एव सुश्रीसुधीवर्पाभ्रप्रसरा अपि ज्ञेयाः ॥

---

१ चतु शब्दस्यापि अन्त्यव्यञ्जनस्य इति रलोपे उकारान्तत्वात् समध्य निर्देश ॥
२ प्राकृतप्रकाशे इकारोकारान्तशब्दाना साधकानि पृथक् सूत्राणि न दृश्यन्ते, ततो ज्ञायते तेषामपि इकारोकारान्तवद् रूपाणि भवन्ति, अत्र यद् विशेष वदाद क्विप इति ॥

ऋकारान्त पुलिङ्ग कर्तृशब्दः ॥

आ सौ न वा ॥ ३ ॥ ४८ ॥

ऋदन्तस्य सौ परे आकारो वा भवति ॥ कत्ता, पिआ, जामाया, माया ॥ पक्षे

आरः स्यादौ ॥ ३ ॥ ४५ ॥

स्यादौ परे ऋत आर इत्यादेशो भवति ॥ कत्तारो, कत्त ो ॥ १ ॥ कत्तार कत्तारे कत्तारा ॥ २ ॥ कत्तारेण कत्तारेहि ॥ ३ एव टस्यादिष्वपि सर्वत्र वृक्षशब्दवद् उदाहार्यम् ॥ संबोधने तु

ऋतोऽद्वा ॥ ३ ॥ ३९ ॥

ऋकारान्तस्य आमन्त्रणे सौ परे अकारो वा भवति ॥ हे क (हे कर्त्तः) हे पिअ (हे तात) हे दाय, पक्षे हे कत्तार, ॥

नाम्न्यरं वा ॥ ३ ॥ ४० ॥

ऋदन्तस्य आमन्त्रणे सौ परे नाम्नि संज्ञाया विषये अरम् इत्यादेशो वा भवति ॥ (हे पित) हे पिअरं, पक्षे हे पिअ, नाम्नि किम्, (हे कर्त्त.) हे कत्तार ॥

ऋताम् उद् अस्यमौसु वा ॥ ३ ॥ ४४ ॥

सि अम् औ वर्जिते अर्थात् स्यादौ परे ऋदन्तानाम् उदन्तादेश वा भवति ॥ जसि, कत्तू, कत्तुणो, कत्तउ, कत्तओ, पक्षे, कत्ता ॥ १ ॥ शसि, कत्तू, कत्तुणो, पक्षे कत्तारे ॥ २ ॥ टा कत्तुण पक्षे कत्तारेण, भिसि कत्तूहिं ॥ पक्षे कत्तारेहि ॥ ३ ॥ ङस कत्तुणो, कत्तूओ, कत्तूउ, कत्तूहिन्तो, पक्षे, कत्ताराओ ॥ ५

ङसि कत्तुणो कत्तुस्स, पक्षे कत्तारस्स ॥६॥ सुपि कत्तूसु, पक्षे कत्तारेसु ॥ शेष भानुशब्दवत् ॥ एव भर्तृनेतृदातृप्रभृतयोऽपि ज्ञेयाः ॥ ऋकारान्त पुलिङ्गः पितृशब्दः ॥

नाऽयरः ॥ ३ ॥ ४७ ॥

ऋदन्तस्य नाम्नि सज्ञाया स्यादौ परे अर इत्यन्तादेशो भवति ॥ पिअरो पिअरा ॥ १ ॥ पिअर पिअरे ॥ २ ॥ पिअरेण पिअरेहि ॥ ३ ॥ जामायरो जामायरा ॥ १ ॥ जामायरे ॥ २ ॥ जामायरेण ॥ ३ ॥ इत्यादि, शेष वच्छशब्दवत् ॥ एव भ्रातृप्रभृतयोऽपि सज्ञावाचका उदाहार्याः ॥ इति ऋदन्तशब्दाः ॥ गोशब्दस्य च पुलिङ्गे गावे इति गोण इति वा आदेशो भवति ॥ ततश्च स्यादौ अदन्तवत् रूपाणि भवन्ति ॥

नकारान्त पुलिङ्गो राजन् इति शब्द ॥

राज्ञ ॥ ३ ॥ ४९ ॥

राज्ञो न लोपेऽन्त्यस्य आत्त्व वा भवति सौ परे ॥ राया, हे राया, पक्षे आणादेश च वक्ष्यते रायाणो, हे राया, हे रायमिति तु शौरसेन्याम्, एव हे अप्प हे अप्प ॥

जश्शस्ङसिङसा णो ॥ ३ ॥ ५० ॥

राजन्शब्दात् परेषाम् एषा णो इत्यादेशो वा भवति, ॥

---

१ गोणादय ॥ ८ ॥ १७४ ॥ इत्यनेन सूत्रेण ॥ २ पुस्यन आणो राजवच्च ॥ ३ ॥ ५६ ॥ इति अभिहितस्य आणादेश, कथयिष्यति ॥

इर्जस्य णोणाङौ ॥ ३ ॥ ५२ ॥

राजन्शब्दसम्बन्धिनो जकारस्य स्थाने णोणाङिषु परेषु इक वा भवति ॥ रायाणो राइणो वा चिट्ठति, पक्षे राया रायाणा ॥

इणम् अमामा ॥ ३ ॥ ५३ ॥

राजन्शब्दसम्बन्धिनो जकारस्य अमाम्भ्यां सहितस्य स्थ इणम् इत्यादेशो वा भवति ॥ राइण पेच्छ, पक्षे राय रायाणं शसि, रायाणो राइणो वा पेच्छ, पक्षे राया राए, रायाण रायाणे, ॥ २ ॥

टो णा ॥ ३ ॥ ५१ ॥

राजन्शब्दात्परस्य टा इत्यस्य णा इत्यादेशो वा भवति ॥

आजस्य टाङसिङस्सु सणाणोष्वण् ॥ ३ ॥ ५५ ॥

राजन्शब्दसम्बन्धिन आज इत्यवयवस्य टाङसिङस्सु णा इत्यादेशापन्नेषु अण् वा भवति ॥ रण्णा राइणा, पक्षे राय राएणं रायाणेण ॥

ईद् भिस्भ्यसाम्सुपि ॥ ३ ॥ ५४ ॥

राजन्शब्दसम्बन्धिनो जकारस्य भिसादिषु परतो वा ईकार

---

१ अन्त्यव्यञ्जनस्येति नलोप ॥ जस्शसोर्लुग् इति जसो लुक् ॥ अतः सेर्डोः इति सो ... द्वामि दीर्घ इति दीर्घत्वम् ॥ २ पुंस्यन आणो राजवच्च ॥ ३ ॥ ५६ ॥ इति अभिप्रा आणादेश शेषं पूर्ववद् एवम् अन्यत्रापि ज्ञेयम् ॥ ३ जस्शस्ङसिङसां णो ॥ ३ ॥ ५० ॥ इति जसो णो आदेश ॥ राइणो इत्यत्र तु 'इर्जस्यणोणाङौ' ॥ ३ ॥ ५२ ॥ इति विशेष ॥ ४ पुंस्यनेत्यादिना ॥ ३ ॥ ५६ ॥ अभिन्यस्य आणादेश ॥ ५ ... नलोप , टआमोर्ण इति टास्थाने ... टाणशस्येत्, इति अकारस्य एत्वम् ।

भवति ॥ राईहिं, पक्षे राएहिं, रायाणेहिं ॥ एव हि हिं परयोरपि ॥ ३ ॥ ङसौ राइणो रण्णो, राअचो रायाओ रायाउ, रायाणचो रायाणाओ रायाणाउ रायाणाहिन्तो ॥ भ्यसि तु राईओ राईहिन्तो राईसुन्तो, रायत्तो रायाओ रायाहिन्तो रायासुन्तो, आणादेशपक्षे रायाणाओ रायाणाउ रायाणाहिन्तो, रायाणेहिन्तो रायाणेसुन्तो ॥ ५ ॥ ङसि राइणो रण्णो, रायस्स रायाणस्स ॥ आमि, राइण, राईण, रायाण, रायाणाण ॥ ६ ॥ राँइम्मि, राए, रायाणम्मि रायाणे ॥ राईसु, राएसु, रायाणेसु ॥ इत्यादि ॥ राजन्शब्दसाऽन्येपाच नकारान्तानां सर्वासु विभक्तिपु सामान्यतो रूपाणि तु एवम् ॥

पुस्यन आणो राजवच्च ॥ ३ ॥ ५६ ॥

पुलिङ्गे वर्तमानस्य अन्नन्तस्य स्थाने आण इत्यादेशो वा भवति ॥ पक्षे यथादर्शन राजवत् च कार्यं भवति ॥ आणादेशे च अतः सेर्डोः (३।२) ॥ इत्यादयः प्रवर्त्तन्ते ॥ पक्षे तु राज्ञ• जस्शस्ङसिङसा णो ॥ ३ ॥ ५० ॥ टो णा ॥ ३ ॥ ५१ ॥ ङणममामा ॥ ३ ॥ ५३ ॥ इति प्रवर्त्तन्ते ॥ अप्पाणो अप्पाणा ॥ १ ॥ अप्पाण अप्पाणा अप्पाणे ॥ २ ॥

---

१ अन्त्यव्यञ्जनस्येति नलोप ॥ भिस्भ्यस्सुपि ॥ ३ ॥ १५ ॥ इति जकारोत्तर अकारस्य एत्वम् ॥ २ जसृशसृङसिङसां णो ॥ ३ ॥ ५० ॥ इति ङसेर्णो ॥ इर्जस्य णोणाङौ ॥ ३ ॥ ५२ ॥ इति जस्य इकार ॥ ३ आजस्य टाङसिङस्सु सणाणोष्वण् ॥ ३ ॥ ५५ ॥ इत्यानस्य अणादेश ॥ ४ ईद् भिस्भ्यसाम्सुपि ॥ ३ ॥ ५४ ॥ इति अकारस्य ई इत्यादेश ॥ ५ इणममामा ॥ ३ ॥ ५३ ॥ इति आम सह जकारस्य इणमित्यादेश ॥ ६ ईद् भिस्भ्यसां सुपि ॥ ३ ॥ ५४ ॥ इति जस्य ईत्वम् ॥ ७ इर्जस णोणाङौ ॥ ३ ॥ ५२ ॥ इति जस्य इत्वम् ॥

आत्मनष्टो णिआ णइआ ॥ ३ ॥ ५७ ॥

आत्मन' परस्याष्टायाः स्थाने णिआ णइआ इत्यादेशौ भवतः ॥ 'अप्पणिआ पाउसे उवगयम्मि, अप्पणिआ य विआ सणिआ, अप्पणइआ ॥ पक्षे अप्पाणेण, अप्पाणेहिं ॥ ३ ॥ अप्प णाओ, अप्पाणासुन्तो ॥ ५ ॥ अप्पाणस्स अप्पाणाण ॥ ६ ॥ अप्पाणम्मि अप्पाणेसु ॥ अप्पाणकय ॥ पक्षे राजवत्, अप्प अप्पो, हे अप्पा हे अप्प, अप्पाणो पेच्छ, अप्पणा, अप्पेहि अप्पाणो अप्पाओ अप्पाउ अप्पाहि अप्पाहिन्तो अप्पा, अप्पा सुन्तो ॥ ५ ॥ अप्पणो धण ॥ अप्पाण ॥ ६ ॥ अप्पे अप्पेसु ॥ रायाणो, रायाणा, ॥ १ ॥ रायाण रायाणे ॥ २ ॥ रायाणेहिं ॥ ३ ॥ रायाणाहिन्तो ॥ ५ ॥ रायाणस्स रायाणा ॥ ६ ॥ रायाणम्मि रायाणेसु ॥ पक्षे राया, इत्यादि ॥ एव जुवाणो जुवाणजणो जुआ ॥ बम्हाणो बम्हा ॥ अद्धाणो अद्धा ॥ (उक्षन्) उच्छाणो, उच्छा ॥ (ग्रीवान्) गावाणो गावा ॥ पूसाणो पूसा ॥ तक्खाणो तक्खा ॥ मुद्धाणो, मुद्धा ॥ (श्वन्) साणो सा ॥ (सुकर्मेण पश्य) सुकम्माणो पेच्छ ॥ निएइ कह सो सुकम्माणं (पश्यति कथ स सुकर्मणः) इत्यर्थ ॥ पुसीति किं 'शर्म, सम्म ॥

शेषेऽदन्तवत् ॥ ३ ॥ १२४ ॥

उपयुक्तादन्य' शेषस्तत्र स्यादिविधिरदन्तवद् अतिदिश्यते, येषु आकाराद्यन्तेषु पूर्व कार्याणि नोक्तानि तेषु जश्शसोर्लुग् इत्यादीनि, अदन्ताधिकारविहितानि कार्याणि भवन्तीत्यर्थः ॥ तत्र जश्शसोर्लुक्, इत्येतत्कार्यातिदेशः, गिरी गाऊ तरू सही यहू माला

रेहन्ति पेच्छ वा ॥ अमोऽस्य ॥ ३ ॥ ५ ॥ इत्येतत्कार्यातिदेशः गिरिं वाउ तरु गुरु सहिं वहु गामणिं खलपु पेच्छ ॥ टा आमो र्णः ॥ ३ ॥ ६ ॥ इत्येतत्कार्यातिदेशः ॥ मालाण हाहाण कय गिरीण वाऊण गुरूण सहीण वहूण घण ॥ टायास्तु 'टो णा ॥ ३ ॥ २४ ॥ टाङसङेरदादिदे द्वातु ङसेः ॥ ३ ॥ २९ ॥ इति विधिरुक्तः ॥ भिसो हि हिँ हिं ॥ ३ ॥ ७ ॥ इत्येतत्कार्यातिदेशः ॥ गिरीहि गुरूहि सहीहि वहूहि मालाहि कय ॥ एव सानुनासिकानुस्वारयोरपि ॥ ङसेस् त्तोदो दुहि हिन्तो लुकः ॥ ३ ॥ ८ ॥ इत्येतत्कार्यातिदेश· ॥ गिरीओ वाऊओ मालाओ मालाउ मालाहिन्तो ॥ बुद्धीओ बुद्धीउ बुद्धीहिन्तो ॥ धेणूओ धेणूउ धेणूहिन्तो आगओ ॥ हिलुकौ तु प्रतिपेत्स्येते, 'भ्यसस्तोदो दुहि हिन्तो सुन्तो, इत्येतत्कार्यातिदेशः, मालाहिन्तो मालासुन्तो हिस्तु निपेत्स्यते एव गिरीहिन्तो इत्यादि, ङसः स्स इत्येतत्कार्यातिदेश' गिरिस्स गुरुस्स दहिस्स महुस्स ॥ स्त्रिया तु टाङसङेरित्याद्युक्तम्, ङेम्मिङे-रित्येतत्कार्यातिदेश', गिरिम्मि गुरुम्मि दहिम्मि महुम्मि ङेस्तु निपेत्स्यते ॥ स्त्रिया तु टाङसङेरित्यादि उक्त, जश्शस्ङसि त्तोदो द्वामिदीर्घः ॥ इत्येतत्कार्यातिदेशः, गिरी गुरू चिट्ठन्ति, गिरीओ गुरूओ आगओ, गिरीण गुरूण घण ॥ भ्यसि वा ॥ इत्येतत्कार्यातिदेशो न प्रवर्त्तते इदुतोर्दीर्घः ॥ इति नित्य विधानात् ॥ टाणशसेत् ॥ भिस्भ्यस्सुपि ॥ इत्येतत्कार्यातिदेशस्तु निपेत्स्यते ॥

इति स्वरान्तपुंलिङ्गः ॥

आकारान्त स्त्रीलिङ्गो मालाशब्दः ॥

प्रथमैकवचने माला, जसि तु ॥

स्त्रियामुदोतौ वा ॥ ३ ॥ २७ ॥

स्त्रियां वर्तमानान्नाम्नः परयोर्जश्शसोः स्थाने प्रत्येकम् उ ओत् इत्येतौ सप्राग्दीर्घौ वा भवतः ॥ वचनभेदो यथासंख्या[र्थ] वृत्त्यर्थ ॥ मालाउ मालाओ बुद्धीउ बुद्धीओ, सहीउ सहीओ धेणूउ धेणूओ, वहूउ वहूओ, पक्षे माला बुद्धी सही धेणू वहू स्त्रियामिति किम् वच्छा, जश्शस इत्येव मालाए कय ॥ १ ॥

ह्रस्वोऽमि ॥ ३ ॥ ३६ ॥

स्त्रीलिङ्गस्य नाम्नोऽमि परे ह्रस्वो भवति, मालं नइं वहुं हसमा[णिं] हसमाण पेच्छ, अमीति किम्, माला मही वहू ॥ शसि तु माला मालाओ माला ॥ शेषेऽदन्तवद् ॥ ३ ॥ १२४ ॥ इति प्राप्तमे[त्वं] निषेधयति ॥

एत् ॥ ३ ॥ १२९ ॥

आकारान्तादीनाम् अर्थात्, टाशस्भिस्भ्यस्सुप्सु परतोऽदन्त वद् एत्त्व न भवति ॥ हाहाण कय, मालाओ पेच्छ, एवं अग्गिणो वाउणो इत्यादि ॥ २ ॥ माला टा इतिस्थिते, ॥

टाङस्ङे-रदादिदेद् वा तु ङसेः ॥ ३ ॥ २९ ॥

स्त्रिया वर्तमानान्नाम्न परेषां टाङस्ङीनां स्थाने प्रत्येकम् अद्

---

१ अत सेर्डोः ॥ ३ ॥ २ ॥ इत्यत्र तपरकरणात् दीर्घान्तात् ओदोँ न भवति तत्र ग्रस्वप्रनत्सेति सपारव्याप ॥ २ अन्त्यगोऽदन्त ॥ ३ ॥ ४ ॥ इति मताऽदृत ॥

आत् इत् एत् इत्येते चत्वार आदेशाः सप्राग्दीर्घा भवन्ति, ङसे[1] पुनरेते सप्राग्दीर्घा वा भवन्ति ॥ मालाअ मालाइ मालाए कय मुह ठिअ वा, कप्रत्यये तु मालिआअ मालिआइ मालिआए ॥ कमलिआअ कमलिआइ कमलिआए ॥ बुद्धीअ बुद्धीआ बुद्धीइ बुद्धीए कय, विहओ ठिअ वा ॥ सहीअ सहीआ सहीइ सहीए कय वयण ठिअ वा, घेणूअ घेणूआ घेणूइ घेणूए कयं दुद्ध ठिअ वा, वहूअ वहूआ वहूइ वहूए कय भवण ठिअ वा ॥ ङसेस्तु वा मालाअ मालाइ मालाए, बुद्धीअ बुद्धीआ बुद्धीइ बुद्धीए, सहीअ सहीआ सहीइ सहीए घेणूअ घेणूआ घेणूइ घेणूए, वहूअ वहूआ वहूइ वहूए, आगओ ॥ पक्षे मालाओ मालाउ मालाहिन्तो, रईओ रईउ रईहिन्तो, घेणूओ घेणूउ घेणूहिन्तो इत्यादि ॥ शेषेऽदन्तवत् ॥ ३ ॥ १२४ ॥ इत्यतिदेशात् जश्शस् ङसित्तोदो द्वामि दीर्घः ॥ ३ ॥ १२ ॥ इति दीर्घत्वम्, पक्षेऽपि भवति, स्त्रियामित्येव वच्छेण वच्छस्स वच्छम्मि वच्छाओ, टादीनामिति किम्, माला बुद्धी सही घेणू वहू ॥

नात आत् ॥ ३ ॥ ३० ॥

स्त्रियां वर्तमानान्नाम्न[2] परेषां टाङस्ङिङसीनाम् आदादेशो न भवति ॥ मालाअ मालाइ मालाए कय ॥ भिसि मालाहि मालाहिँ मालाहिं ॥ ३ ॥ मालाअ, मालाइ, मालाए, पक्षे ॥

---

1 मालाशब्दात् स्वार्थे क ततः आप्, पूर्वस्य ह्रस्व, मालका इति जातम्, ततो ककारोत्तराकारस्य इत्वम् मालिका ॥ 2 एत् ॥ 3 ॥ १२९ ॥ इति निषेधात् भिस्भ्यस्सुपि ॥ ३ ॥ १५ ॥ इति एत्वं न भवति ॥ 3 टाङसङे रदादिदेद्वातु ङसे ॥ ३ ॥ २९ ॥ इति ङसेर्विकल्पेन अदेदिदादेशा ॥

मईए ॥ मईसु मईसुं ॥ ७ ॥ सम्बोधने, हे मई हे मइ ॥ हे
हे मईउ हे मई ॥ एव रुचिबुद्धिप्रभृतयोऽपि ज्ञेयाः ॥ एवं स्त्रीलिङ्ग
ओकारान्ता धेन्वादयोपि ज्ञेया॰ ॥

ईकारान्त॰ स्त्रीलिङ्गो नदीशब्द॰ ॥

ईत॰ सेश्चाऽऽवा ॥ ३ ॥ २८ ॥

स्त्रिया वर्तमानादीकारान्तात् सेर्जश्शसोश्च स्थाने आकारो व
भवति ॥ नईआ नई ॥ जसि नईआ, नई, एसा हसन्तीआ
गोरीआ चिट्ठन्ति इत्यादि पक्षे नईउ नईओ नई ॥ १ ॥ नइ, शसि
नईआ नई, पेच्छ, पक्षे नईउ नईओ नई ॥ २ ॥ नईअ नईआ
नईइ नईए ॥ नईहि नईहिँ नईहिं ॥ ३ ॥ नईअ नईआ नई
नईए, नइत्तो नईओ नईउ नईहिन्तो ॥ भ्यसि नइत्तो नईओ
नईउ नईहिन्तो नईसुन्तो ॥ ५ ॥ नईअ नईआ नईइ नईए ।
नईण नईणं ॥ ६ ॥ नईअ नईआ नईइ नईए ॥ नईसु नईसुं ॥ ७ ॥

ईदूतोर्ह्रस्वः ॥ ३ ॥ ४२ ॥

आमन्त्रणे सौपरे ईदूदन्तयोर्ह्रस्वो भवति ॥ हे नइ ॥ हे गामणि
हे समणि हे बहु हे खलपु ॥ हे नईआ हे नई, हे नईओ हे नईउ ।
एवं गोरीदेवीभवतीपचन्तीप्रभृतयोऽपि ईकारान्ता उदाहार्या ॥
एवमूकारान्ता वध्वादयोऽपि ज्ञातव्या॰ ॥

---

१ टोसिपो॰ च ॥ ३ ॥ १८ ॥ इति सिद्धमेन साधनम् ॥

स्त्रीलिङ्गे यच्छब्दस्य रूपाणि ॥

किंयत्तदोऽस्यमामि ॥ ३ ॥ ३३ ॥

सि अम् आम् वर्जिते स्यादौ परे एभ्यः स्त्रियां ङीर्वा भवति ॥ इति ङी पक्षे ॥ जा, जीओ जीउ जीआ जी ॥ १ ॥ ज ॥ जीओ जीउ जीआ जी ॥ २ ॥ जीअ जीआ जीइ जीए ॥ जीहिं जीहिँ जीहि ॥ ३ ॥ जीअ जीआ जीइ जीए, जित्तो जीओ जीउ जीहिन्तो ॥ जित्तो जीओ जीउ जीहिन्तो जीसुन्तो ॥५॥ ङसि तु॥

ईद्भ्य' स्सासे ॥ ३ ॥ ६४ ॥

किमादिभ्य ईदन्तेभ्य परस्य ङसः स्थाने स्सा से इत्यादेशौ वा भवत. ॥ टाङस्ङेरदादिदेद्वातु ङसे. ॥ ३ ॥ २९ ॥ इत्यस्याप-वाद., पक्षे अदादयोऽपि जीस्सा जीसे, पक्षे जीअ जीआ जीइ जीए ॥ जाण जाण ॥ ६ ॥ जीअ जीआ जीइ जीए ॥ जीसु जीसु ॥ ७ ॥ ङीरभावपक्षे तु जा जाओ जाउ जा ॥ १ ॥ ज ॥ जाओ जाउ जा ॥ २ ॥ जाअ जाइ जाए जाहि जाहिँ जाहिं ॥ ३ ॥ जाअ जाइ जाए जम्हा, पक्षे जत्तो जाओ जाउ जाहिन्तो ॥ जत्तो जाओ जाउ जाहिन्तो जासुन्तो ॥ ५ ॥ जाअ जाइ जाए जाण जाण ॥ ६ ॥ जाअ जाइ जाए ॥ जासु जासु ॥ ७ ॥ तच्छ-ब्दस्य तु णादेशो विशेष ॥ तथाहि सा ता णा, तीओ तीउ तीआ ती ॥ १ ॥ त ण, तीओ तीउ तीआ ती ॥ २ ॥ शेष सर्वं यच्छ-

---

१ तदश्चतः सोऽक्लीबे ॥ ३ ॥ ८६ ॥ इति तकारस्य सकार ॥ २ तदो ण स्यादौ क्वचित् ॥ ३ ॥ ७० ॥ इति तकारस्य णकारादेश ॥ ३ इत शेषा वा ॥ ३ ॥ २८ ॥ इति दाम आकारादेश ॥

व्दवत् ज्ञेयम् ॥ किंशब्दस्य रूपाणि तु एवम्, का, कीओ
कीआ की ॥ १ ॥ क, कीओ कीउ कीआ की ॥ २ ॥
कीआ कीइ कीए ॥ कीहि कीहिँ कीहिं ॥ ३ ॥ कीअ
कीइ कीए ॥ पक्षे किचो कीओ कीउ कीहिन्तो कम्हा ॥ की
कीओ कीउ कीहिन्तो कीसुन्तो ॥ ५ ॥ कीअ कीआ कीइ की
किस्सा कीसे कास ॥ काण काणं कास केसिं ॥ ६ ॥ की
कीआ कीइ कीए ॥ कीसु कीसुं ॥ ७ ॥ आकारान्तपक्षे तु का
काओ काउ का ॥ १ ॥ इत्यादि शेषं यत्तद् शब्दवत् ॥ एवम् इद
मेतच्छब्दयोरपि ज्ञेयानि ॥

ऋकारान्तः स्त्रीलिङ्गो दुहितृशब्दः ॥

स्वस्रादेर्डा ॥ ३ ॥ ३५ ॥

स्वस्रादेः स्त्रियां वर्त्तमानात् डा प्रत्ययो भवति, दुहिआ, सस
नणन्दा, जसि दुहिआउ, दुहिआओ, दुहिआ ॥ १ ॥ दुहिअं
दुहिआउ दुहिआओ दुहिआ ॥ २ ॥ दुहिआअ दुहिआइ दुहि
आए दुहिआहिं दुहिआहिँ दुहिआहि ॥ ३ ॥ इत्यादि शेषं माला
शब्दवत् ॥

---

१ ईदुद्भ्यः स्यादे ॥ ३ ॥ ५७ ॥ इति ... ॥ २ [किम]-
द्भ्यो डासः ॥ ३ ॥ ६२ ॥ ... ॥

ऋकारान्त• स्त्रीलिङ्गो मातृशब्दः ॥

आ अरा मातुः ॥ ३ ॥ ४६ ॥

मातृसम्बन्धिन ऋकारस्य स्यादौ परे आ अरा इत्यादेशौ
त' ॥ माआ माअरा ॥ माआउ माआओ, माअराउ माअ-
ओ, पक्षे माऊओ माऊउ माऊ ॥ १ ॥ माअ माअर ॥ माआओ
आउ माआ, माअराओ माअराउ माअरा, माऊओ माऊउ
ऊ ॥ २ ॥ माआअ माआइ माआए, माअराअ माअराइ माअ-
ए, पक्षे माऊअ माऊआ माऊइ माऊए ॥ इत्यादि शेष माला-
ब्दवत्, उदादेशपक्षे तु धेनुशब्दवत् ॥

इति स्त्रीलिङ्गम् ॥

अथ नपुंसकलिङ्गम्

अकारान्तो नपुंसकलिङ्गो वनशब्द , वण सि इत्यवस्थितम् ॥

क्लीबे स्वरान्म्से• ॥ ३ ॥ २५ ॥

क्लीबे वर्तमानात् स्वरान्तात् नाम्न परस्य से• स्थाने म् भवति,
॥ पेम्म, दहिं महु, दहि महु इति तु सिद्धावस्थापेक्षया, केचिद्
नुनासिकमपीच्छन्ति, दहिँ महुँ, क्लीबे इति किम् बालो बाला,
रादिति इदुतो' निवृत्त्यर्थम् ॥

---

१ आ अरा मातु' ॥ ३ ॥ ४६ ॥ आ अरा आदेशे कृते, स्त्रियामुदोतौ वा ॥ ३ ॥
॥ इति जस स्थाने उदोदादेशौ ॥ एव शसि अपि ॥ २ ऋतामुदस्यमौसु वा
३ ॥ ४४ ॥

' इति ऋकारस्य उत्वम् शेष पूर्ववत् ॥

जश्शस इँइंणयः सप्राग् दीर्घाः ॥ ३ ॥ २६ ॥

क्लीबे वर्तमानाचाम्नः परयो जश्शसो स्थाने सानुनासिकस्व
स्वारौ इकारौ णिश्चादेशा भवन्ति, स प्राग् दीर्घाः एषु सत्सु
स्वरस्य दीर्घत्वं विधीयते इत्यर्थः ॥ वणाइँ वणाइ वणाणि ॥ १
जाइँ वयणाइँ अम्हे, उम्मीलन्ति पङ्कयाइ, पेच्छ वा, चिट्ट
दहीइ जेम वा, हुन्ति महूइं मुच वा, फुल्लन्ति पङ्कयाणि गेण्ह
हुन्ति दहीणि जेम वा, एव महूणि, क्लीबे इत्येव वच्छा व
जश्शस इति किं सुहं ॥ अमि तु वणं, शस्यपि वणाइँ व
वणाणि, शेष वच्छशब्दवत् ॥ एवमेव इकारोकारान्तयो
शब्दयो रूपाणि ज्ञेयाणि ॥ समानसूत्रत्वात् पृथक् नोपद
र्शितानि ॥

नामन्त्र्यात्सौ मः ॥ ३ ॥ ३७ ॥

आमन्त्र्यार्थात् परे सौ सति "क्लीबे स्वरान्म् से" ॥ ३ ॥ २
इति यो म् उक्तः स न भवति, हे वण हे दहि हे महु, हे व
हे वणाइ, हे वणाणि ॥ एवम् इदुदन्तयोरपि ॥

क्लीबे स्यमेदमिणमो च ॥ ३ ॥ ७९ ॥

नपुंसकलिङ्गे वर्तमानस्य इदम सम्भ्यां सहितस्य इदम् इण
इणम् च नित्यम् आदेशा भवन्ति ॥ इद इणमो इण धण चि
पेच्छ वा, इमाइँ इमाइ इमाणि ॥ १ ॥ पुनरपि, इद इणमो इ
इमाइँ इमाइ इमाणि ॥ २ ॥ शेषं पुलिङ्गवत् ॥

किमः किम् ॥ ३ ॥ ८० ॥

किमः क्लीबे वर्तमानस्य सम्भ्यां सहितस्य किम् भवति, ।

कुल तुह, किं किं ते पडिहाइ, काइँ काइ काणि, ॥ १ ॥ द्वितीयायामपि किं काइँ काइ काणि ॥ २ ॥ शेष पुलिङ्गवत् इति नपुसकलिङ्गम् ॥

वीप्सात्स्यादेर्वीप्स्ये स्वरे मो वा ॥ ३ ॥ १ ॥

वीप्सार्थात्पदात्परस्य स्यादेः स्थाने स्वरादौ वीप्सार्थे पदे परे मो वा भवति, (एकैकम्) एक्कमेक्क एक्कमेक्केण, (अङ्गे अङ्गे) अंगमगम्मि, पक्षे एकेक ॥ इति स्यादिविभक्तिप्रकरणाम् ॥

अथ कारकप्रकरणम् ॥

द्विवचनस्य बहुवचनम् ॥ ३ १३० ॥

सर्वासा विभक्तीनां त्यादीना स्यादीना च द्विवचनस्य स्थाने बहुवचन भवति ॥ दोण्णि कुणति, दुवे कुणन्ति, दोहिं दोहिन्तो दोसुन्तो दोसु, हत्था, पाया थणया नयणा ॥

चतुर्थ्याः षष्ठी ॥ ३ ॥ १३१ ॥

चतुर्थ्याः स्थाने षष्ठी भवति, मुणिस्स मुणीण देइ, नमो देवस्स देवाण ॥

तादर्थ्यङेर्वा ॥ ३ ॥ १३२ ॥

तादर्थ्यविहितस्य ङेश्चतुर्थ्येकवचनस्य स्थाने षष्ठी वा भवति ॥ देवस्स देवाय, देवार्थमित्यर्थः ॥ ङेरिति किं देवाण ॥

वधाड्डाइश्च वा ॥ ३ ॥ १३३ ॥

वधशब्दात् परस्य ङेर्डित् आइ षष्ठी च वा भवति, वहाइ वहस्स वहाय, वधार्थमित्यर्थः ॥

क्वचिद् द्वितीयादेः ॥ ३ ॥ १३४ ॥

द्वितीयादीना विभक्तीना क्वचिद् षष्ठी भवति, सीमाव चन्दे, तिस्सा मुहस्स भरिमो, अत्र द्वितीयायाः षष्ठी, ध लुद्धो (धनेन लुब्ध इत्यर्थः) चिरस्स मुक्का चिरेण मुक्तेत तेसिं एअमणाइण्ण (तैरेतदनाचीर्णम्) अत्र तृतीयायाः चोरस्स बीहइ (चोराद् बिभेतीत्यर्थ) इअराइ जाण लहुअवत पायन्तिमिल्ल-सहिआण (पादान्तेन सहितेभ्य इतराणीति) पञ्चम्याः ॥ पिट्ठीए केस भारो, अत्र सप्तम्या. ॥

द्वितीयातृतीययोः सप्तमी ॥ ३ ॥ १३५ ॥

द्वितीयातृतीययोः स्थाने क्वचित् सप्तमी भवति, गामे वमा नयरे न जामि, अत्र द्वितीयायाः, मइ वेविरीए मलिआइं तेसु अलंकिआ पुहवी, अत्र तृतीयायाः ॥

पञ्चम्यास्तृतीया च ॥ ३ ॥ १३६ ॥

पञ्चम्या. स्थाने क्वचित् तृतीयासप्तम्यौ भवत ॥ चो बीहइ, चोराद् बिभेतीत्यर्थः (अन्तेउरे रमिउ आगओ राय अन्त. पुराद् रन्त्वाऽऽगत इत्यर्थ ॥

सप्तम्या द्वितीया ॥ ३ ॥ १३७ ॥

सप्तम्या स्थाने क्वचिद् द्वितीया भवति, विज्जुज्जोयं भरइ रा आर्षे तृतीयाऽपि दृश्यते, तेण कालेण तेण समएण (तस्मिन् क सस्मिन् समये) इत्यर्थः । प्रथमाया अपि द्वितीया दृश्यते, चउवी पि जिणवरा (चतुर्विंशतिरपि जिनवरा इत्यर्थ) ॥ इति का काणि ॥

अथ तिङन्तप्रकरणम्

त्यादीनामाद्यत्रयस्याद्यस्येचेचौ ॥ ३ ॥ १३९ ॥

त्यादीना विभक्तीना परस्मैपदानाम् आत्मनेपदाना च सम्बन्धिनः प्रथमत्रयस्य यदाद्य वचन तस्य स्थाने इच् एच् इत्यादेशौ भवत', चकारौ इचे च. ॥ ४ ॥ ३१८ ॥ इत्यत्र विशेषणार्थौ, हस् इ इतिस्थिते ॥

व्यञ्जनाददन्ते ॥ ४ ॥ २३९ ॥

व्यञ्जनान्ताद् धातोरन्ते अकारो भवति, हसइ हसए, भमइ कुणइ चुम्बइ भणइ उपसमइ पावइ सिंचइ रुन्धइ मुसइ हरइ करइ, शबादीनां च प्रायः प्रयोगो नास्ति ॥

बहुष्वाद्यस्य न्तिन्तेइरे ॥ ३ ॥ १४२ ॥

त्यादीना परस्मैपदानाम् आत्मनेपदानाम् आद्यत्रयस्य सम्बन्धिनो बहुषु वर्त्तमानस्य वचनस्य स्थाने न्ति न्ते इरे इत्यादेशा भवन्ति ॥ हसन्ति वेवन्ति, हसिज्जन्ति[3], रमिज्जन्ति, 'गज्जन्ते खे मेहा, बीहन्ते रक्खसाण च, उप्पज्जन्ते कइहिअयसायरे कव्वरयणाइ, दोण्णि वि न पहुप्पिरे बाहू, न प्रभवत इत्यर्थ., विच्छुहिरे, विक्षुभ्यन्तीत्यर्थ. ॥ क्वचिद् इरे एकत्वेऽपि, सुसइरे गामचिक्खल्लो, शुष्यतीत्यर्थ ॥

---

१ कृगे कुण ॥ ४ ॥ ६५ ॥ इति करोतेः कुणादेशः ॥ २ ऋवर्णस्यारः ॥ ४ ॥ २३४ ॥ इति ऋकारस्य स्थाने अरादेशः ॥ ३ ईअइज्जौ क्यस्य ॥ ३ ॥ १६० ॥ इति क्यस्य इज्जादेशः ॥

द्वितीयस्य सि से ॥ ३ ॥ १४० ॥

त्यादीनां परस्मैपदानाम् आत्मनेपदानां च द्वितीयस्य त्रयस्य सम्बन्धिन आद्यवचनस्य स्थाने सि से इत्यादेशौ भवतः ॥ हससे वेवसि वेवसे ॥

अत एवैच्से ॥ ३ ॥ १४५ ॥

त्यादेः स्थाने यौ एच् से इत्यादेशावुक्तौ तौ अकारान्तादेव भवतो नान्यस्मात् ॥ हसए हससे तुवरए, तुवरसे, करए करसे अत इति किम्, ठाइ, ठासि, वसुआइ, वसुआसि, होई एवकारोऽकारान्ताद् एच् से एव भवतः, इति विपरीतावधारण निषेधार्थं, तेन अकारान्ताद् इच् सि इत्येतावपि सिद्धौ, हस हससि वेवइ वेवसि ॥

मध्यमस्येत्थाहचौ ॥ ३ ॥ १४३ ॥

त्यादीनां परस्मैपदात्मनेपदानां मध्यमत्रयस्य बहुषु वर्तमान स्थाने इत्था हच इत्यादेशौ भवतः ॥ हसित्था हसह वेवित्था वेवह, बहुलाधिकारात् इत्था अन्यत्रापि (यद्यद् ते रोचते) ज ते रोइत्था, हच् इति चकारः, इहहचोर्हस्य ॥ ४ ॥ २६८ ॥ इत्यत्र विशेषणार्थः ॥

तृतीयस्य मिः ॥ ३ ॥ १४१ ॥

त्यादीनां परस्मैपदानामात्मनेपदानां च तृतीयस्य त्रयस्याद्यस्य वचनस्य स्थाने मिरादेशो भवति ॥

---

१ त्वरस्तुवर-जयडौ ॥ ४ ॥ १७० ॥ इति त्वरस्तुवरादेश ॥ २ भुवेर्होहुवर या ॥ ४ ॥ ६० ॥ इति भूधातोर्हो आदेश ॥

मो वा ॥ ३ ॥ १५४ ॥

अत आ इति वर्त्तते, अदन्ताद् धातोर्मौ परे अत आत्त्व वा भवति ॥ हसामि हसमि, वेवामि वेवमि, बहुलाधिकाराद् मित्रेः स्थानीयस्य मेरिकारलोपश्च वहु जाणय रूसिउ सक, शक्नोमीत्यर्थे. ॥ न मर (न म्रिये इत्यर्थ.)॥

तृतीयस्य मोमुमाः ॥ ३ ॥ १४४ ॥

त्यादीना परस्मैपदात्मनेपदानां तृतीयस्य त्रयस्य सम्बन्धिनो बहुपु वर्तमानस्य वचनस्य स्थाने मोमुम इत्येते आदेशा भवन्ति ॥

इच मोमुमे वा ॥ ३ ॥ १५५ ॥

अकारान्ताद् धातो' परेपु मोमुमेपु अत इत्त्व चकाराद् आत्त्व च वा भवतः ॥ हसिमो हसामो हसमो, वेविमो वेवामो वेवमो, हसिमु हसामु हसमु, वेविमु, वेवामु वेवमु, हसिम हसाम हसम, वेविम वेवाम वेवम ॥ वर्त्तमानपञ्चमीशतृपु वा ॥ ३ ॥ १५८ ॥ इत्येत्त्वे तु, हसेमो हसेमु हसेम, वेवेमो वेवेमु वेवेम, अत इत्येव ठामो होमो ॥

अत्थिस्त्यादिना ॥ ३ ॥ १४८ ॥

अस्तेः स्थाने त्यादिभि' सह अत्थि इत्यादेशो भवति, पुरुषवचने न विवक्षते, अत्थि सो, अत्थि ते, अत्थि तुव, अत्थि तुम्हे अत्थि अह, अत्थि अम्हे ॥

सिनाऽस्ते सि' ॥ ३ ॥ १४६ ॥

सिना द्वितीयत्रिकादेशेन सह अस्तेः सिरादेशो भवति ॥ निट्ठुरो ज सि, सिना इति किम्, से आदेशे अत्थि तुम ॥

मिमोमैर्म्हिम्होम्हा वा ॥ ३ ॥ १४७ ॥

अस्तेर्धातो स्थाने मिमोम इत्यादशैः सह यथासंख्य म्हि म्हो म्ह इत्यादेशा भवन्ति ॥ एस म्हि, (एषोऽस्मीत्यर्थः) गय म्हो, ग म्ह ॥ मुकारस्याग्रहणादप्रयोग एव तस्य इत्यवमीयते, पक्षे अ अम्हे ॥ ननु च सिद्धावस्थायां पक्ष्मश्मष्मस्मह्मां म्हः, ॥ २ ॥ ७४ इत्यनेनैव म्हादेशे म्हो इति सिध्यति ? सत्य किन्तु विभक्तिवि प्रायः साध्यमानावस्थाङ्गी क्रियते, अन्यथा वच्छेण वच्छेसु जे ते के इत्याद्यर्थं सूत्राणि नारम्भणीयानि स्युः ॥

भविष्यति हिरादिः ॥ ३ ॥ १६६ ॥

भविष्यदर्थे विहिते प्रत्यये परे तस्यैव आदि-र्हि प्रयोक्तव्य होहिइ, भविष्यति भविता वेत्यर्थः, एव होहिन्ति होहि होहित्था होहिह ॥

मिमोमुमे स्साहा नवा ॥ ३ ॥ १६७ ॥

भविष्यत्यर्थे मिमोमुमेषु तृतीयत्रिकादेशेषु परेषु तेषामेव आदे स्सा हा इत्येतौ वा प्रयोक्तव्यौ, हेरपवादौ, पक्षेहिरपि होस्सा होहामि, होस्सामो होहामो, होस्सामु होहामु, होस्साम होहाम पक्षे होहिमि होहिमो होहिमु होहिम, क्वचित्तु हा न भवति हसिस्सामो हसिहिमो ॥

मे. स्सं ॥ ३ ॥ १६९ ॥

धातोः परो भविष्यति काले म्यादेशस्य स्थाने स्सं वा प्रयो क्तव्यः, होस्सं, हसिस्सं, कित्तइस्सं. पक्षे होहिमि, होस्सामि होहामि, कित्तइहिमि ॥

श्रु गमि रुदि विदि दृशि मुचि वचि छिदि भिदि भुजां सोच्छ गच्छ रोच्छ वेच्छ दच्छ मोच्छ वोच्छ छेच्छ भेच्छ भोच्छ ॥ ३ ॥ १७१ ॥

श्रुवादीनां धातूनां भविष्यद्विहितस्यन्तानां स्थाने सोच्छम् इत्यादयो वा निपात्यन्ते, सोच्छ (श्रोष्यामि) गच्छ (गमिष्यामि) संगच्छ (संगस्ये) रोच्छ (रोदिष्यामि) विद ज्ञाने, वेच्छ (वेदिष्यामि) दच्छ (द्रक्ष्यामि) मोच्छ (मोक्ष्यामि) वोच्छ (वक्ष्यामि) छेच्छ (छेत्स्यामि) भेच्छ (भेत्स्यामि) भोच्छ (भोक्ष्ये)

सोच्छादय इजादिषु हिलुक् च वा ॥ ३ ॥ १७२ ॥

श्रुवादीनां स्थाने इजादिषु भविष्यदादेशेषु यथासंख्यं सोच्छादयो भवन्ति ॥ ते एव आदेशा अन्त्यस्वरावयववर्ज्या इत्यर्थः[7], हिलुक् च वा भवति, सोच्छिइ पक्षे सोच्छिहिइ, एवं सोच्छिंति सोच्छिहिंति, सोच्छिसि सोच्छिहिसि, सोच्छित्था सोच्छिहित्था, सोच्छिह सोच्छिहिह, सोच्छिमि सोच्छिहिमि सोच्छिस्सामि, सोच्छिहामि, सोच्छिस्स, सोच्छं, सोच्छिमो, सोच्छिहिमो, सोच्छिस्सामो, सोच्छिहामो, सोच्छिहिस्सा, सोच्छिहित्था ॥ एवमुभयोरपि, गच्छिइ, गच्छिहिइ, गच्छिंति, गच्छिहिन्ति, गच्छिसि, गच्छिहिसि, गच्छित्था, गच्छिहित्था, गच्छिह, गच्छिहिह, गच्छिमि, गच्छिहिमि, गच्छिस्सामि, गच्छिहामि, गच्छिस्स, गच्छं, गच्छिमो, गच्छिहिमो, गच्छिस्सामो, गच्छिहामो,

---

७ पूर्वसूत्रे तु मिप्रत्ययेन सह आदेशाः, अत्र तु इजादिप्रत्यय विनेय इति भावः ।
८ हिलुगभावपक्षे ॥

गच्छिहित्था, गच्छिहिस्सा ॥ एवं मुमयोरपि, एवं उदाहार्यम् ॥

मोमुमानां हिस्सा हित्था ॥ ३ ॥ १६८ ॥

धातौ परौ भविष्यति काले मोमुमानां स्थाने हिस्सा हित्था इत्येतौ वा प्रयोक्तव्यौ, होहिस्सा होहित्था, हसिहित्था हसिहिस्सा, पक्षे होहिमो होस्सामो होहामो इत्यादि ॥

कृदो हं ॥ ३ ॥ १७० ॥

करोतेर्ददातेश्च परो भविष्यति विहितस्य म्यादेशस्य स्थाने हं वा प्रयोक्तव्यः, काहं दाहं, करिष्यामि दास्यामीत्यर्थः ॥

ज्जाज्जे ॥ ३ ॥ १५९ ॥

ज्जाज्ज इत्यादेशयो. परयोरकारस्य एकारो भवति ॥

वर्त्तमाना भविष्यन्त्योश्च ज्ज ज्जा वा ॥ ३ ॥ १७७ ॥

वर्तमाना भविष्यन्त्योश्च विध्यादिषु च विहितस्य प्रत्ययस्य स्थाने ज्ज ज्जा इत्यादेशौ वा भवतः, पक्षे यथाप्राप्तम्, वर्तमाना हसेज्ज हसेज्जा, पढेज्ज पढेज्जा, सुणेज्ज सुणेज्जा, पक्षे हसइ, पढइ सुणइ ॥ (भविष्यन्ती) पढेज्ज पढेज्जा पक्षे पढिहिइ ॥ विध्यादिषु हसेज्ज हसेज्जा, हसतु हसेत् वा इत्यर्थः, पक्षे हसउ, एवं सर्वत्र यथा तृतीयत्रये, अइवाएज्जा, अइवायावेज्जा, 'न समणु जाणामि' न समणु जाणेज्जा वा, अन्ये तु अन्यासामपीच्छन्ति, होज्जा भवति भवेत् भवतु अभवत् अभूत् बभूव भूयात् भविता भविष्यति अभविष्यत् वेत्यर्थः ॥

मध्ये च स्वरान्ताद्वा ॥ ३ ॥ १७८ ॥

स्वरान्ताद् धातो[1] प्रकृतिप्रत्यययोर्मध्ये, चकारात् प्रत्ययाना स्थाने ज ज्जा इत्येतौ वा भवतः, वर्तमाना–भविष्यन्त्योर्विध्यादिपु च, (वर्तमाना।) होज्जइ होज्जाइ होज्ज होज्जा, पक्षे होइ, एंव होज्जसि होज्जासि होज्ज होज्जा, होसि इत्यादि, (भविष्यन्ती) होज्जहिइ होज्जाहिइ, होज्ज होज्जा, पक्षे होहिइ, एव होज्जहिसि, होज्जाहिसि, होज्ज होज्जा, होहिसि, होज्जहिमि होज्जाहिमि होज्जस्सामि होज्जहामि होज्जस्स होज्ज होज्जा इत्यादि (विध्यादिपु) होज्जउ होज्जाउ होज्ज होज्जा 'भवतु भवेद्वा इत्यर्थ.' पक्षे होउ, स्वरान्तादिति किम्, हसेज्ज हसेज्जा, तुवरेज्ज तुवरेज्जा ॥

सी ही हीअ भूतार्थस्य ॥ ३ ॥ १६२ ॥

भूतेऽर्थे विहितोऽद्यतनादिप्रत्ययो भूतार्थ' तस्य स्थाने सी ही हीअ इत्यादेशा भवन्ति, उत्तरत्र व्यञ्जनादीअ विधानात् स्वरान्तादेवाऽय विधि., कासी काही काहीअ, अकार्षीत् अकरोत् चकार वेत्यर्थः ॥ एव ठासी ठाही ठाहीअ, आर्षे 'देविन्दो इणमब्बवी, इत्यादौ सिद्धावस्थाश्रयणात् ह्यस्तन्याः प्रयोगः ॥

व्यञ्जनादीअ' ॥ ३ ॥ १६३ ॥

व्यञ्जनान्ताद् धातोः परस्य भूतार्थस्य अद्यतनादिप्रत्ययस्य ईअ इत्यादेशो भवति, हुवीअ, अभूत् अभवत् बभूव वेत्यर्थ.,

---

१ वत्तमानकालिकमध्यमस्य उदाहरणम् दर्शयति, होज्जसीत्यादि ॥ २ मिमोमुमे म्हा न्हा ॥ ३ ॥ १६७ ॥ इति मे स्साहा आगमौ ॥ ३ मे स्सं ॥ ३ ॥ १६९ ॥ इति मे स्थाने स्सआदेश ॥

एवम् अच्छीअ आसिष्ट आस्त आसांचक्रे वा, गेण्हीअ अगृण्हात् जग्राह वा ॥

तेनास्ते रास्यहेसी ॥ ३ ॥ १६४ ॥

अस्ते–र्धातोस्तेन भूतार्थेन प्रत्ययेन सह आसि अहेसि इत्यादेशौ भवतः, आसि सो तुम अह वा, जे आसि ये आसन्नित्यर्थः, एवम् अहेसि ॥

दुसुमु विध्यादिष्वेकस्मिंस्त्रयाणाम् ॥ ३ ॥ १७३ ॥

विध्यादिष्वर्थेषु उत्पन्नानाम् एकत्वेऽर्थे वर्तमानानां त्रयाणामपि त्रिकाणां स्थाने यथासंख्य दुसुमु इत्येते आदेशा भवन्ति, हसउ सा, हससु तुम, हसामु अह ॥ पेच्छउ, पेच्छसु, पेच्छामु दकारोच्चारणं भाषान्तरार्थम् ॥

सोर्हिर्वा ॥ ३ ॥ १७४ ॥

पूर्वसूत्रविहितस्य सोः स्थाने हिरादेशो वा भवति, [1]देहि देसु ॥

अत इज्जस्विज्जहीज्जे लुको वा ॥ ३ ॥ १७५ ॥

अकारात् परस्य सो इज्जसु इज्जहि इज्जे इत्येते लुक् च आदेशा वा भवन्ति, हसेज्जसु हसेज्जहि हसेज्जे हस, पक्षे हसहु, अत इति किम् होसु ठाहि ॥

बहुषु न्तुहमो ॥ ३ ॥ १७६ ॥

विध्यादिषूत्पन्नानां बहुष्वर्थेषु वर्तमानाना त्रयाणां त्रिकाणां स्थाने यथासंख्य न्तुहमो इत्यादेशा भवन्ति, हसन्तु, (हसन्तु हसेयुर्वा,) हसह (हसत हसेत वा) हसामो (हसाम हसेम वा) एव तुवरन्तु तुवरह तुवरामो,

---

1 स्वराणां स्वरा ॥ ४ ॥ २३८ ॥ इत्याकारस्य एत्वम् ॥

ज्जात सप्तम्या इर्वा ॥ ३ ॥ १६९ ॥

सप्तम्यादेशात् ज्जात् पर इर्वा प्रयोक्तव्यः, (भवेत्) होज्जइ होज्ज ॥

क्रियातिपत्तेः ॥ ३ ॥ १७९ ॥

क्रियातिपत्ते' स्थाने ज्जज्जावादेशौ भवतः, होज्ज होज्जा अभविष्यदित्यर्थ', जइ होज्ज वण्णणिज्जो ॥

न्तमाणौ ॥ ३ ॥ १८० ॥

क्रियातिपत्तेः स्थाने न्तमाणौ आदेशौ भवतः, होन्तो होमाणो अभविष्यदित्यर्थः ॥

हरिणट्ठाणे हरिणक जइ सि हरिणाहिवं निवेसन्तो ॥
न सहन्तो चिअ तो राहुपरिहव से जिअन्तस्स ॥ १ ॥

शत्रानश' ॥ ३ ॥ १८१ ॥

शतृ आनश इत्येतयोः प्रत्येक न्त माण इत्यादेशौ भवतः, 'शतृ, हसन्तो, हसमाणो, आनश वेवन्तो वेवमाणो ॥

ई च स्त्रियाम् ॥ ३ ॥ १८२ ॥

स्त्रियां वर्तमानयोः शत्रानशोः स्थाने ई चकारात् न्तमाणौ च भवन्ति, हसई हसन्ती, हसमाणी, वेवई वेवन्ती वेवमाणी ॥

उवर्णस्यावः ॥ ४ ॥ २३३ ॥

धातोरन्त्यस्य उवर्णस्य अवादेशो भवति, ह्नुड निण्हवइ, ह्नु, निह्नवइ, च्युङ, चवइ, रु, रवइ, कु, कवइ, सू, सवइ पसवइ ॥

---

१ हरिणस्थाने हरिणाङ्क यदि स्व हरिणाधिप न्यवेश्य ॥ नासहिष्यथा एव ततो राहुपरिभवम् अस्य जीवत ॥ १ ॥

ऋवर्णस्यारः ॥ ४ ॥ २३४ ॥

धातोरन्त्यस्य ऋवर्णस्य अरादेशो भवति, करइ, धरइ, वरइ, सरइ, हरइ, तरइ, जरइ ॥

घृषादीनामरिः ॥ ४ ॥ २३५ ॥

घृष इत्येवं प्रकाराणां धातूनाम् ऋवर्णस्य अरिः इत्यादेशः भवति, वरिसइ, करिसइ, दरिसइ, मरिसइ, हरिसइ, येषाम् रिरादेशो दृश्यते ते घृषादयः ॥

रुषादीनां दीर्घः ॥ ४ ॥ २३६ ॥

रुष इत्येवंप्रकाराणां धातूनां स्वरस्य दीर्घो भवति, रूसइ, तूसइ, सूसइ, दूसइ, सीसइ, पूसइ, इत्यादि ॥

युवर्णस्य गुणः ॥ ४ ॥ २३७ ॥

धातोरिवर्णस्य उवर्णस्य च क्ङित्यपि गुणो भवति, जेऊण नेऊण नेइ नेन्ति, उड्डेइ उड्डेन्ति, मोत्तूण सोऊण, क्वचिन्न भवति, नीओ उड्डीणो ॥

स्वराणां स्वराः ॥ ४ ॥ २३८ ॥

धातुषु स्वराणां स्थाने स्वरा बहुलं भवन्ति, हवइ हिवइ, चिणइ चुणइ, सद्दहण सद्दहाण, धावइ धुवइ, रुवइ रोवइ, क्वचिन्नित्यम्, देइ, लेइ, विहेइ, नासइ, आर्षे वेमि ॥

स्वरादनतो वा ॥ ४ ॥ २४० ॥

अकारान्तवर्जितात्स्वरान्तात् धातोरन्ते अकारागमो वा भवति, पाइ पाअइ, धाइ धाअइ, जाइ जाअइ, झाइ झाअइ,

नम्भाअइ, उव्वाइ उव्वाअइ, मिलाइ मिलाअइ, विकेइ विकेअइ, होऊण होइऊण, अनत इति किम्, चिइच्छइ दुगुच्छइ ॥

चिजिश्रुहुस्तुलूपूधूगा णो ह्रस्वश्च ॥ ४ ॥ २४१ ॥

च्यादीना धातूनामन्ते णकारागमो भवति, एपा स्वरस्य च ह्रस्वो भवति, चिणइ, जिणइ, सुणइ, हुणइ थुणइ, लुणइ, पुणइ, धुणइ, बहुलाधिकारात् क्वचित् विकल्प', उच्चिणइ उच्चेइ, जेऊण जिणिऊण, जयइ जिणइ, सोऊण सुणिऊण ॥

क्ते ॥ ३ ॥ १५६ ॥

क्ते परतोऽत इत्त्व भवति, हसिअ पडिअ नविअ हासिअ पाढिअं 'गय नय' इत्यादि तु सिद्धावस्थापेक्षणात्, अत इत्येव झाय हुअ हूअ,

एच्च क्त्वातुमृतव्यभविष्यत्सु ॥ ३ ॥ १५७ ॥

क्त्वातुमृतव्येपु भविष्यत्कालविहिते प्रत्यये च परतोऽत एकारश्चकाराद् इकारश्च भवति 'क्त्वा' हसेऊण, 'तुम्' हसेउ हसिउ 'तव्य' हसेअव्व हसिअव्व 'भविष्यत्' हसेहिइ हसिहिइ, अत इत्येव काऊण ॥

वर्त्तमानापञ्चमीशतृपु वा ॥ ३ ॥ १५८ ॥

वर्त्तमानापञ्चमीशतृपु परत अकारस्य स्थाने एकारो वा भवति, 'वर्त्तमाना' हसेइ हसइ हसेम हसिम हसेमु हसिमु 'पञ्चमी' हसेउ हसउ सुणेउ, 'शतृ' हसेन्तो हसन्तो क्वचिन्न भवति, जयइ, क्वचिदात्त्वमपि सुणाउ ॥

---

१ पञ्चमीति लोट् लकारस्य परत इत्यर्थ ॥

ऋवर्णस्यारः ॥ ४ ॥ २३४ ॥

धातोरन्त्यस्य ऋवर्णस्य अरादेशो भवति, कुरइ, धरइ, म
वरइ, सरइ, हरइ, तरइ, जरइ ॥

घृषादीनामरिः ॥ ४ ॥ २३५ ॥

घृष इत्येव प्रकाराणां धातूनाम् ऋवर्णस्य अरि
भवति, वरिसइ, करिसइ, दरिसइ, मरिसइ, हरिसइ, येषा
रिरादेशो दृश्यते ते घृपादयः ॥

रुपादीनां दीर्घः ॥ ४ ॥ २३६ ॥

रुप इत्येवप्रकाराणां धातूनां स्वरस्य दीर्घो भवति, रूसइ, तूस
सूसइ, दूसइ, सीसइ, पूसइ, इत्यादि ॥

युवर्णस्य गुणः ॥ ४ ॥ २३७ ॥

धातोरिवर्णस्य उवर्णस्य च ङित्यपि गुणो भवति, जेऊण नेऊ
नेइ नेन्ति, उड्डेइ उड्डेन्ति, मोत्तूण सोऊण, क्वचिन्न भवति, नी
उड्डीणो ॥

स्वराणां स्वराः ॥ ४ ॥ २३८ ॥

धातुषु स्वराणां स्थाने स्वरा बहुलं भवन्ति, हवइ हिव
चिणइ चुणइ, सद्दहण सद्दहाण, धावइ धुवइ, रुवइ रोवइ, क
भित्यम्, देइ, लेइ, विहेइ, नासइ, आर्षे येमि ॥

स्वरादनतो वा ॥ ४ ॥ २४० ॥

अकारान्तवर्जितात्स्वरान्तात् धातोरन्ते अकारागमो वा भवति
पाइ पाअइ, धाइ धाअइ, जाइ जाअइ, झाइ झाअइ, जम्भा

जम्भाअइ, उव्वाइ उव्वाअइ, मिलाइ मिलाअइ, विकेइ विकेअइ, होऊण होइऊण, अनत इति किम्, चिइच्छइ दुगुच्छइ ॥

चिजिश्रुहुस्तुलूपूधूगां णो ह्रस्वश्च ॥ ४ ॥ २४१ ॥

च्यादीना धातूनामन्ते णकारागमो भवति, एषा स्वरस्य च ह्रस्वो भवति, चिणइ, जिणइ, सुणइ, हुणइ थुणइ, लुणइ, पुणइ, धुणइ, बहुलाधिकारात् कचित् विकल्प[1], उच्चिणइ उच्चेइ, जेऊण जिणिऊण, जयइ जिणइ, सोऊण सुणिऊण ॥

क्ते ॥ ३ ॥ १५६ ॥

क्ते परतोऽत इत्त्व भवति, हसिअ पडिअ नविअ हासिअ पाढिअ 'गय नय' इत्यादि तु सिद्धावस्थापेक्षणात्, अत इत्येव झाय लुअ हूअ,

एच्च क्त्वातुमृतव्यभविष्यत्सु ॥ ३ ॥ १५७ ॥

क्त्वातुमृतव्येषु भविष्यत्कालविहिते प्रत्यये च परतोऽत एकार-इकाराद् इकारश्च भवति 'क्त्वा' हसेऊण, 'तुम्' हसेउ हसिउ 'तव्य' हसेअव्व हसिअव्व 'भविष्यत्' हसेहिइ हसिहिइ, अत इत्येव काऊण ॥

वर्त्तमानापञ्चमीशतृषु वा ॥ ३ ॥ १५८ ॥

वर्त्तमानापञ्चमीशतृषु परत अकारस्य स्थाने एकारो वा भवति, 'वर्त्तमाना' हसेइ हसइ हसेम हसिम हसेमु हसिमु 'पञ्चमी' हसेउ हसउ सुणेउ, 'शतृ' हसेन्तो हसन्तो कचिन्न भवति, जयइ, कचि-दात्त्वमपि सुणाउ ॥

---

[1] पञ्चमीति रोद्र एकारस्य परत इत्यर्थ ॥

अथ ण्यन्तव्यवस्था

णेरदेदावावे ॥ ३ ॥ १४९ ॥

णेः स्थाने अत् एत् आव आवे एते चत्वार आदेशा भव दरिसइ, कारेइ, करावइ करावेइ, हासेइ हसावइ हसावेइ, उवसा उवसमावइ उवसमावेइ, बहुलाधिकारात् क्वचिद् एन्नास्ति, जा वेइ, क्वचिद् आवे नास्ति, पाएइ भावेइ ॥

गुर्वादेरवि र्वा ॥ ३ ॥ १५० ॥

गुर्वादेर्णेः स्थाने अवि इत्यादेशो वा भवति, (शोषितम्) सो विअ (तोषितम्) तोसविअ, तोसिअ ॥

भ्रमेराडो वा ॥ ३ ॥ १५१ ॥

भ्रमे[1] परस्य णेराड इति आदेशो वा भवति, भमाडइ, भमा पक्षे भामेइ भमावइ भमावेइ ॥

लुगावी क्त भावकर्मसु ॥ ३ ॥ १५२ ॥

णेः स्थाने लुग् आवि इत्यादेशौ भवतः क्ते भावकर्मविहि च प्रत्यये परे, कारिअ कराविअ, हासिअ हसाविअ, सामि समाविअ, भावकर्मणोः, कारीअइ करावीअइ कारिज्जइ कराविज्ज हासीअइ हसाविअइ हासिज्जइ हसाविज्जइ ॥

अदेल्लुक्यादेरत आः ॥ ३ ॥ १५३ ॥

णेरदेल्लोपेषु कृतेषु आदेरकारस्य आ भवति, (अति) पाड

1 इअइज्जौ क्यस्य ॥ ३ ॥ १६० ॥ इति क्यस्य इअ इज्ज आदेशौ ॥

(एति) कारेइ खामेइ, (लुकि) कारिअ खामिअ, कारीअइ खामीअइ, कारिज्जइ खामिज्जइ ॥ अदेल्लुकि इति किम्, कराविअ करावीअइ कराविज्जइ, आदेरिति किम्, संगामेइ। इह व्यवहितस्य मा भूत्, कारिअ इह अन्त्यस्य माभूत्, अत इति किं, दूसेइ, केचित्तु आवेआव्यादेशयोरपि आदेरत आत्त्वम् इच्छन्ति, कारावेइ। हासाविओ जणो सामलीए ॥

अथभावकर्मप्रक्रिया ॥

ईअ इज्जौ क्यस्य ॥ ३ ॥ १६० ॥

चिजिप्रभृतीना भावकर्मविधिं वक्ष्यामः[1], येषा तु न वक्ष्यते तेषा संस्कृतातिदेशात् प्राप्तस्य क्यस्य स्थाने ईअ इज्ज इत्यादेशौ भवतः, हसीअइ हसिज्जइ, हसीअन्तो हसिज्जन्तो, हसीअमाणो हसिज्जमाणो, पढीअइ पढिज्जइ, होईअइ होइज्जइ, बहुलाधिकारात् क्वचित् क्योऽपि विकल्पेन भवति, मए न वेज्ज, मए न विज्जेज्ज, तेण लहेज्ज, तेण लहिज्जेज्ज, तेण अच्छेज्ज तेण अच्छिज्जेज्ज तेण अच्छीअइ ॥

दृशिवचेर्डीसडुचौ ॥ ३ ॥ १६१ ॥

दृशेर्वचेश्च परस्य क्यस्य स्थाने यथा सख्य डीस डुच इत्यादेशौ भवत., ईअइज्जापवादः दीसइ, वुच्चइ ॥

क्यडो यंलुक ॥ ३ ॥ १३८ ॥

क्यङन्तस्य क्यजन्तस्य क्यषन्तस्य वा सम्बन्धिनो यस्य लुग्

---

१ चिजिश्रुहुस्तुलूपूधूगा णो ह्रस्वश्च ॥ ४ ॥ २४१ ॥ इति सूत्रोक्तानाम् ॥

भवति, गरुआइ गरुआअइ (अगुरुर्गुरुर्भवति, गुरुरिव, चेत्यर्थः) क्यङष् दमदमाइ दमदमाअइ, लोहिआइ लोहिआअइ॥

न वा कर्मभावे व्व' क्यस्य च लुक् ॥ ४ ॥ २४२ ॥

च्यादीना अष्टाना कर्मणि भावे च वर्त्तमानानामन्ते द्विरुक्तो वकारागमो वा भवति, तत्सन्नियोगे च क्यस्य लुक्, चिव्वइ, चिणिज्जइ, जिव्वइ जिणिज्जइ, सुव्वइ सुणिज्जइ, हुव्वइ हुणिज्जइ, थुव्वइ थुणिज्जइ, लुव्वइ लुणिज्जइ, पुव्वइ पुणिज्जइ, धुव्वइ धुणिज्जइ ॥ एवं भविष्यति, चिव्विहिइ इत्यादि ॥

म्मश्चेः ॥ ४ ॥ २४३ ॥

चिग' कर्मणि भावे च अन्ते संयुक्तो मो वा भवति, तत्सन्नियोगे क्यस्य च लुक् ॥ चिम्मइ चिव्वइ चिणिज्जइ, 'भविष्यति' चिम्मिहिइ चिव्विहिइ चिणिहिइ ॥

हन्खनोरन्त्यस्य ॥ ४ ॥ २४४ ॥

अनयोः कर्मभावेऽन्त्यस्य द्विरुक्तो मो वा भवति, तत्सन्नियोगे क्यस्य च लुक् ॥ हम्मइ हणिज्जइ, खम्मइ खणिज्जइ, 'भविष्यति' हम्मिहिइ हणिहिइ, खम्मिहिइ खणिहिइ, बहुलाधिकाराद् हन्तेः कर्तर्यपि, हम्मइ हन्तीत्यर्थः ॥ क्वचिन्न भवति, हन्तव्व हन्तूण हओ ॥

ब्भो दुहलिहवहरुधामुच्चातः ॥ ४ ॥ २४५ ॥

दुहादीनामन्त्यस्य कर्मभावे द्विरुक्तो भो वा भवति, तत्सन्नियोगे क्यस्य च लुक्, वहेरकारस्य च उकारः ॥ दुब्भइ दुहिज्जइ,

लिह्यते वह्यते रुध्यते
लिब्भइ लिहिज्जइ, वुब्भइ वहिज्जइ, रुब्भइ रुन्धिज्जइ, भविष्यति, दुब्भिहिइ दुहिहिइ इत्यादि ॥

दहो ज्झः ॥ ४ ॥ २४६ ॥

दहोऽन्त्यस्य कर्मभावे द्विरुक्तो झो भवति, तत्सन्नियोगे क्यस्य च लुक् ॥ डज्झइ डहिज्जइ, भविष्यति, डज्झिहिइ डहिहिइ ॥

बन्धो न्धः ॥ ४ ॥ २४७ ॥

बन्धेर्धातोरन्त्यस्य न्ध इत्यवयवस्य कर्मभावे ज्झो वा भवति तत्सन्नियोगे क्यस्य च लुक्, बज्झइ बन्धिज्जइ, भविष्यति, बज्झिहिइ बन्धिहिइ ॥

समनूपाद् रुधेः ॥ ४ ॥ २४८ ॥

समनूपेभ्यः परस्य रुधेरन्त्यस्य कर्मभावे ज्झो वा भवति, तत्सन्नियोगे क्यस्य च लुक्, संरुज्झइ अणुरुज्झइ उवरुज्झइ, पक्षे संरुन्धिज्जइ अणुरुन्धिज्जइ उवरुन्धिज्जइ, भविष्यति, संरुज्झिहिइ संरुन्धिहिइ, इत्यादि ॥

गमादीनां द्वित्वम् ॥ ४ ॥ २४९ ॥

गमादीनामन्त्यस्य कर्मभावे द्वित्वं वा भवति, तत् सन्नियोगे क्यस्य च लुक् (गम्) गम्मइ गमिज्जइ, (हस्) हस्सइ हसिज्जइ, (भण्) भण्णइ भणिज्जइ, (छुप्) छुप्पइ छुविज्जइ, रुदनमोर्व ॥ ४ ॥ २२६ ॥ इति कृतवकारादेशो रुदिरत्र पठ्यते (रुव्) रुव्वइ रुविज्जइ (लभ्) लब्भइ लहिज्जइ, (कथ्) कत्थइ कहिज्जइ, (भुज्) भुज्जइ भुञ्जिज्जइ, भविष्यति गम्मिहिइ गमिहिइ इत्यादि ॥

ह्रकृतृजामीरः ॥ ४ ॥ २५० ॥

एषामन्त्यस्य ईर इत्यादेशो वा भवति। तत्सन्नियोगे च क्यस्य लुक्, हीरइ हरिज्जइ, कीरइ करिज्जइ, तीरइ तरिज्जइ, जीरइ जरिज्जइ ॥

अर्जेर्विढप्पः ॥ ४ ॥ २५१ ॥

अन्त्यस्येति निवृत्तम्, अर्जेर्विढप्प इत्यादेशो वा भवति। तत्सन्नियोगे च क्यस्य लुक्, विढप्पइ, पक्षे विढविज्जइ अज्जिज्जइ ॥

ज्ञो णव्वणज्जौ ॥ ४ ॥ २५२ ॥

जानातेः कर्मभावे णव्व णज्ज इत्यादेशौ वा भवत, तत्सन्नियोगे च क्यस्य लुक्, णव्वइ णज्जइ, पक्षे जाणिज्जइ मुणिज्जइ। म्नज्ञोर्णः॥ २ ॥ ४२ ॥ इति णादेशे तु णाइज्जइ, नञ्पूर्वस्य अणाइज्जइ ॥

व्याहृगेर्वाहिप्पः ॥ ४ ॥ २५३ ॥

व्याहरतेः कर्मभावे वाहिप्प इत्यादेशो वा भवति, तत्सन्नियोगे क्यस्य च लुक्, वाहिप्पइ, वाहरिज्जइ ॥ कहता है

आरभेराढप्पः ॥ ४ ॥ २५४ ॥

आङ्पूर्वस्य रभेः कर्मभावे आढप्प इत्यादेशो वा भवति तत्सन्नियोगे क्यस्य च लुक् ॥ आढप्पइ, पक्षे आढवीअइ ॥

स्निहसिचोः सिप्पः ॥ ४ ॥ २५५ ॥

अनयोः कर्मभावे सिप्प इत्यादेशो भवति तत्सन्नियोगे क्यस्य च लुक्, सिप्पइ, स्निह्यते सिच्यते वा,

ग्रहेर्घेप्पः ॥ ४ ॥ २५६ ॥

ग्रहेः कर्मभावे घेप्प इत्यादेशो वा भवति तत्सन्नियोगे च क्यस्य लुक्, घेप्पइ गिण्हिज्जइ ॥

स्पृशेश्छिप्पः ॥ ४ ॥ २५७ ॥

स्पृशतेः कर्मभावे छिप्पादेशो वा भवति, तत्सन्नियोगे क्यस्य च लुक्, छिप्पइ छिविज्जइ ॥

इदितो वा ॥ ४ ॥ १ ॥

सूत्रे ये इदितो धातवो वक्ष्यन्ते तेषां ये आदेशास्ते विकल्पेन भवन्ति, इति वेदितव्य, तत्रैव चोदाहरिष्यते ॥

कथेर्वज्जर पज्जरोप्पाल पिसुण संघ बोल्ल चव जम्प सीस साहा ॥ ४ ॥ २ ॥

कथेर्धातोर्वज्जरादयो दशादेशा वा भवन्ति, वज्जरइ, पज्जरइ, उप्पालइ, पिसुणइ, संघइ, बोल्लइ, चवइ, जम्पइ, सीसइ, साहइ, उव्बुकइ इति तु उत्पूर्वस्य बुक भषणे इत्यस्य, पक्षे कहइ, एते च अन्यैर्देशीषु पठिता अपि अस्माभिर्धात्वादेशीकृता विविधेषु प्रत्ययेषु प्रतिष्ठिता इति, तथा च वज्जिरो (कथितः) वज्जरिऊण (कथयित्वा) वज्जरण (कथनम्) वज्जरन्तो (कथयन्) वज्जरिअव्व (कथयितव्यम्) इति रूपसहस्राणि सिध्यन्ति, संस्कृतधातुवच्च प्रत्ययलोपागमादिविधिः ॥

दुःखे णिव्वरः ॥ ४ ॥ ३ ॥

दुःखविषयस्य कथेर्णिव्वर इत्यादेशो वा भवति, णिव्वरइ, (दुःखं कथयतीत्यर्थः)

जुगुप्सेर्झुण दुगुच्छ दुगुंछा॰ ॥ ४ ॥ ४ ॥

जुगुप्सेर्झुण दुगुच्छ दुगुछा एते त्रय आदेशा वा भवन्ति झुणइ, दुगुच्छइ, दुगुछइ, पक्षे जुगुच्छइ, गलोपे दुउच्छइ, दुउछइ जुउच्छइ ॥ घृणा करना

बुभुक्षिवीज्योर्णीरव वोज्जौ ॥ ४ ॥ ५ ॥

बुभुक्षेराचारक्विन्तस्य च वीजेर्यथासङ्ख्यम् एतावादेशौ वा भवतः, णीरवइ, बुहुक्खइ, वोज्जइ, वीजइ ॥
खाने की इच्छा

ध्यागोर्झागौ ॥ ४ ॥ ६ ॥

अनयोर्यथासङ्ख्यं झा गा इत्यादेशौ भवत, झाइ, झाअइ, णिज्झाइ, णिज्झाअइ, निपूर्वो दर्शनार्थ॰, गाइ गाअइ, झाण, गाणं,

ज्ञो जाणमुणौ ॥ ४ ॥ ७ ॥

जानातेर्जाणमुण इत्यादेशौ भवत॰, जाणइ, मुणइ, बहुलाधिकारात् क्वचित् विकल्पः, जाणिअ णाय, जाणिऊण, णाऊण, जाणण णाण, मणइ, इति तु मन्यते॰ ॥

उदो ध्मो धुमा ॥ ४ ॥ ८ ॥

उद॰ परस्य ध्माधातोर्धुमा इत्यादेशो भवति, उद्धुमाइ ॥

श्रदो धो दह॰ ॥ ४ ॥ ९ ॥

श्रदः परस्य दधाते॰ दह इत्यादेशो भवति, सद्दहइ, सद्दहमाणो जीवो,

---

१ स्वरादनतो वा ॥ ४ ॥ २४० ॥ इति अन्ते अकारागम ॥

पिबेः पिज्ज डल्ल पट्ट घोट्टा ॥ ४ ॥ १० ॥

पिबतेरेते चत्वार आदेशा वा भवन्ति, पिज्जइ, डल्लइ, पट्टइ, ट्टइ पिअइ ॥

उद्धातेरोरुम्मा वसुआ ॥ ४ ॥ ११ ॥

उत्पूर्वस्य वातेरोरुम्मा वसुआ इत्यादेशौ वा भवतः, ओरु-माइ, वसुआइ उव्वाइ ॥

निद्रातेरौहीरोङ्घौ ॥ ४ ॥ १२ ॥

निपूर्वस्य द्रातेरोहीर ओंघ इत्यादेशौ वा भवतः ॥ ओहीरइ, ंघइ, निद्दाइ,

आघ्रेराइग्घ ॥ ४ ॥ १३ ॥

आजिघ्रतेराइग्घ इत्यादेशो वा भवति, आइग्घइ, आग्घाअइ,

स्नातेरब्भुत्त ॥ ४ ॥ १४ ॥

स्नातेरब्भुत्त इत्यादेशो वा भवति, अब्भुत्तइ, ण्हाइ,

सम. स्त्य. खा. ॥ ४ ॥ १५ ॥

सम्पूर्वस्य स्त्यायते खा इत्यादेशो वा भवति, सखाइ, इक खाइअ,

स्थठा थक्क चिट्ठ निरप्पा ॥ ४ ॥ १६ ॥

तिष्ठतेरेते चत्वार आदेशा भवन्ति, ठाइ ठाअइ, ठाण, पट्ठिओ, ट्ठिओ, पट्ठाविओ, थक्कइ, चिट्ठइ, चिट्ठिऊण, निरप्पइ, बहुलाधि-गरात् क्वचित् न भवति, थिअ थाण, उत्थिओ, थाऊण,

उदष्ठकुक्कुरौ ॥ ४ ॥ १७ ॥

उद. परस्य तिष्ठते' ठ कुक्कुर इत्यादेशौ भवत', उट्ठइ उक्कुक्कुरइ ॥

उक्ता

म्लेर्वापव्वायौ ॥ ४ ॥ १८ ॥ मुर्झाना

म्लायतेर्वापव्वाय इत्यादेशौ वा भवतः, वाइ, पव्वायइ, मिलाइ ॥

निर्मो निम्माण निम्मवौ ॥ ४ ॥ १९ ॥

निःपूर्वस्य मिमीतेरेतावादेशौ भवतः, निम्माणइ निम्मवइ ॥ रचना, बनाना

क्षेर्णिज्झरो वा ॥ ४ ॥ २० ॥

क्षयतेर्णिज्झर इत्यादेशो वा भवति, णिज्झरइ, पक्षे झिज्जइ ॥

छदेर्णेर्णुम नूम सन्नूम ढक्कौम्वाल पव्वालाः ॥ ४ ॥ २१ ॥

छदेर्ण्यन्तस्य एते षडादेशा वा भवन्ति, णुमइ नूमइ सन्नूमइ ढक्कइ ओम्वालइ पव्वालइ, छायइ ॥ आच्छादन

निवृपत्योर्णिहोड ॥ ४ ॥ २२ ॥

निवृगः पतेश्च ण्यन्तस्य णिहोड इत्यादेशो वा भवति, णिहोडइ, पक्षे, निवारेइ, पाडेइ, रोकना

दूङो दूम ॥ ४ ॥ २३ ॥

दूङो ण्यन्तस्य दूम इत्यादेशो भवति, दूमइ मज्झहिअय ॥ परितापन

धवलेर्दुमः ॥ ४ ॥ २४ ॥

धवलयतेर्ण्यन्तस्य दुमादेशो वा भवति, दुमइ, धवलइ, स्वराणां स्वरा बहुलम् ४, २३८ ॥ इति दीर्घत्वमपि दूमिअ (धवलित मित्यर्थ) सफेद करना

तुलेरोहाम ॥ ४ ॥ २५ ॥

तुलेर्ण्यन्तस्य ओहाम इत्यादेशो वा भवति, ओहामइ, तुलइ ॥ तोलना

विरिचेरोलुण्डोल्लुण्ड पल्हत्थाः ॥ ४ ॥ २६ ॥

विरेचतेर्ण्यन्तस्य ओलुण्डादयस्त्रय आदेशा वा भवन्ति ओलुण्डइ, उल्लुण्डइ, पल्हत्थइ, विरेअइ ॥

तडेराहोडविहोडौ ॥ ४ ॥ २७ ॥

तडेर्ण्यन्तस्य एतौ आदेशौ वा भवत', आहोडइ विहोडइ, पक्षे ताडेइ ॥

मिश्रेर्वीसाल मेलवौ ॥ ४ ॥ २८ ॥

मिश्रयतेर्ण्यन्तस्य वीसाल मेलव इत्यादेशौ वा भवतः, वीसालइ मेलवइ, मिस्सइ ॥

उद्धूलेर्गुण्ठः ॥ ४ ॥ २९ ॥

उद्धूलेर्ण्यन्तस्य गुण्ठ इत्यादेशो वा भवति गुण्ठइ पक्षे उद्धुलेइ॥

भ्रमेस्तालिअण्ट तमाडौ ॥ ४ ॥ ३० ॥

भ्रमतेर्ण्यन्तस्य तालिअण्ट तमाडौ आदेशौ वा भवत., तालिअण्टइ तमाडइ, भामेइ भमाडइ भमावेइ ॥

नशेर्विउड नासव हारव विप्पगाल पलावा ॥ ४ ॥ ३१ ॥

नशेर्ण्यन्तस्य एते पञ्चादेशा वा भवन्ति, विउडइ नासवइ हारवइ विप्पगालइ पलावइ, पक्षे नासेइ ॥ ४ ॥

दृशेर्दावदंसदक्खवा' ॥ ४ ॥ ३२ ॥

दृशेर्ण्यन्तस्य एते त्रय आदेशा वा भवन्ति, दावइ दसइ दक्खवइ, दरिसइ ॥

---

1 [illegible]पडो या ॥ ३ ॥ १५१ ॥ इति णेराड आदेश ॥

म्लेर्वापव्वायौ ॥ ४ ॥ १८ ॥ मुर्झाना

म्लायतेर्वापव्वाय इत्यादेशौ वा भवतः, वाइ, पव्वायइ, मिलाइ॥

निर्मो निम्माण निम्मवौ ॥ ४ ॥ १९ ॥

नि'पूर्वस्य मिमीतेरेतावादेशौ भवतः, निम्माणइ निम्मवइ ॥ रचना, बनाना

क्षेर्णिज्झरो वा ॥ ४ ॥ २० ॥

क्षयतेर्णिज्झर इत्यादेशो वा भवति, णिज्झरइ, पक्षे झिज्जइ ॥

छदेर्णेर्णुम नूम सन्नुम ढक्कौम्वाल पव्वालाः ॥ ४ ॥ २१ ॥

छदेर्ण्यन्तस्य एते षडादेशा वा भवन्ति, णुमइ नूमइ सन्नुमइ ढक्कइ ओम्वालइ पव्वालइ, छायइ ॥ आच्छादन

निविपत्योर्णिहोड. ॥ ४ ॥ २२ ॥

निवृगः पतेश्च ण्यन्तस्य णिहोड इत्यादेशो वा भवति, णिहोडइ पक्षे, निवारेइ, पाडेइ, रोकना

दूङो दूमः ॥ ४ ॥ २३ ॥

दूङो ण्यन्तस्य दूम इत्यादेशो भवति, दूमइ मज्झहिअय ॥ पाना, परिताप

धवलेर्दुमः ॥ ४ ॥ २४ ॥

धवलयतेर्ण्यन्तस्य दुमादेशो वा भवति, दुमइ, धवलइ, स्वराणां स्वरा बहुलम् ४, २३८ ॥ इति दीर्घत्वमपि दूमिअ (धवलित मित्यर्थः) सफेद करना

तुलेरोहाम ॥ ४ ॥ २५ ॥

तुलेर्ण्यन्तस्य ओहाम इत्यादेशो वा भवति, ओहामइ, तुलइ ॥ तोलना

विरिचेरोलुण्डोल्लुण्ड पल्हत्थाः ॥ ४ ॥ २६ ॥

विरेचतेर्ण्यन्तस्य ओलुण्डादयस्त्रय आदेशा वा भवन्ति ओलुण्डइ, उल्लुण्डइ, पल्हत्थइ, विरेअइ ॥ जुलाब

तडेराहोडविहोडौ ॥ ४ ॥ २७ ॥

तडेर्ण्यन्तस्य एतौ आदेशौ वा भवतः, आहोडइ विहोडइ, पक्षे ताडेइ ॥ गाड पीटना

मिश्रेर्वीसाल मेलवौ ॥ ४ ॥ २८ ॥

मिश्रयतेर्ण्यन्तस्य वीसाल मेलव इत्यादेशौ वा भवतः, वीसालइ मेलवइ, मिस्सइ ॥

उद्धूलेर्गुण्ठः ॥ ४ ॥ २९ ॥

उद्धूलेर्ण्यन्तस्य गुण्ठ इत्यादेशो वा भवति गुण्ठइ पक्षे उद्धुलेइ॥ धूल भरना

भ्रमेस्तालिअण्ट तमाडौ ॥ ४ ॥ ३० ॥

भ्रमतेर्ण्यन्तस्य तालिअण्ड तमाडौ आदेशौ वा भवतः, तालिअण्टइ तमाडइ, भामेइ भमाडइ भमावेइ ॥

नशेर्विउड नासव हारव विप्पगाल पलावा ॥ ४ ॥ ३१ ॥

नशेर्ण्यन्तस्य एते पञ्चादेशा वा भवन्ति, विउडइ नासवइ हारवइ विप्पगालइ पलावइ, पक्षे नासेइ ॥ ४ ॥

दृशेर्दाव दंस दक्खवाः ॥ ४ ॥ ३२ ॥

दृशेर्ण्यन्तस्य एते त्रय आदेशा वा भवन्ति, दावइ दसइ दक्खवइ, दरिसइ ॥

---

[1] अदेयद्गो घा ॥ ३ ॥ १५१ ॥ इति णेराड आदेश ॥

म्लेर्वापव्वायौ ॥ ४ ॥ १८ ॥ मुर्झाना

म्लायतेर्वापव्वाय इत्यादेशौ वा भवतः, वाइ, पव्वायइ, मिला

निर्मो निम्माण निम्मवौ ॥ ४ ॥ १९ ॥

नि पूर्वस्य मिमीतेरेतावादेशौ भवतः, निम्माणइ निम्मवइ ॥ रचना, बना

क्षेर्णिज्झरो वा ॥ ४ ॥ २० ॥

क्षयतेर्णिज्झर इत्यादेशो वा भवति, णिज्झरइ, पक्षे झिज्जइ ।

छदेर्णेर्णुम नूम सन्नूम ढक्कौम्वाल पव्वालों ॥ ४ ॥ २१ ॥

छदेर्ण्यन्तस्य एते षडादेशा वा भवन्ति, णुमइ नूमइ सन्नू ढकइ ओम्वालइ पव्वालइ, छायइ ॥ आच्छादन

निविपत्योर्णिहोड. ॥ ४ ॥ २२ ॥

निवृगः पतेश्च ण्यन्तस्य निहोड इत्यादेशो वा भवति, निहोड पक्षे, निवारेइ, पाडेइ, रोकना

दूङो दूमः ॥ ४ ॥ २३ ॥

दूङो ण्यन्तस्य दूम इत्यादेशो भवति, दूमइ मज्झहिअयं ॥ परिताप

धवलेर्दुमः ॥ ४ ॥ २४ ॥

धवलयतेर्ण्यन्तस्य दुमादेशो वा भवति, दुमइ, धवलइ, स्वराण स्वरा बहुलम् ४, २३८ ॥ इति दीर्घत्वमपि दूमिअ (धवलित मित्यर्थः) सफेद करना

तुलेरोहामः ॥ ४ ॥ २५ ॥

तुलेर्ण्यन्तस्य ओहाम इत्यादेशो वा भवति, ओहामइ, तुलइ ॥

विरिचेरोलुण्डोल्लुण्ड पल्हत्थाः ॥ ४ ॥ २६ ॥

विरेचतेर्ण्यन्तस्य ओलुण्डादयस्त्रय आदेशा वा भवन्ति ओलुण्डइ, उल्लुण्डइ, पल्हत्थइ, विरेअइ ॥ जुलाब

तडेराहोडविहोडौ ॥ ४ ॥ २७ ॥

तडेर्ण्यन्तस्य एतौ आदेशौ वा भवत , आहोडइ विहोडइ, पक्षे ताडेइ ॥ मार पीट

मिश्रेर्वीसाल मेलवौ ॥ ४ ॥ २८ ॥

मिश्रयतेर्ण्यन्तस्य वीसाल मेलव इत्यादेशौ वा भवतः, वीसालइ मेलवइ, मिस्सइ ॥

उद्धूलेर्गुण्ठः ॥ ४ ॥ २९ ॥

उद्धूलेर्ण्यन्तस्य गुण्ठ इत्यादेशो वा भवति गुण्ठइ पक्षे उद्धुलेइ॥ धूल भरना

भ्रमेस्तालिअण्ट तमाडौ ॥ ४ ॥ ३० ॥

भ्रमतेर्ण्यन्तस्य तालिअण्ड तमाडौ आदेशौ वा भवतः, तालिअण्टइ तमाडइ, भामेइ भमाडइ भमावेइ ॥

नशेर्विउड नासव हारव विप्पगाल पलावा ॥ ४ ॥ ३१ ॥

नशेर्ण्यन्तस्य एते पञ्चादेशा वा भवन्ति, विउडइ नासवइ हारवइ विप्पगालइ पलावइ, पक्षे नासेइ ॥ ४ ॥

दृशेर्दावदंसदक्खवाः ॥ ४ ॥ ३२ ॥

दृशेर्ण्यन्तस्य एते त्रय आदेशा वा भवन्ति, दावइ दंसइ दक्खवइ, दरिसइ ॥

---

१ स्वरेपरो वा ॥ ३ ॥ १५१ ॥ इति णेराड आदेश ॥

उद्घटेरुग्गः ॥ ४ ॥ ३३ ॥

उत्पूर्वस्य घटेर्ण्यन्तस्य उग्ग इत्यादेशो वा भवति, उग्गइ उग्घाडइ ॥

स्पृहः सिहः ॥ ४ ॥ ३४ ॥

स्पृहो ण्यन्तस्य सिह इत्यादेशो भवति, सिहइ ॥

सभावेरासंघः ॥ ४ ॥ ३५ ॥

सभावयतेरासंघ इत्यादेशो वा भवति, आसंघइ, सभावइ ॥

उन्नमेरुत्थघोल्लालगुलुगुञ्छोप्पेलाः ॥ ४ ॥ ३६ ॥

उत्पूर्वस्य नमेर्ण्यन्तस्य एते चत्वार आदेशा वा भवन्ति, उत्थघइ उल्लालइ गुलुगुञ्छइ उप्पेलइ, उन्नावइ, ॥

प्रस्थापेः पट्ठव पेण्डवौ ॥ ४ ॥ ३७ ॥

प्रपूर्वस्य स्थापेर्ण्यन्तस्य पट्ठव पेण्डव इत्यादेशौ वा भवतः । पट्ठवइ पेण्डवइ, पट्ठावइ ॥

विज्ञपेर्वोक्कावुक्कौ ॥ ४ ॥ ३८ ॥

विपूर्वस्य जानातेर्ण्यन्तस्य वोक्क आवुक्क इत्यादेशौ वा भवतः, वोक्कइ आवुक्कइ, विण्णवइ ॥

अर्पेरल्लिव चच्चुप्प पणामाः ॥ ४ ॥ ३९ ॥

अर्पेर्ण्यन्तस्य एते त्रय आदेशा वा भवन्ति, अल्लिवइ चच्चुप्पइ पणामइ, पक्षे अप्पेइ ॥

यापेर्जवः ॥ ४ ॥ ४० ॥

यातेर्ण्यन्तस्य जव इत्यादेशो वा भवति, जवइ जावेइ ॥

प्लावेरोम्वालपव्वालौ ॥ ४ ॥ ४१ ॥

प्लवतेर्ण्यन्तस्य एतावादेशौ वा भवतः, ओम्वालइ पव्वालइ, प्लावेइ ॥

विकोशेः पक्खोडः ॥ ४ ॥ ४२ ॥

विकोशयतेर्नामधातोर्ण्यन्तस्य पक्खोड इत्यादेशो वा भवति, पक्खोडइ विकोसइ ॥

रोमन्थेरोग्गालवग्गोलौ ॥ ४ ॥ ४३ ॥

रोमन्थेर्नामधातोर्ण्यन्तस्य एतावादेशौ वा भवतः, ओग्गालइ वग्गोलइ रोमन्थइ ॥

कमेर्णिहुवः ॥ ४ ॥ ४४ ॥

कमे[1] स्वार्थण्यन्तस्य णिहुव इत्यादेशो वा भवति, णिहुवइ कामेइ ॥

प्रकाशेर्णुव्वः ॥ ४ ॥ ४५ ॥

प्रकाशेर्ण्यन्तस्य णुव्व इत्यादेशो वा भवति, णुव्वइ पयासेइ ॥

कम्पेर्विच्छोलः ॥ ४ ॥ ४६ ॥

कम्पेर्ण्यन्तस्य विच्छोल इत्यादेशो वा भवति, विच्छोलइ कम्पेइ ॥

आरोहेर्वलः ॥ ४ ॥ ४७ ॥

आरुहेर्ण्यन्तस्य वल इत्यादेशो वा भवति, वलइ आरोहेइ ॥

---

1 णेरदेदावावे ॥ ३ ॥ १४९ ॥ इति पक्षे णेरेदादेश ॥

दोलेरखोलः ॥ ४ ॥ ४८ ॥ झूल

दुलेः स्वार्थण्यन्तस्य रंखोल इत्यादेशो वा भवति, रखोल दोलइ ॥

रङ्गेरावः ॥ ४ ॥ ४९ ॥

रङ्गेर्ण्यन्तस्य राव इत्यादेशो वा भवति, रावइ रजेइ ॥

घटेः परिवाडः ॥ ४ ॥ ५० ॥

घटेर्ण्यन्तस्य परिवाड इत्यादेशो वा भवति, परिवाडेइ घडेइ ॥

वेष्टेः परिआलः ॥ ४ ॥ ५१ ॥

वेष्टेर्ण्यन्तस्य परिआल इत्यादेशो वा भवति, परिआलेइ, वेढेइ।

क्रियः किणो वेस्तु क्के च ॥ ४ ॥ ५२ ॥

णेरिति निवृत्तम्, क्रीणातेः किण इत्यादेशो भवति, वे[1] परस्य तु द्विरुक्त[1] के चकारात्किणश्च भवति, किणइ विकेइ विकिणइ ॥ खरीदता है

भियो भाबीहौ ॥ ४ ॥ ५३ ॥

बिभेतेरेतावादेशौ भवतः, भाइ भाइअ, बीहइ बीहिअ, बहुलाधिकारात् भीओ ॥

आलीङोऽल्ली ॥ ४ ॥ ५४ ॥

लीन आलीयतेरल्ली इत्यादेशो भवति, अल्लीअइ, अल्लीणो ॥

निलीङेर्णिलीअ णिलुक्क णिरिग्घलुक्कलिक्कल्हिक्काः ॥४॥५५॥

निलीङेरेते षडादेशा वा भवन्ति, णिलीअइ णिलुक्कइ णिरिग्घइ लुक्कइ लिक्कइ ल्हिक्कइ, निलिअइ ॥ छुपता है

---

[1] वेष्टे ॥ ४ ॥ २२१ ॥ इति ष्टकारस्य ढकारादेशः ॥

विलीङेर्विरा ॥ ४ ॥ ५६ ॥

विलीङेर्विरा इत्यादेशो वा भवति, विराइ, विलिज्जइ ॥ छुप जाना है

रुते रुञ्ज रुण्टौ ॥ ४ ॥ ५७ ॥

रौतेरेतावादशौ वा भवतः, रुञ्जइ रुण्टइ, रवइ, शब्द करना

श्रुतेर्हणः ॥ ४ ॥ ५८ ॥

शृणोतेर्हण इत्यादेशो वा भवति, हणइ सुणइ,

धूगेर्धुवः ॥ ४ ॥ ५९ ॥

धुनोतेर्धुव इत्यादेशो वा भवति, धुवइ धुणइ,

भुवेर्होहुवहवाः ॥ ४ ॥ ६० ॥

भुवो धातोर्हो हुव हव इत्यादेशा वा भवन्ति, होइ होन्ति, हुवइ हुवन्ति, हवइ हवन्ति, पक्षे भवइ, परिहीणविहवो भविउ, पभवइ, परिभवइ, सभवइ, क्वचिदन्यदपि उब्भुअइ भत्त,

अविति हुः ॥ ४ ॥ ६१ ॥

विद्वर्जे प्रत्यये परे भुवो हु इत्यादेशो वा भवति, हुन्ति, (भवन्) हुन्तो, अविति किं होइ,

पृथक् स्पष्टे णिव्वडः ॥ ४ ॥ ६२ ॥

पृथक् भूते स्पष्टे च कर्तरि भुवो णिव्वड इत्यादेशो भवति, णिव्वडइ, पृथक् स्पष्टो वा भवतीत्यर्थः, जुदा होना

प्रभौ हुप्पो वा ॥ ४ ॥ ६३ ॥

प्रभुकर्तृकस्य भुवो हुप्प इत्यादेशो वा भवति, प्रभुत्व च प्रपूर्वस्यैवार्थः, अङ्गे च्चिय न पहुप्पइ, पक्षे प्रभवइ ॥

---

१ मिजिश्रुहुस्तुलूपूधूगां णो ह्रस्वश्च ॥ ४ ॥ २४१ ॥ इति णकारागम ॥

क्ते हुः ॥ ४ ॥ ६४ ॥

भुवः क्ते प्रत्यये हुर् आदेशो भवति, हुअं अणुहुअं पहुअं,

कृगे. कुणः ॥ ४ ॥ ६५ ॥

कृगेः कुण इत्यादेशो वा भवति, कुणइ करइ,

काणे क्षिते णिआरः ॥ ४ ॥ ६६ ॥

काणे क्षितविपयस्य कृगो णिआर इत्यादेशो वा भवति, णिअरइ, काणे क्षित करोति, काणा देखना

निष्टम्भावष्टम्भे णिट्ठुह सदाणं ॥ ४ ॥ ६७ ॥

निष्टम्भविपयस्य अवष्टम्भविपयस्य च कृगो यथासख्य णिट्ठुह सदाण इत्यादेशौ वा भवतः, णिट्ठुहइ निष्टम्भ करोति, संदाणइ अवष्टम्भ करोति, काठी तरह से ठहरना स्थिर करना

श्रमे वावम्फः ॥ ४ ॥ ६८ ॥

श्रमविपयस्य कृगो वावम्फ इत्यादेशो वा भवति, वावम्फइ श्रम करोति,

मन्युनौष्टमालिन्ये णिव्वोलः ॥ ४ ॥ ६९ ॥

मन्युना करणेन यदोष्ठमालिन्य तद्विपयस्य कृगो णिव्वोल इत्यादेशो वा भवति, णिव्वोलइ मन्युना ओष्ठ मलिन करोति,

शैथिल्यलम्बने पयल्लः ॥ ४ ॥ ७० ॥

शैथिल्यविपयस्य लम्बनविपयस्य च कृगः पयल्ल इत्यादेशो वा भवति, पयल्लइ शिथिलीभवति लम्बते वा ॥

निष्पाताच्छोटे-णीलुञ्छः ॥ ४ ॥ ७१ ॥

निष्पतनविषयस्य आच्छोटनविषयस्य च कृगो णीलुञ्छ इत्यादेशो वा भवति, णीलुञ्छइ निष्पतति आच्छोटयति वा ॥

क्षुरे कम्मः ॥ ४ ॥ ७२ ॥

क्षुरविषयस्य कृगः कम्म इत्यादेशो वा भवति, कम्मइ क्षुरं करोति,

चाटौ गुललः ॥ ४ ॥ ७३ ॥

चाटुविषयस्य कृगो गुलल इत्यादेशो वा भवति, गुललइ चाटु करोतीत्यर्थः ॥

स्मरेर्झरझूरभर भल लढ विम्हर सुमर पयर पम्हुहाः ॥ ४ ॥ ७४ ॥

स्मरेरेते नवादेशा वा भवन्ति, झरइ झूरइ भरइ भलइ लढइ विम्हरइ सुमरइ पयरइ पम्हुहइ, सरइ ॥

विस्मुः पम्हुस विम्हर वीसराः ॥ ४ ॥ ७५ ॥

विस्मरतेरेते आदेशा भवन्ति, पम्हुसइ विम्हरइ वीसरइ ॥

व्याहृगेः कोक्क पोक्कौ ॥ ४ ॥ ७६ ॥

व्याहरतेरेतावादेशौ वा भवतः, कोक्कइ पोक्कइ, ह्रस्वत्वे तु कुक्कइ, पक्षे वाहरइ ॥

प्रसरेः पयल्लोवेल्लौ ॥ ४ ॥ ७७ ॥

प्रसरतेः पयल्ल उवेल्ल इत्येतावादेशौ वा भवतः, पयल्लइ उवेल्लइ, पसरइ ॥

महमहो गन्धे ॥ ४ ॥ ७८ ॥

प्रसरतेर्गन्धविषये महमह इत्यादेशो वा भवति, महमहइ माल मालईगन्धो पसरइ, गन्ध इति किं, पसरइ ॥

निस्सरेर्णीहर नील धाड वरहाडाः ॥ ४ ॥ ७९ ॥

निस्सरतेरेते चत्वार आदेशा वा भवन्ति, णीहरइ नील धाडइ वरहाडइ नीसरइ ॥ निकलता है

जाग्रेर्जग्गः ॥ ४ ॥ ८० ॥

जागर्तेर्जग्ग इत्यादेशो वा भवति, जग्गइ, पक्षे जागरइ ॥

व्याप्रेराअड्डः ॥ ८१ ॥

व्याप्रियतेराअड्ड इत्यादेशो वा भवति आअड्डेइ वावरेइ ॥ व्यापार करता है

संवृगेः साहर साहट्टौ ॥ ४ ॥ ८२ ॥

संवृणोते. साहर साहट्ट इत्यादेशौ वा भवतः, साहरइ सा हट्टइ, संवरइ ॥ रोकता है

आदृङेः सन्नामः ॥ ४ ॥ ८३ ॥

आद्रियतेः सन्नाम इत्यादेशो वा भवति, सन्नामइ आदरइ ॥ आदर

प्रहृगेः सारः ॥ ४ ॥ ८४ ॥

प्रहरतेः सार इत्यादेशो वा भवति, सारइ पहरइ ॥ मारता है

अवतरेरोह ओरसौ ॥ ४ ॥ ८५ ॥

अवतरतेः ओह ओरस इत्यादेशौ वा भवतः, ओहइ ओरसइ ओअरइ ॥

शकेश्चय तर तीर पाराः ॥ ४ ॥ ८६ ॥

शक्नोतेरेते चत्वार आदेशा वा भवन्ति, चयइ तरइ तीरइ पारइ, सक्कइ, त्यजतेरपि, चयइ हानिं करोति, तरतेरपि तीरइ, पारयतेरपि पारेइ कर्म समाप्नोति ॥

फक्कस्थक्कः ॥ ४ ॥ ८७ ॥

फक्कतेस्थक्क इत्यादेशो भवति, थक्कइ, ॥ थक गए हैं

श्लाघः सलहः ॥ ८८ ॥

श्लाघतेः सलह इत्यादेशो भवति, सलहइ,

खचेर्वेअडः ॥ ४ ॥ ८९ ॥

खचतेर्वेअड इत्यादेशो वा भवति, वेअडइ खचइ, ॥ व्याप्त होता

पचेः सोल्ल पउल्लौ ॥ ४ ॥ ९० ॥

पचतेः सोल्ल पउल्ल इत्यादेशौ वा भवतः, सोल्लइ पउल्लइ, पयइ ॥

मुचेश्छड्डावहेड मेल्लोस्सिक्क रेअव णिल्लुञ्छ धं-साडाः ॥ ४ ॥ ९१ ॥

मुञ्चतेरेते सप्तादेशा वा भवन्ति, छड्डइ अवहेडइ मेल्लइ उस्सिक्कइ रेअवइ णिल्लुञ्छइ धंसाडइ, पक्षे मुअइ ॥

दुःखे णिव्वलः ॥ ४ ॥ ९२ ॥

दुःख विषयस्य मुचेः णिव्वल इत्यादेशो वा भवति, णिव्वलेइ, दुःखं मुञ्चतीत्यर्थः ॥

वञ्चेर्वेहव वेलव जूरवोमच्छाः ॥ ४ ॥ ९३ ॥

वञ्चतेरेते चत्वार आदेशा वा भवन्ति, वेहवइ वेलवइ जूर उमच्छइ, वंचइ ॥

रचेरुग्गहावह विडविड्डाः ॥ ४ ॥ ९४ ॥

रचेर्धातोरेते त्रय आदेशा वा भवन्ति, उग्गहइ अवहइ, वि विडइ, रअइ ॥

समारचेरुवहत्थ सारव समार केलायाः ॥ ४ ॥ ९५ ॥

समारचेरेते चत्वार आदेशा वा भवन्ति, उवहत्थइ सार समारइ केलायइ, समारयइ ॥

सिचेः सिञ्चसिम्पौ ॥ ४ ॥ ९६ ॥

सिञ्चतेरेतावादेशौ वा भवत ॥ सिञ्चइ सिम्पइ सेअइ ॥

प्रच्छः पुच्छः ॥ ४ ॥ ९७ ॥

पृच्छेः पुच्छादेशो भवति, पुच्छइ ॥

गर्जेर्बुक्कः ॥ ४ ॥ ९८ ॥

गर्जतेर्बुक्क इत्यादेशो वा भवति, बुक्कइ गज्जइ ॥

वृषेर्ढिक्कः ॥ ४ ॥ ९९ ॥

वृषकर्तृकस्य गर्जेर्ढिक्क इत्यादेशो वा भवति ॥ ढिक्कइ, वृषभ गर्जति, ॥

राजेरग्घ छज्ज सह रीर रेहाः ॥ ४ ॥ १०० ॥

राजेरेते पञ्चादेशा वा भवन्ति, अग्घइ छजइ सहइ रीर

मस्जेराउड्ड णिउड्ड बुड्ड खुप्पाः ॥ ४ ॥ १०१ ॥

मस्जतेरेते चत्वार आदेशा वा भवन्ति, आउड्डइ णिउड्डइ बुड्डइ खुप्पइ, मज्जइ ॥

पुञ्जेरारोल वमालौ ॥ ४ ॥ १०२ ॥

पुञ्जेरेतौ आदेशौ वा भवतः, आरोलइ वमालइ पुञ्जइ ॥

लस्जेर्जीहः ॥ ४ ॥ १०३ ॥

लज्जतेर्जीह इत्यादेशो वा भवति, जीहइ, लज्जइ ॥

तिजेरोसुक्कः ॥ ४ ॥ १०४ ॥

तिजेरोसुक्क इत्यादेशो वा भवति, ओसुक्कइ, तेअणं ॥

मृजेरुग्घुस लुञ्छ पुञ्छ पुंस फुस पुस लुह हुल रोसाणाः ॥ ४ ॥ १०५ ॥

मृजेरेते नवादेशा वा भवन्ति ॥ उग्घुसइ लुंछइ पुछइ पुंसइ फुसइ पुसइ लुहइ हुलइ रोसाणइ, पक्षे मज्जइ ॥

भञ्जेर्वेमय मुसुमूर मूर सूर सूड विर पविरञ्ज करञ्ज नीरञ्जाः ॥ ४ ॥ १०६ ॥

भञ्जेरेते नवादेशा वा भवन्ति, वेमयइ मुसुमूरइ मूरइ सूरइ सूडइ विरइ पविरञ्जइ करञ्जइ नीरञ्जइ भञ्जइ ॥

अनुव्रजेः परिअग्गः ॥ ४ ॥ १०७ ॥

अनुव्रजेः परिअग्ग इत्यादेशो वा भवति, परिअग्गइ अणुवच्चइ ॥

अर्जेर्विढवः ॥ ४ ॥ १०८ ॥

अर्जेर्विढव इत्यादेशो वा भवति, विढवइ अज्जइ, ॥

वञ्चेर्वेहवेलवजूरवोमच्छाः ॥ ४ ॥ ९३ ॥

वञ्चतेरेते चत्वार आदेशा वा भवन्ति, वेहवइ वेलवइ जूरवइ उमच्छइ, वंचइ ॥ ठगना

रचेरुग्गहावहविडविड्डाः ॥ ४ ॥ ९४ ॥

रचेर्धातोरेते त्रय आदेशा वा भवन्ति, उग्गहइ अवहइ विडविड्डइ, रअइ ॥ रचना

समारचेरुवहत्थसारवसमारकेलायाः ॥ ४ ॥ ९५ ॥

समारचेरेते चत्वार आदेशा वा भवन्ति, उवहत्थइ सारवइ समारइ केलायइ, समारयइ ॥ समारना

सिचेः सिञ्चसिम्पौ ॥ ४ ॥ ९६ ॥

सिञ्चतेरेतावादेशौ वा भवत. ॥ सिञ्चइ सिम्पइ सेअइ ॥

प्रच्छः पुच्छ. ॥ ४ ॥ ९७ ॥

पृच्छेः पुच्छादेशो भवति, पुच्छइ ॥

गर्जेर्बुक्कः ॥ ४ ॥ ९८ ॥

गर्जतेर्बुक्क इत्यादेशो वा भवति, बुक्कइ गज्जइ ॥

वृषेर्ढिक्कः ॥ ४ ॥ ९९ ॥

वृषकर्तृकस्य गर्जेर्ढिक्क इत्यादेशो वा भवति ॥ ढिक्कइ, वृषभो गर्जति, ॥

राजेरग्घछज्जसहरीररेहाः ॥ ४ ॥ १०० ॥

राजेरेते पञ्चादेशा वा भवन्ति, अग्घइ छज्जइ सहइ रीरइ रेहइ, रायइ ॥ शोभित होता है

मस्जेराउड्ड णिउड्ड बुड्ड खुप्पाः ॥ ४ ॥ १०१ ॥

'मज्जतेरेते चत्वार आदेशा वा भवन्ति, आउड्डइ णिउड्डइ बुड्डइ [खु]प्पइ, मुज्जइ ॥ साफ करना या डूबना दमाना

पुञ्जेरारोल वमालौ ॥ ४ ॥ १०२ ॥

पुञ्जेरेतौ आदेशौ वा भवतः, आरोलइ वमालइ पुञ्जइ ॥ समूह

लस्जेर्जीहः ॥ ४ ॥ १०३ ॥

लज्जतेर्जीह इत्यादेशो वा भवति, जीहइ, लज्जइ ॥ लज्जित होना

तिजेरोसुक्कः ॥ ४ ॥ १०४ ॥

तिजेरोसुक्क इत्यादेशो वा भवति, ओसुक्कइ, तेअण ॥ तेज होना

मृजेरुग्घुस लुञ्छ पुछ पुंस फुस पुस लुह हुल रो साणाः ॥ ४ ॥ १०५ ॥

मृजेरेते नवादेशा वा भवन्ति ॥ उग्घुसइ लुछइ पुछइ पुंसइ [फु]सइ पुसइ लुहइ हुलइ रोसाणइ, पक्षे मज्जइ ॥ साफ या मार्जन करना

भञ्जेर्वेमय मुसुमूर मूर सूर सूड विर पविरञ्ज करञ्ज नीरञ्जाः ॥ ४ ॥ १०६ ॥

भञ्जेरेते नवादेशा वा भवन्ति, वेमयइ मुसुमूरइ मूरइ सूरइ [सू]डइ विरइ पविरजइ करञ्जइ नीरञ्जइ भञ्जइ ॥ भागना तोड़ना

अनुव्रजेः परिअग्गः ॥ ४ ॥ १०७ ॥

अनुव्रजेः परिअग्ग इत्यादेशो वा भवति, परिअग्गइ अणुवच्चइ ॥

अर्जेर्विढवः ॥ ४ ॥ १०८ ॥

अर्जेर्विढव इत्यादेशो वा भवति, विढवइ अज्जइ, ॥

युजो जुञ्ज जुज्ज जुप्पाः ॥ ४ ॥ १०९ ॥

युजो जुञ्ज जुज्ज जुप्प इत्यादेशा भवन्ति, जुञ्जइ जुज्जइ जुप्पइ ॥

भुजो भुञ्ज जिम जेम कम्माण्ह समाण चमढ चड्डाः ॥ ४ ॥ ११० ॥

भुजेरेतेऽष्टादेशा भवन्ति, भुञ्जइ जिमइ जेमइ कम्मइ अण्हइ समाणइ चमढइ चड्डइ ॥ खा रहा है

वोपेन कम्मवः ॥ ४ ॥ १११ ॥

उपेन युक्तस्य भुजेः कम्मव इत्यादेशो वा भवति, कम्मवइ उवहुञ्जइ ॥ काम में लाना

घटेर्गढः ॥ ४ ॥ ११२ ॥

घटतेर्गढ इत्यादेशो वा भवति, गढइ घडइ ॥

समो गलः ॥ ४ ॥ ११३ ॥

सम्पूर्वस्य घटतेर्गल इत्यादेशो वा भवति, संगलइ सघडइ ॥ मिलाना, सघटित करना

हासेन स्फुटेर्मुरः ॥ ४ ॥ ११४ ॥

हासेन कारणेन यः स्फुटिस्तस्य मुरादेशो वा भवति, मुरइ हासेन स्फुटति ॥ खिलता है

मण्डेश्चिञ्च चिञ्चअ चिञ्चिल्ल रीड टिविडिक्काः ॥४॥ ११५॥

मण्डेरेते पञ्चादेशा वा भवन्ति, चिञ्चइ चिञ्चअइ चिञ्चिल्लइ रीडइ टिविडिक्कइ, मण्डइ ॥ शोभित होता है

तुडेस्तोड तुट्ट खुट्ट खुडोक्खुडोल्लुक्क णिल्लुक्क लुक्कोल्लूराः ॥ ४ ॥ ११६ ॥

तुडेरेते नवादेशा वा भवन्ति, तोडइ तुट्टइ खुट्टइ खुडइ उक्खुडइ उल्लुकइ णिलुकइ लुक्कइ उल्लूरइ, तुडइ ॥

घूर्णो घुल घोल घुम्म पहल्लाः ॥ ४ ॥ ११७ ॥

घूर्णेरेते चत्वार आदेशा भवन्ति घुलइ घोलइ घुम्मइ पहल्लइ ॥

विवृतेर्ढंसः ॥ ४ ॥ ११८ ॥

विवृतेर्ढंस इत्यादेशो वा भवति, ढंसइ विवट्टइ ॥

क्वथेरट्टः ॥ ४ ॥ ११९ ॥

क्वथेरट्ट इत्यादेशो वा भवति अट्टइ कढइ ॥

ग्रन्थो गण्ठः ॥ ४ ॥ १२० ॥

ग्रन्थेर्गण्ठ इत्यादेशो वा भवति, गण्ठइ गण्ठी ॥

मन्थेर्घुसलविरोलौ ॥ ४ ॥ १२१ ॥

मन्थेर्घुसलविरोल इत्यादेशौ वा भवतः, घुसलइ विरोलइ, मन्थइ ॥

ह्लादेरवअच्छः ॥ ४ ॥ १२२ ॥

ह्लादतेर्ण्यन्तस्याण्यन्तस्य च अवअच्छ इत्यादेशो भवति, अवअच्छइ (ह्लादते ह्लादयति वा) इकारो ण्यन्तस्यापि परिग्रहार्थम् ॥

नेःसदो मज्जः ॥ ४ ॥ १२३ ॥

निपूर्वस्य सदो मज्ज इत्यादेशो भवति, अत्ता एत्थ णुमज्जइ ॥

---

१ क्वथवर्धां ढ ॥ ४ ॥ २२० ॥ इति थकारस्य ढकारादेश ॥

छिदेर्दुहाव णिच्छल्ल णिज्झोड णिवर णिल्लूर लूराः॥४॥१२

छिदेरेते षडादेशा वा भवन्ति, दुहावइ णिच्छल्लइ णिज्झोड णिवरइ णिल्लूरइ लूरइ, पक्षे छिन्दइ ॥ छिदन या त्वचित

आङा ओअन्द उद्दालौ ॥ ४ ॥ १२५ ॥

आङा युक्तस्य छिदेरोअन्द उद्दाल, इत्यादेशौ वा भवत ओअन्दइ उद्दालइ, अच्छिन्दइ ॥ छाती घरह छेद करा

मृदो मल मढ परिहट्ट खड्ड चड्ड मड्ड-पन्नाडाः ॥४॥ १२६

मृद्नातेरेते सप्तादेशा भवन्ति, मलइ मढइ परिहट्टइ खड्ड चड्डइ मड्डइ पन्नाडइ ॥ गर्दन करा

स्पन्देश्चुलुचुलः ॥ ४ ॥ १२७ ॥

स्पन्देश्चुलुचुल इत्यादेशो वा भवति, चुलुचुलइ फन्दइ ॥ फड

निरः पदेर्वलः ॥ ४ ॥ १२८ ॥

निःपूर्वस्य पदेर्वल इत्यादेशो वा भवति, निवलइ निप्पज्जइ ॥

विसंवदेर्विअट्ट विलोट्ट फंसाः ॥ ४ ॥ १२९ ॥

विस पूर्वस्य वदेरेते त्रय आदेशा वा भवन्ति, विअट्टइ विलो ट्टइ फंसइ विसंवयइ ॥ भ फगडा करता

शदो झड पक्खोडौ ॥ ४ ॥ १३० ॥

शीयते रेतावादेशौ भवत, झडइ पक्खोडइ ॥ गोड्या दे

आक्रन्देर्णीहरः ॥ ४ ॥ १३१ ॥

आक्रन्देर्णीहर इत्यादेशो वा भवति, णीहरइ अक्कन्दइ ॥ विलाप

---

१ सिदां ज्ज ॥ ४ ॥ २२२ ॥ इति दकारस्य ज्जकारादेशः ॥

खिदेर्जूर विसूरौ ॥ ४ ॥ १३२ ॥

खिदेरेतावादेशौ वा भवतः, जूरइ विसूरइ, खिज्जइ ॥ दुःखी होना

रुधेरुत्थघः ॥ १३३ ॥

रुधेरुत्थघ इत्यादेशो वा भवति, उत्थघइ रुन्धइ ॥ रोकना

निषेधेर्हक्कः ॥ ४ ॥ १३४ ॥

निषेधतेर्हक्क इत्यादेशो वा भवति, हक्कइ निसेहइ ॥ निषेध करता है

क्रुधेर्जूरः ॥ ४ ॥ १३५ ॥

क्रुधेर्जूर इत्यादेशो वा भवति, जूरइ कुज्झइ ॥ क्रोध करना

जनो जा जम्मौ ॥ ४ ॥ १३६ ॥

जायतेर्जा जम्म इत्यादेशौ भवतः, जाअइ जम्मइ ॥

तनेस्तड तड्ड तड्डव विरल्लाः ॥ ४ ॥ १३७ ॥

तनेरेते चत्वार आदेशा वा भवन्ति, तडइ तड्डइ तड्डवइ विर-ल्लइ तणइ ॥

तृपस्थिप्पः ॥ ४ ॥ १३८ ॥

तृप्यतेस्थिप्प इत्यादेशो भवति, थिप्पइ, ॥ तृप्त होना

उपसर्पेरल्लिअः ॥ ४ ॥ १३९ ॥

उपपूर्वस्य सृपेः कृतगुणस्य अल्लिअ इत्यादेशो वा भवति, अल्लिअइ उवसप्पइ ॥ पास में सरकता है

---

१ रुधो न्धम्भौ च ॥ ४ ॥ २१८ ॥ इति धकारस्य स्थाने न्ध इत्यादेश ॥
२ शुधबुध गृध क्रुध सिध मुहां ज्झ ॥ ४ ॥ २१७ ॥ इति धकारस्थाने ज्झ इत्यादेश ॥

छिदेर्दुहाव णिच्छल्ल णिज्झोड णिव्वर णिल्लूर लूराः॥४॥१२

छिदेरेते षडादेशा वा भवन्ति, दुहावइ णिच्छल्लइ णिज्झोड णिव्वरइ णिल्लूरइ लूरइ, पक्षे छिन्दइ ॥

आङा ओअन्द उद्दालौ ॥ ४ ॥ १२५ ॥

आङा युक्तस्य छिदेरोअन्द उद्दाल इत्यादेशौ वा भवत ओअन्दइ उद्दालइ, अच्छिन्दइ ॥

मृदो मल मढ परिहट्ट खड्ड चड्ड मड्ड पन्नाडाः ॥ ४॥ १२६

मृद्नातेरेते सप्तादेशा भवन्ति, मलइ मढइ परिहट्टइ खड्ड चड्डइ मड्डइ पन्नाडइ ॥

स्पन्देश्चुलुचुलः ॥ ४ ॥ १२७ ॥

स्पन्देश्चुलुचुल इत्यादेशो वा भवति, चुलुचुलइ फन्दइ ॥

निर्[1] पदेर्वलः ॥ ४ ॥ १२८ ॥

निर्पूर्वस्य पदेर्वल इत्यादेशो वा भवति, निव्वलइ निप्पज्जइ ॥

विसंवदेर्विअट्ट विलोट्ट फंसाः ॥ ४ ॥ १२९ ॥

विस पूर्वस्य वदेरेते त्रय आदेशा वा भवन्ति, विअट्टइ विलोट्टइ फंसइ विसंवयइ ॥

शदो झड पक्खोडौ ॥ ४ ॥ १३० ॥

शीयते रेतावादेशौ भवतः, झडइ पक्खोडइ ॥

आक्रन्देर्णीहरः ॥ ४ ॥ १३१ ॥

आक्रन्देर्णीहर इत्यादेशो वा भवति, णीहरइ अक्कन्दइ ॥

---

१ खिदां ज्ज ॥ ४ ॥ २२२ ॥ इति दकारस्य जकारादेश ॥

खिदेर्जूर विसूरौ ॥ ४ ॥ १३२ ॥

खिदेरेतावादेशौ वा भवतः, जूरइ विसूरइ, खिज्जइ ॥

रुधेरुत्थघः ॥ १३३ ॥

रुधेरुत्थघ इत्यादेशो वा भवति, उत्थघइ रुन्धइ[1] ॥

निषेधेर्हक्कः ॥ ४ ॥ १३४ ॥

निषेधतेर्हक्क इत्यादेशो वा भवति, हक्कइ निसेहइ ॥

क्रुधेर्जूरः ॥ ४ ॥ १३५ ॥

क्रुधेर्जूर इत्यादेशो वा भवति, जूरइ कुज्झइ[2] ॥

जनो जा जम्मौ ॥ ४ ॥ १३६ ॥

जायतेर्जा जम्म इत्यादेशौ भवतः, जाअइ जम्मइ ॥

तनेस्तड तड्ड तड्डव विरल्लाः ॥ ४ ॥ १३७ ॥

तनेरेते चत्वार आदेशा वा भवन्ति, तडइ तड्डइ तड्डवइ विरल्लइ तणइ ॥

तृपस्थिप्पः ॥ ४ ॥ १३८ ॥

तृप्यतेस्थिप्प इत्यादेशो भवति, थिप्पइ, ॥

उपसर्पेरल्लिअः ॥ ४ ॥ १३९ ॥

उपपूर्वस्य सृपे कृतगुणस्य अल्लिअ इत्यादेशो वा भवति, अल्लिअइ उवसप्पइ ॥

---

1 रुधो न्धम्भौ च ॥ ४ ॥ २१८ ॥ इति धकारस्य स्थाने न्ध इत्यादेशः ॥
2 युधबुध गृध क्रुध सिध मुहां ज्झः ॥ ४ ॥ २१७ ॥ इति धकारस्थाने ज्झ इत्यादेशः ॥

संतपेर्झंखः ॥ ४ ॥ १४० ॥

सतपेर्झंख इत्यादेशो वा भवति, झंखइ संतप्पइ ॥

व्यापेरोअग्गः ॥ ४ ॥ १४१ ॥

व्याप्नोतेरोअग्ग इत्यादेशो वा भवति, ओअग्गइ वावेइ ॥

समापेः समाणः ॥ ४ ॥ १४२ ॥

समाप्नोतेः समाण इत्यादेशो वा भवति, समाणइ समावेइ ।

क्षिपेर्गलत्थाड्डक्ख सोल्ल पेल्ल णोल्ल छुह हुल परी घत्ताः ॥ ४ ॥ १४३ ॥

क्षिपेरेते नवादेशा वा भवन्ति, गलत्थइ अड्डक्खइ सोल्लइ पेल्लइ णोल्लइ ह्रस्वत्वेतु णुल्लइ छुहइ हुलइ परीइ घत्तइ, खिवइ ॥

उत्क्षिपेर्गुलगुञ्छोत्थघाल्लत्थोब्भुत्तोस्सिक हक्खुवाः ॥ ४ ॥ १४४ ॥

उत्पूर्वस्य क्षिपेरेते षडादेशा वा भवन्ति, गुलगुञ्छइ उत्थंघइ अल्लत्थइ उब्भुत्तइ उस्सिकइ हक्खुवइ, उक्खिवइ ॥ ऊपर फेंकना

आक्षिपेर्णीरवः ॥ ४ ॥ १४५ ॥

आङ्पूर्वस्य क्षिपेर्णीरव इत्यादेशो वा भवति ॥ णीरवइ अक्खिवइ ॥ दोष करना लगाना

स्वपेः कमवस लिस लोट्टाः ॥ ४ ॥ १४६ ॥

स्वपेरेते त्रय आदेशा वा भवन्ति, कमवसइ लिसइ लोट्टइ सुअइ ॥ सोता है

वेपेरायम्बायज्झौ ॥ ४ ॥ १४७ ॥

वेपेरायम्ब आयज्झ इत्यादेशौ वा भवतः ॥ आयम्बइ आयज्झइ वेवइ ॥ कम्पता है

विलपेर्झंख वडवडौ ॥ ४ ॥ १४८ ॥

विलपेर्झंख वडवड इत्यादेशौ वा भवतः, झंखइ वडवडइ, विलवइ ॥ विलाप या बकवाद

लिपो लिम्पः ॥ ४ ॥ १४९ ॥

लिम्पतेर्लिम्प इत्यादेशो भवति, लिम्पइ ॥

गुप्येर्विर णडौ ॥ ४ ॥ १५० ॥

गुप्यतेरेतावादेशौ वा भवतः ॥ विरइ णडइ, पक्षे गुप्पइ ॥ छिपाना

क्रुपोऽवहो णिः ॥ ४ ॥ १५१ ॥

कृपेः अवह इत्यादेशो भवति, ण्यन्तेऽपि अवहावेइ कृपां करोतीत्यर्थः ॥ दया

प्रदीपेस्तेअव सन्दुम सन्धुक्काब्भुत्ताः ॥ ४ ॥ १५२ ॥

प्रदीप्यतेरेते चत्वार आदेशा वा भवन्ति, तेअवइ सन्दुमइ सन्धुक्कइ अब्भुत्तइ, पलीवइ ॥ प्रदीप्त करना

लुभेः संभावः ॥ ४ ॥ १५३ ॥

लुभ्यतेः संभाव इत्यादेशो वा भवति, संभावइ लुब्भइ ॥ लोभ करना

क्षुभेः खउर पड्डुहौ ॥ ४ ॥ १५४ ॥

क्षुभेः खउर पड्डुह इत्यादेशौ वा भवतः, खउरइ, पड्डुहइ, खुब्भइ ॥ क्षोभ करना

आङो रभे रम्भ ढवौ ॥ ४ ॥ १५५ ॥

आङः परस्य रभे रम्भ ढवौ आदेशौ वा भवतः, आरम्भ आढवइ, आरभइ ॥

उपालम्भेर्झङ्ख पच्चार वेलवाः ॥ ४ ॥ १५६ ॥

उपालम्भेरेते त्रय आदेशा वा भवन्ति, झङ्खइ पच्चारइ वेलवइ, उवालम्भइ ॥

अवेर्जृम्भो जम्भा ॥ ४ ॥ १५७ ॥

जृम्भेर्जम्भा इत्यादेशो भवति, वेस्तु न भवति, जम्भ जम्भाअइ, अवेरिति किम्, केलिपसरो विअम्भइ ॥ बढ़ता है,

भाराक्रान्ते नमेर्णिसुढः ॥ ४ ॥ १५८ ॥

भाराक्रान्ते कर्तरि नमेर्णिसुढ इत्यादेशो वा भवति, णिसुढइ नवइ, भाराक्रान्तो नमतीत्यर्थः ॥ भार से नमता है

विश्रमेर्णिव्वा ॥ ४ ॥ १५९ ॥

विश्राम्यतेर्णिव्वा इत्यादेशो वा भवति, णिव्वाइ, वीसमइ ॥

आक्रमेरोहावोत्थारच्छुन्दाः ॥ ४ ॥ १६० ॥

आक्रमेरेते त्रय आदेशा वा भवन्ति, ओहावइ उत्थारइ छुन्दइ अक्कमइ ॥ हमला करना

भ्रमेष्टिरिटिल्ल ढुण्ढुल्ल ढण्ढल्ल चक्कम्म भम्मड भमड भमाड तलअण्ट झण्ट झम्प भुम गुम फुम फुस ढुम ढुस परी पराः ॥ ४ ॥ १६१ ॥

भ्रमेरेतेऽष्टादशादेशा वा भवन्ति, टिरिटिल्लइ ढुण्ढुल्लइ ढण्ढल्लइ

झम्मइ भम्मडइ भमडइ भमाडइ तलअण्टइ झण्टइ झम्पइ भुमइ गुमइ फुमइ फुसइ ढुमइ ढुसइ परीइ परइ, भमइ ॥ भ्रमण करता

गमेरई अइच्छाणुवज्जावज्जसोक्कुसाक्कुस पच्चड्ड पच्छन्द णिम्मह णी णीण णीलुक्क पदअ रम्भ परिअल्ल वोल परिअल णिरिणास णिवहाव सेहावहराः ॥ ४ ॥ १६२ ॥

गमेरेते एकविंशतिरादेशा वा भवन्ति, अईइ अइच्छइ अणुवज्जइ अवज्जसइ उक्कुसइ अक्कुसइ पच्चड्डइ पच्छन्दइ णिम्मइइ णीइ णीणइ णीलुक्कइ पदअइ रम्भइ परिअल्लइ वोलइ परिअलइ णिरिणासइ णिवहइ अवसेहइ अवहरइ ॥ पक्षे गच्छइ, हम्मइ णिहम्मइ णीहम्मइ आहम्मइ पहम्मइ, इत्येते तु हम्म गतावित्यस्यैव भविष्यन्ति, ॥

आङा अहिपच्चुअः ॥ ४ ॥ १६३ ॥

आङा सहितस्य गमेः अहिपच्चुअ इत्यादेशो वा भवति, अहिपच्चुअइ ॥ पक्षे आगच्छइ ॥

समा अब्भिडः ॥ ४ ॥ १६४ ॥

समा युक्तस्य गमेः अब्भिड इत्यादेशो वा भवति, अब्भिडइ संगच्छइ ॥ मिलता है

अभ्याङोम्मत्थः ॥ ४ ॥ १६५ ॥

अभ्याङ्भ्या युक्तस्य गमेः उम्मत्थ इत्यादेशो वा भवति, उम्मत्थइ अब्भागच्छइ (अभिमुखमागच्छतीत्यर्थः) ॥ सामने आता है

अवयज्झइ वजइ मन्नवइ देक्खइ ओजक्खइ अवक्खइ अवअक्ख पुलोअइ पुलअइ निअइ अवआसइ पासइ, निज्झाअइ इति निध्यायतेः स्वरादनतो वा (३-२३-९) इति भविष्यति ॥

स्पृशः फास फस फरिस छिव छिहालुंखालिहा ॥४॥१८

स्पृशतेरेते सप्त आदेशा भवन्ति, फासइ फसइ फरिसइ छिवइ छिहइ आलुखइ आलिहइ ॥ छूता है

प्रविशो रिअः ॥ ४ ॥ १८३ ॥

प्रविशे रिअ इत्यादेशो वा भवति ॥ रिअइ पविसइ ॥

प्रान्मृशमुषोर्म्हुसः ॥ ४ ॥ १८४ ॥

प्रात्परयोर्मृशतिमुष्णात्योर्म्हुस इत्यादेशो भवति, पम्हुसइ प्रमृशति प्रमुष्णाति वा ॥ विचार चुराना

पिपेर्णिवह णिरिणास णिरिणज्ज रोंच चड्डाः ॥ ४ ॥ १८५ ॥

पिपेरेते पञ्चादेशा वा भवन्ति, णिवहइ णिरिणासइ णिरिणज्जइ रोंचइ चड्डइ । पक्षे पीसइ ॥ पिसना

भषेर्भुक्कः ॥ ४ ॥ १८६ ॥

भषेर्भुक्क इत्यादेशो वा भवति, भुक्कइ भसइ ॥ भुसता है

कृषेः कड्ढ साअड्ढाञ्चाणच्छायञ्छाइञ्छाः ॥ ४॥१८७॥

कृषेरेते षडादेशा वा भवन्ति, कड्ढइ साअड्ढइ अञ्चइ अणच्छइ अयञ्छइ आइञ्छइ, पक्षे करिसइ ॥

असावक्खोडः ॥ ४ ॥ १८८ ॥

असिविषयस्य कृपेरक्खोड इत्यादेशो भवति, अक्खोडेइ, असिं कोशात्कर्षतीत्यर्थः ॥

गवेषेर्ढुण्ढुल्ल ढण्ढोल गमेस घत्ताः ॥ ४ ॥ १८९ ॥

गवेषेरेते चत्वार आदेशा वा भवन्ति, ढुण्ढुल्लइ ढण्ढोलइ गमेसइ घत्तइ, गवेसइ ॥

श्लिषे॰ सामग्गावयास परिअन्ताः ॥ ४ ॥ १९० ॥

श्लिष्यतेरेते त्रय आदेशा वा भवन्ति, सामग्गइ अवयासइ परिअन्तइ, सिलेसइ ॥ मिलता है

म्रक्षेश्चोप्पडः ॥ ४ ॥ १९१ ॥

म्रक्षेश्चोप्पड इत्यादेशो वा भवति, चोप्पडइ, मक्खइ ॥ चोपड़ता है

काक्षेराहाहिलंघाहिलङ्ख वच्च वम्फ मह सिह विलुम्पाः ॥ ४ ॥ १९२ ॥

काक्षतेरेतेऽष्टादेशा वा भवन्ति, आहइ अहिलंघइ अहिलंखइ वच्चइ वम्फइ महइ सिहइ विलुम्पइ, कंखइ ॥ इच्छा

प्रतीक्षेः सामय विहीर विरमालाः ॥ ४ ॥ १९३ ॥

प्रतीक्षेरेते त्रय आदेशा वा भवन्ति, सामयइ विहीरइ विरमालइ, पडिक्खइ ॥ इन्तजार करता है

तक्षेस्तच्छ चच्छ रम्प रम्फाः ॥ ४ ॥ १९४ ॥

तक्षेरेते चत्वार आदेशा वा भवन्ति, तच्छइ चच्छइ रम्पइ रम्फइ, तक्खइ ॥ छीलना

विकसेः कोआस वोसट्टौ ॥ ४ ॥ १९५ ॥ खिलना है

विकसतेरेतावादेशौ वा भवतः, कोआसइ वोसट्टइ विअसइ ॥

हसेर्गुञ्जः ॥ ४ ॥ १९६ ॥

हसेर्गुञ्ज इत्यादेशो वा भवति, गुञ्जइ हसइ ॥

स्रंसेर्ल्हसडिम्भौ ॥ ४ ॥ १९७ ॥

स्रंसेरेतावादेशौ वा भवतः, ल्हसइ, परिल्हसइ सलिलवसणं, डिम्भइ, ससइ ॥ खिसकना

त्रसेर्डर बोज्ज वज्जाः ॥ ४ ॥ १९८ ॥

त्रसेरेते त्रय आदेशा वा भवन्ति, डरइ बोज्जइ वज्जइ, तसइ ॥

न्यसो णिमणुमौ ॥ ४ ॥ १९९ ॥

न्यस्यतेरेतावादेशौ भवतः, णिमइ णुमइ ॥ रखता है

पर्यसः पलोट्ट पल्लट्ट पल्हत्थाः ॥ ४ ॥ २०० ॥

पर्यस्यतेरेते त्रय आदेशा भवन्ति, पलोट्टइ पल्लट्टइ पल्हत्थइ ॥

निःश्वसेर्झङ्खः ॥ ४ ॥ २०१ ॥

निःश्वसेर्झङ्ख इत्यादेशो वा भवति झङ्खइ निस्ससइ ॥

उल्लसेरूसलोसुम्भ णिल्लस पुलआअ गुञ्जोल्लारो आः ॥ ४ ॥ २०२ ॥

उल्लसेरेते षडादेशा वा भवन्ति, ऊसलइ ऊसुम्भइ णिल्लसइ पुलआअइ गुञ्जोल्लइ ह्रस्वत्वे तु-गुञ्जुल्लइ, आरोअइ, उल्लसइ ॥

भासेर्भिसः ॥ ४ ॥ २०३ ॥

भासेर्भिस इत्यादेशो वा भवति, भिसइ भासइ ॥ चमकना

ग्रसेर्घिसः ॥ ४ ॥ २०४ ॥

ग्रसेर्घिस आदेशो वा भवति, घिसइ गसइ ॥ पकड़ना

अवाद् गाहेर्वाहः ॥ ४ ॥ २०५ ॥

अवात्परस्य गाहेर्वाह इत्यादेशो वा भवति, ओवाहइ, ओगाहइ ॥ रोप

आरुहेश्चडवलग्गौ ॥ ४ ॥ २०६ ॥

आरुहेरेतावादेशौ वा भवत' ॥ चडइ वलग्गइ आरुहइ ॥

मुहेर्गुम्मगुम्मडौ ॥ ४ ॥ २०७ ॥

मुहेरेतावादेशौ वा भवत', गुम्मइ गुम्मडइ, मुज्झइ ॥ मोहित होना ं

दहेरहिऊलालुङ्खौ ॥ ४ ॥ २०८ ॥

दहेरेतावादेशौ वा भवत. ॥ अहिऊलइ आलुङ्खइ ॥ डहइ ॥

ग्रहो वल गेण्ह हर पङ्ग निरुवाराहिपच्चुआः ॥४॥२०९॥

ग्रहेरेते षडादेशा भवन्ति, वलइ गेण्हइ हरइ पङ्गइ निरुवारइ
ाहिपच्चुअइ ॥

क्त्वा तुम् तव्येषु घेत् ॥ ४ ॥ २१० ॥

ग्रह' क्त्वा तुम् तव्येषु घेत् इत्यादेशो भवति ॥ 'क्त्वा, घेत्तूण,
त्तुआण, क्वचिन्न भवति, गेण्हिअ 'तुम्, घेत्तु 'तव्य, घेत्तव्व ॥

वचो वोत् ॥ ४ ॥ २११ ॥

वक्तेर्वोत् इत्यादेशो भवति क्त्वातुम्तव्येषु ॥ वोत्तूण वोत्तु
ोत्तव्व ॥

रुद भुज मुचा तोऽन्त्यस्य ॥ ४ ॥ २१२ ॥

एषामन्त्यस्य क्त्वातुम् तव्येषु वो भवति, रोत्तूण रोत्तु रोच
मोत्तूण मोत्तु मोत्तव्वं, मोत्तूण मोत्तु मोत्तव ॥

दृशेस्तेन ट्ठः ॥ ४ ॥ २१३ ॥

दृशोऽन्त्यस्य तकारेण सह द्विरुक्तठकारो भवति,
तव्येषु, दट्ठूण दट्ठुं दट्ठव्वं ॥

आः कृगो भूतभविष्यतोश्च ॥ ४ ॥ २१४ ॥

कृगोऽन्त्यस्य आ इत्यादेशो भवति, भूतभविष्यत्कालयो
काराद् क्त्वातुम् तव्येषु च, काहीअ अकार्षित् अकरोत् चकार क
काहिइ, करिष्यति कर्त्ता वा, (क्त्वा) काऊण (तुम्) क
(तव्य) कायव्वं ॥

गमिष्यमासां छः ॥ ४ ॥ २१५ ॥

एषामन्त्यस्य छो भवति, गच्छइ इच्छइ जच्छइ अच्छइ ॥

छिदिभिदोर्न्दः ॥ ४ ॥ २१६ ॥

अनयोरन्त्यस्य नकाराक्रान्तो दकारो भवति, छिन्दइ भिन्दइ

युध बुध गृध क्रुध सिध मुहां ज्झः ॥ ४ ॥ २१७ ॥

एषामन्त्यस्य द्विरुक्तो झो भवति, जुज्झइ बुज्झइ गिज्
कुज्झइ सिज्झइ मुज्झइ ॥

रुधो न्ध-म्भौ च ॥ ४ ॥ २१८ ॥

रुधोऽन्त्यस्य न्ध म्भ इत्येतौ चकाराज्झश्च भवति, रुन्
रुम्भइ रुज्झइ ॥

सदपतोर्डः ॥ ४ ॥ २१९ ॥

अनयोरन्त्यस्य डो भवति, सडइ पडइ ॥

क्वथवर्धां ढः ॥ ४ ॥ २२० ॥

अनयोरन्त्यस्य ढो भवति, कढइ वड्ढइ पवयकलयलो, परिअड्ढइ लायण्णं, बहुवचनात् वृधेः कृतगुणस्य वर्धेश्चाविशेषेण ग्रहणम् ॥

वेष्टः ॥ ४ ॥ २२१ ॥

वेष्ट वेष्टने इत्यस्य धातोः कगटड ॥ २ ॥ ७७ ॥ इत्यादिना षलोपेऽन्त्यस्य ढो भवति, वेढइ वेढिज्जइ ॥

समो ल्लः ॥ ४ ॥ २२२ ॥

सम्पूर्वस्य वेष्टतेरन्त्यस्य द्विरुक्तो लो भवति, संवेल्लइ ॥

वोदः ॥ ४ ॥ २२३ ॥

उदः परस्य वेष्टतेरन्त्यस्य ल्लो वा भवति, उव्वेल्लइ उव्वेढइ ॥

स्विदां ज्जः ॥ ४ ॥ २२४ ॥

स्विदिप्रकाराणाम् अन्त्यस्य द्विरुक्तो जो भवति, सव्वंगसिज्जिरीए, संपज्जइ खिज्जइ, बहुवचनं प्रयोगानुसरणार्थम् ॥

व्रजनृतमदां च्चः ॥ ४ ॥ २२५ ॥

एषामन्त्यस्य द्विरुक्तश्चो भवति, वच्चइ, नच्चइ, मच्चइ ॥

रुदनमोर्वः ॥ ४ ॥ २२६ ॥

अनयोरन्त्यस्य वो भवति, रुवइ रोवइ नवइ ॥

उद्विजः ॥ ४ ॥ २२७ ॥

उद्विजतेरन्त्यस्य वो भवति, उव्विवइ उव्वेवो ॥

खादधावोर्लुक् ॥ ४ ॥ २२८ ॥

अनयोरन्त्यस्य लुक् भवति, खाइ, खाअइ, खाहिइ, खाउ

(खाओ) धाइ धाहिइ धाउ, (धाओ) बहुलाधिकारात् वर्तमान भविष्यद्विध्याद्येकवचने एव भवति, तेनेह न भवति धावन्ति, क्वचिन्न भवति, धावइ पुरओ ॥

सृजोरः ॥ ४ ॥ २२९ ॥

सृजो धातोरन्त्यस्य रो भवति, निसिरइ वोसिरइ वोसिरामि ॥

शकादीनां द्वित्वम् ॥ ४ ॥ २३० ॥

शकादीनामन्त्यस्य द्वित्वं भवति, शक् सक्कइ जिम्, जिम्मइ लग् लग्गइ, मग्, मग्गइ, कुप्, कुप्पइ, नश् नस्सइ, अट् परि अट्टइ, लुट्, पलोट्टइ, तुट् तुट्टइ नट् नट्टइ, सिव् सिव्वइ इत्यादि ॥

स्फुटि-चलेः ॥ ४ ॥ २३१ ॥

अनयोरन्त्यस्य द्वित्वं वा भवति, फुट्टइ फुडइ, चल्लइ चलइ ॥

प्रादेर्मीलेः ॥ ४ ॥ २३२ ॥

प्रादेः परस्य मीलेरन्त्यस्य द्वित्वं वा भवति, पमिल्लइ पमीलइ निमिल्लइ निमीलइ, समिल्लइ समीलइ उम्मिल्लइ उम्मीलइ, प्रादेरिति किम्, मीलइ ॥

क्तेनाप्फुण्णादयः ॥ ४ ॥ २५८ ॥

अप्फुण्णादयः शब्दाः आक्रमिप्रभृतीनां धातूनां स्थाने क्तेन सह वा निपात्यन्ते, अप्फुण्णो, आक्रान्तः, उक्कोसं, उत्कृष्टम्, फुडं स्पष्टम्, वोलीणो अतिक्रान्तः, वोसट्टो विकसितः, निसुट्टो निपातितः, लुग्गो रुग्णः, ल्हिक्को नष्टः, पम्हुट्ठो प्रमृष्टः, प्रमुषितो वा विढत्तं अर्जितम्, छित्तं स्पृष्टम्, निमिअं स्थापितम्, चक्खिअं

वर्तमानस्थम्, छुअ लूनम्, जढं त्यक्तम्, झोसिअ क्षिप्तं, निच्छूढ

खादितम्, पल्हत्थं पल्लोट्ट च पर्यस्तम्, हसिमणं हेपितम्, इत्यादि ॥

घातवोऽर्थान्तरेऽपि ॥ ४ ॥ २५९ ॥

उक्तादर्थादर्थान्तरेऽपि धातवो वर्त्तन्ते, बलिः प्राणने पठित', खादनेऽपि वर्त्तते, बलइ खादति प्राणनं करोति वा, एव कलिः संख्याने संज्ञानेऽपि, कलइ जानाति सख्यान करोति वा, रिगिः गतौ प्रवेशेऽपि रिंगइ प्रविशति गच्छति वा, काङ्क्षतेर्वम्फ आदेशः प्राकृते, वम्फइ अस्यार्थ इच्छइ (अच्छति) खादति वा, फक्कतेस्थक्क आदेशः, थक्कइ नीचा गतिं करोति, विलम्बयति वा, विलप्युपालम्भयोर्झह्व आदेशः, झखइ विलपति उपालभते भाषते वा, एव पडिवालेइ प्रतीक्षते रक्षति वा, केचित् कैश्चिदुपसर्गैर्नित्यम्, पहरइ युध्यते, सहरइ सवृणोति, अणुहरइ सदृशीभवति, नीहरइ पुरीपोत्सर्गं करोति, विहरइ क्रीडति, आहरइ खादति, पडिहरइ पुन पूरयति, परिहरइ त्यजति, उवहरइ पूजयति, वाहरइ आह्वयति पवसइ देशान्तर गच्छति, उच्चुपइ चटति, उल्लुहइ निःसरति, ॥

आदर्श, उपरचना

अथ शौरसेनी ॥

तोदोऽनादौ शौरसेन्यामयुक्तस्य ॥ ४ ॥ २६० ॥

शौरसेन्यां भाषायाम् अनादौ अपदादौ वर्तमानस्य तकारस्य दकारो भवति, न चेदसौ वर्णान्तरेण सयुक्तो भवति, 'तदो पूरिद

---

१ तत पूरितप्रतिज्ञेन मारुतिना मन्त्रित ॥

(धाओ) धाइ धाहिइ धाउ, (धाओ) बहुलाधिकारात् वर्तम भविष्यद्विध्याद्येकवचने एव भवति, तेनेह न भवति ए धावन्ति, क्वचिन्न भवति, धावइ पुरओ ॥

सृजोरः ॥ ४ ॥ २२९ ॥

सृजो धातोरन्त्यस्य रो भवति, निसिरइ वोसिरइ वोसिरामि ॥

शकादीनां द्वित्वम् ॥ ४ ॥ २३० ॥

शकादीनामन्त्यस्य द्वित्वं भवति, शक् सक्कइ जिम्, जिम्मइ लग् लग्गइ, मग्, मग्गइ, कुप्, कुप्पइ, नश् नस्सइ, अट् परि अट्टइ, लुट्, पलोट्टइ, तुट् तुट्टइ नट् नट्टइ, सिव् सिव्वइ इत्यादि ॥

स्फुटि-चलेः ॥ ४ ॥ २३१ ॥

अनयोरन्त्यस्य द्वित्वं वा भवति, फुट्टइ फुडइ, चल्लइ चलइ ॥

प्रादेर्मीलेः ॥ ४ ॥ २३२ ॥

प्रादेः परस्य मीलेरन्त्यस्य द्वित्वं वा भवति, पमिल्लइ पमीलइ निमिल्लइ निमीलइ, समिल्लइ समीलइ उम्मिल्लइ उम्मीलइ, प्रादेरिति किम्, मीलइ ॥

क्तेनाप्फुण्णादयः ॥ ४ ॥ २५८ ॥

अप्फुण्णादयः शब्दा आक्रमिप्रभृतीनां धातूनां स्थाने क्तेन सह वा निपात्यन्ते, अप्फुण्णो, आक्रान्तः, उक्कोस, उत्कृष्टम्, फुडं स्पष्टम्, वोलीणो अतिक्रान्तः, वोसट्टो विकसितः, निसुट्टो निपातितः, लुग्गो रुग्णः, ल्हिक्को नष्टः, पम्हुट्ठो प्रमृष्टः, प्रमुषितो वा विढत्त अर्जितम्, छित्त स्पृष्टम्, निमिअ स्थापितम्, चक्खिअ

भगव महावीरे, पज्जलिदो भयव हुदासणो, क्वचिदन्यत्रापि, मघव पागसासणे, सपाइ अव सीसो कथव करेमि काह च ॥

नवार्यो य्यः ॥ ४ ॥ २६६ ॥

शौरसेन्यां र्यस्य य्यो वा भवति, अय्यउत्त पय्याकुलीकदम्हि, सुय्यो, पक्षे अज्जो पज्जाकुलो, कज्जपरवसो, ॥

थो धः ॥ ४ ॥ २६७ ॥

शौरसेन्यां थस्य धो वा भवति, कधेदि कहेदि, नाधो नाहो, कध कह, राजपधो राजपहो, अपदादावित्येव थामं थेओ ॥

इह हचोर्हस्य ॥ ४ ॥ २६८ ॥

इहशब्दसम्बन्धिनो मध्यमस्येत्थाहचौ ॥ ३ ॥ १४३ ॥ इति विहितस्य हचश्च हकारस्य शौरसेन्यां धो वा भवति, इध, होध, परित्तायध, पक्षे इह, होइ, परित्तायह ॥

भुवो भः ॥ ४ ॥ २६९ ॥

[शौ]रसेन्या भवतेर्हकारस्य भो वा भवति, भोदि होदि, भुवदि भवदि हवदि ॥

पूर्वस्य पुरवः ॥ ४ ॥ २७० ॥

पूर्वस्य पुरव इत्यादेशो वा भवति, अपुरव नाडय, [अपुरवा]गदं, पक्षे अपुव्व पदं, अपुव्वागदं ॥

क्त्व इयदूणौ ॥ ४ ॥ २७१ ॥

क्त्वाप्रत्ययस्य इयदूण इत्यादेशौ वा भवतः, भविय

पदिम्मेन, मारुदिना, मन्तिदो, (एतस्मात्) एदाहि, एदाओ, अनादावितिकिम्, तधा करेध जधा तस्स राइणो अणुकम्पणीआ भोमि, अयुक्तस्येति किम्, मत्तो, अय्यपुत्तो असम्भाविदसक्कार, हला सउन्तले ॥

अधः क्वचित् ॥ ४ ॥ २६१ ॥

वर्णान्तरस्याधो वर्तमानस्य तस्य शौरसेन्यां दो भवति, क्वचिल्लक्ष्यानुसारेण ॥ महन्दो निचिन्दो अन्देउर ॥ महन्त निश्चिन्त अन्तेपुर

वादेस्तावति ॥ ४ ॥ २६२ ॥

शौरसेन्यां तावच्छब्दे आदेस्तकारस्य दो वा भवति, दाव ताव ॥

आ आमन्त्रणे सौ वेनो नः ॥ ४ ॥ २६३ ॥

शौरसेन्याम् इनो नकारस्य [1]आमन्त्रणे सौपरे आकारो वा भवति, भो कञ्चुइआ ? सुहिआ ? पक्षे भो तवस्सि, भो मणस्सि ॥

मो वा ॥ ४ ॥ २६४ ॥

शौरसेन्याम् आमन्त्रणे सौ परे नकारस्य मो वा भवति, भो रायं, भो विअयवम्म, सुकम्म भयव कुसुमाउह भयव तित्थं पवत्तेह, पक्षे, संयललोअअन्ते आरि भयव हुदवह ॥

भवद् भगवतोः ॥ ४ ॥ २६५ ॥

आमन्त्रण इति निवृत्तम् ॥ शौरसेन्याम् अनयोः सौ परे नस्य मो भवति, किं एत्थ भवं हिदएण चिन्तेदि, एदु भवं, समणे

१ सकललोकान्ते चारिन् भगवन् हुतवह ॥

गव महावीरे, पज्ञलिदो भयव हुदासणो, क्वचिदन्यत्रापि, मघवं
ागसासणे, सपाइ अव सीसो कथव करेमि काह च ॥

नवार्यो य्यः ॥ ४ ॥ २६६ ॥

शौरसेन्यां र्यस्य य्यो वा भवति, अय्यउत्त पय्याकुलीकदम्हि,
ुय्यो, पक्षे अज्जो पज्जाकुलो, कज्जपरवसो, ॥

थो धः ॥ ४ ॥ २६७ ॥

शौरसेन्यां थस्य धो वा भवति, कधेदि कहेदि, नाधो नाहो,
ध कह, राजपधो राजपहो, अपदादावित्येव थाम थेओ ॥

इह-हचोर्हस्य ॥ ४ ॥ २६८ ॥

इहशब्दसम्बन्धिनो मध्यमस्येत्थाहचौ ॥ ३ ॥ १४३ ॥ इति
ेहितस्य हचश्च हकारस्य शौरसेन्यां धो वा भवति, इध, होध,
रित्तायध, पक्षे इह, होइ, परित्तायह ॥

भुवो भः ॥ ४ ॥ २६९ ॥

शौरसेन्यां भवतेर्हकारस्य भो वा भवति, भोदि होदि, भुवदि
ुवदि भवदि हवदि ॥

पूर्वस्य पुरवः ॥ ४ ॥ २७० ॥

शौरसेन्यां पूर्वस्य पुरव इत्यादेशो वा भवति, अपुरव नाडय,
अपुरवागद, पक्षे अपुव्व पद, अपुव्वागद ॥

क्त्व इयदूणौ ॥ ४ ॥ २७१ ॥

शौरसेन्यां क्त्वाप्रत्ययस्य इयदूण इत्यादेशौ वा भवत , भविय

भोदूण, हविय होदूण, पठिय पठिदूण, रमिय रन्दूण, पक्षे भोत्ता, होत्ता, पठित्ता रन्ता ॥

कृगमो डडुअः ॥ ४ ॥ २७२ ॥

आभ्यां परस्य क्त्वाप्रत्ययस्य डित् अडुअ इत्यादेशो वा भवति, कडुअ, गडुअ पक्षे करिय करिदूण गच्छिय गच्छिदूण ॥

दिरिचेचोः ॥ ४ ॥ २७३ ॥

त्यादीनामाद्यत्रयस्याद्यस्येचेचौ ॥ ३ ॥ १३९ ॥ इति विहित योरिचेचोः स्थाने दिर्भवति, वेति निवृत्तम्, नेदि, देदि, भोदि, होदि ॥

अतो देश्च ॥ ४ ॥ २७४ ॥

अकारात्परयोरिचेचोः स्थाने देश्चकाराद् दिश्च भवति, अच्छदे अच्छदि, गच्छदे गच्छदि, रमदे रमदि, किज्जदे किज्जदि, अत इति किम्, वसुआदि, नेदि, भोदि ॥

भविष्यति स्सिः ॥ ४ ॥ २७५ ॥

शौरसेन्यां भविष्यदर्थविहिते प्रत्यये परे स्सिर्भवति, हिस्सा हामपवादः, भविस्सिदि, करिस्सिदि गच्छिस्सिदि ॥

अतोङसेर्डादो डादू ॥ ४ ॥ २७६ ॥

अतः परस्य ङसेः शौरसेन्याम् आदो आदु इत्यादेशौ डितौ भवतः, दूरादो य्येव दूरादु ॥

इदानीमो दाणिं ॥ ४ ॥ २७७ ॥

शौरसेन्यामिदानीमः स्थाने दाणिमित्यादेशो भवति, अनन्त

णीयं दाणिं आणवेदु अय्यो, व्यत्ययात् प्राकृतेऽपि, अन्न दाणिं हं ॥

तस्मात्ताः ॥ ४ ॥ २७८ ॥

शौरसेन्या तस्माच्छब्दस्य ता इत्यादेशो भवति, ता जाव पावेमि, ता अलं एदिणा माणेण ॥

मोऽन्त्यात् णो वेदेतोः ॥ ४ ॥ २७९ ॥

शौरसेन्याम् अन्त्यान्मकारात् पर इदेतोः परयोः णकारागमो भवति, (इकारे) जुत्त णिम, जुत्तमिण, सरिस णिम, सरिसमिण, (एकारे) किं णेद किमेद, एव णेद, एवमेद ॥

एवार्थे य्येव ॥ ४ ॥ २८० ॥

शौरसेन्याम् एवार्थे य्येव इति निपातः प्रयोक्तव्यः ॥ मम य्येव बम्भणस्स, सो य्येव एसो ॥

हञ्जे चेट्याह्वाने ॥ ४ ॥ २८१ ॥

शौरसेन्या चेट्याह्वाने हञ्जे इति निपातः प्रयोक्तव्यः ॥ हञ्जे चदुरिके ॥

हीमाणहे विस्मयनिर्वेदे ॥ ४ ॥ २८२ ॥

शौरसेन्या हीमाणहे इत्यय निपातो विसये निर्वेदे च प्रयोक्तव्य. 'विसये' हीमाणहे जीवन्तवथ्था मे जणणी ॥ 'निर्वेदे' हीमाणहे पलिस्सन्ता हगे एदेण नियविहिणो दुव्वसिदेण, ॥

ण नन्वर्थे ॥ ४ ॥ २८३ ॥

शौरसेन्यां नन्वर्थे णमिति निपातः प्रयोक्तव्यः ॥ णं अफ-

लोदया, ण अय्यमिस्सेहिं, पुढम य्येव आणत्तं, ण भव मे अग्गदो चलदि, आर्षे वाक्यालंकारेऽपि दृश्यते नमोत्थु णं जया णं, तया णं ॥

अम्महे हर्षे ॥ ४ ॥ २८४ ॥

शौरसेन्याम् अम्महे इति निपातो हर्षे प्रयोक्तव्यः ॥ अम्महे एआए सुम्मिलाए सुपलिगढिदो भव ॥

हीही विदूषकस्य ॥ ४ ॥ २८५ ॥

शौरसेन्यां हीही इति निपातो विदूषकाणां हर्षे द्योत्ये प्रयोक्तव्यः ॥ हीही भो संपन्ना मणोरधा पियवयस्सस्स ॥

शेषं प्राकृतवत् ॥ ४ ॥ २८६ ॥

शौरसेन्यामिह प्रकरणे यत्कार्यमुक्तं ततोऽन्यच्छौरसेन्यां प्राकृतवदेव भवति, दीर्घहस्वौ मिथोवृत्तौ ॥ १ ॥ ४ ॥ इत्यारभ्य तोदोऽनादौ शौरसेन्यामयुक्तस्य ॥ ४ ॥ २६० ॥ एतस्मात्सूत्रात् प्राग् यानि सूत्राणि, एषु यानि उदाहरणानि, तेषु मध्ये अमूनि तदवस्थान्येव शौरसेन्यां भवन्ति, अमूनि पुनरेवं विधानि भवन्तीति विभागः प्रतिसूत्रं स्वयम् अभ्यूह्य दर्शनीयः ॥ यथा अन्दावेदी, जुवदिजणो, मणसिला इत्यादि ॥

अथ मागधी ॥

अत एत्सौ पुंसि मागध्याम् ॥ ४ ॥ २८७ ॥

मागध्यां भाषायां सौ परे अकारस्य एकारो भवति, पुंसि पुल्लिङ्गे, (एष मेषः) एशे मेशे, एशे पुलिशे, (करोमि भदन्त) कलेमि

मन्ते, अत इति किम्, गिही, कली, गिली, पुसीति किम्, जल, यद्यपि 'पोराणमद्धमागह भासा नियय हवइ सुत्त, इत्यादिना आर्षस्य अर्धमागधभाषानियतत्वम् आम्नायि वृद्धैस्तदपि प्रायोऽस्यैव विधानात्, न वक्ष्यमाणलक्षणस्य, कयरे आगच्छइ, से तारिसे दुक्खसहे जिइन्दिए, इत्यादि ॥

रसोर्लशौ ॥ ४ ॥ २८८ ॥

मागध्या रेफस्य दन्त्यसकारस्य च स्थाने यथासंख्य लकारस्तालव्यशकारश्च भवति, नले, कले (नरः करः) 'स' हशे शुद शोमण, उभयोः, शालशे पुलिशे ॥

लहश-वश-नमिल-शुल-शिल-विअलिद-मन्दाल-
लायिदंह्यिुगे। वीलयिणे पक्खालदु मम
शयलमवय्य यम्बालं॥१॥

सषोः सयोगे सोऽग्रीष्मे ॥ ४ ॥ २८९ ॥

मागध्या सकारषकारयोः सयोगे वर्तमानयोः सो भवति, ग्रीष्मशब्दे तु न भवति, ऊर्ध्वलोपाद्यपवादः, 'स' पस्खलदि हस्ती, बुहस्पदी, मस्कली, विसये, 'ष' शुस्कदालु, कस्ट, विस्नु, शस्त्र-कवले उस्मा, निस्फल, धनुस्खण्ड, अग्रीष्म इति किम्, गिम्ह-वाशले ॥

ट्ठयोः स्टः ॥ ४ ॥ २९० ॥

---

१ हरा शुत सोभनं तारस पुरुष ॥ २ रहमवशनमसुरशिरो विगलितमन्दार राजितांघ्रियुग । वीरजिन प्रक्षालयतु मम सकलमवद्य अम्बारम् ॥

द्विरुक्तस्य टकारस्य षकाराक्रान्तस्य च ठकारस्य मागध्यां स्ना राक्रान्तः टकारो भवति, 'ट' पस्टे भस्टालिका भस्टिणी शुस्टु कद, कोस्टागालं ॥

स्थर्थयोस्तः ॥ ४ ॥ २९१ ॥

स्थ र्थ इत्येतयोः स्थाने मागध्यां सकाराक्रान्तः तो भव स्थ, उवस्तिदे, सुस्तिदे 'र्थ' अस्तवदी, शस्तवाहे ॥

जद्यया यः ॥ ४ ॥ २९२ ॥

मागध्यां जद्यया स्थाने यो भवति, 'ज' याणदि यण अय्युणे दुय्यणे गय्यदि गुणवय्यिदे, 'द्य' मय्य अय्य वि विय्याहले आगदे, 'य' यादि यधा शलूव याणवत्त, यदि, य यत्वविधानम् आदेर्योजः ॥ १ ॥ २४५ ॥ इति बाधनार्थम् ॥

न्यण्यज्ञञ्जां ञ्ञः ॥ ४ ॥ २९३ ॥

मागध्यां न्यण्यज्ञञ्ज इत्येतेषां द्विरुक्तो ञो भवति, 'न्य' अ मञ्ञु कुमाले, अञ्ञदिश, शामञ्ञगुणे कञ्ञका वलण, पुञ्ञवन्ते अबम्हञ्ञ पुञ्ञाह पुञ्ञ, ज्ञ, पञ्ञाविशाले, शव अवञ्ञा, ञ्ज, अञ्ञली घणञ्ञए पञ्ञले ॥

व्रजो जः ॥ ४ ॥ २९४ ॥

मागध्यां व्रजेर्जकारस्य ञो भवति, यापवादः, वञ्ञदि ॥

छस्य श्चोऽनादौ ॥ ४ ॥ २९५ ॥

मागध्यामनादौ वर्तमानस्य छस्य तालव्यशकाराक्रान्त भवति, गश्च, उश्चलदि, पिश्चिले, पुश्चदि, लाक्षणिकस्यापि (आ

भवत्सलः-) आपन्नवथ्शले, (तिर्यग् प्रेक्षते) तिरिच्छि पेच्छइ, तिरिश्चिपेस्कदि, अनादावितिकिम्, छाले, ॥

क्षस्य ᳲकः ॥ ४ ॥ २९६ ॥

मागध्यामनादौ वर्त्तमानस्य क्षस्यᳲको जिह्वामूलीयो भवति, यᳲके लᳲकशे, अनादावित्येव, खय-यलहला (क्षयजलधराः) ॥

स्कः प्रेक्षाचक्षोः ॥ ४ ॥ २९७ ॥

मागध्यां प्रेक्षेराचक्षेश्च क्षस्य सकाराक्रान्तः को भवति, जिह्वामूलीयापवादः, पेस्कदि, आचस्कदि ॥

तिष्ठश्चिष्ठः ॥ ४ ॥ २९८ ॥

मागध्या स्थाधातोर्यस्तिष्ठ इत्यादेशस्तस्य चिष्ठ इत्यादेशो भवति, चिष्ठदि ॥

अवर्णाद्वा ङसो डाहः[१] ॥ ४ ॥ २९९ ॥

मागध्यामवर्णात् परस्य ङसो डित् आह इत्यादेशो वा भवति, हगे न एलिशाह कम्माह काली, भगदत्तशोणिदाह कुम्भे, पक्षे भीमशेणस्स पश्चादो हिण्डीअदि, हिडिम्बाए घडुक्कय शोकेण उवशमदि, ॥

आमो डाहँ वा ॥ ४ ॥ ३०० ॥

मागध्यामवर्णात्परस्य आमोऽनुनासिकान्तो डित् आह आदेशो वा भवति, शयणाहँ सुह (स्वजनाना सुखम्) पक्षे नलिन्दाण

---

१ अत्र 'ह्रस्वाद् थ्यश्चत्सप्साम् अनिश्चले ॥ २ ॥ २१ ॥, इति स्वस्य स्थाने छा च्छादेश पश्चाच्छकारस्य ■ ॥ २ अह न ईदृशस्य कर्मण कारी ॥ ३ भगदत्तशोणितस्य कुम्भ ॥ ४ भीमसेनस्य पश्चाद् हिण्डति ॥

(नरीन्द्राणाम्) व्यत्ययार्थाकृतेऽपि, ताहँ तुम्हाहँ अम्हाहँ स
आहँ कम्माहँ ॥

अहं वयमोर्हगे ॥ ४ ॥ ३०१ ॥

मागध्याम् अहंवयमोः स्थाने हगे इत्यादेशो भवति, शक्रावदालतिस्तणिवाशी धीवले, हगे शपत्ता, वयं संप्राप्ताः ॥

शेषं शौरसेनीवत् ॥ ४ ॥ ३०२ ॥

मागध्या यदुक्तं ततोऽन्यच्छौरसेनीवत् द्रष्टव्यम् ॥ तत्र 'तो नादौ शौरसेन्यामसंयुक्तस्य ॥ ४ ॥ २६० ॥, पविशदु शामिपशादाय, अधः क्वचित् ॥ ४ ॥ २६१ ॥ अले किं प महन्दे कलयले ॥ वादेस्तावति ॥ ४ ॥ २६२ ॥ मालेध वा धले वा, अय दाव शे आगमे, 'आ आमन्त्र्ये सौवेनो नः ॥ ४ २६३ ॥ भो कञ्चुइआ (भो कञ्चुकिन्) 'मो वा ॥ ४ ॥ २६४ भो राय ॥ भवद्भगवतोः ॥ ४ ॥ २६५ ॥

एदु भवं, शमणे भयवं महावीले, भयवं कृतान्त कदन्ते ये अप्प पक्खं उज्झिय पलस्स पक्खं पमाणी कलेशि ॥ नवार्योर्य्यः ॥ ४ २६६ ॥ अय्य एशे खु कुमाले मलयकेदू ॥ थोधः ॥ ४ ॥ २६७ अले कुम्भिला कधेहि ॥ इहहचोर्हस्य ॥ ४ ॥ २६८ ॥ ओशल अय्या ओशलध ॥ (अपसरथ आर्य्या अपसरथ) भुवो भः ॥ ४ २६९ ॥ भोदि ॥ पूर्वस्य पुरवः ॥ ४ ॥ २७० ॥ अपुरवे ॥ क इयदूणौ ॥ ४ ॥ २७१ ॥ किं खु शोभणे बम्हणे शित्ति कलि

१ अह शक्रावतारतीर्थनिवासी धीवरो ॥

राज्ञा

ऽञ्ञा पलिग्गहे दिण्णे, ञ्गमो डञ्जः ॥ ४ ॥ २७२ ॥ कञ्ञ
ञ्ञ ॥ दिरिचेचोः ॥ ४ ॥ २७३ ॥ अमच लञ्कश पिञ्खिदु
दो य्येव आगश्चदि ॥ अतो देश्च ॥ २७४ ॥ अले किं एशे महन्दे
ल्लयले शुणीअदे ॥ भविष्यति स्सिः ॥ ४ ॥ १७५ ॥ ता कहि
गदे लुहिलप्पिए भविस्सिदि ॥ अतो डसेर्डादो डादू ॥ ४ ॥२
७६ ॥ अहपि भागुलायणादो शुद्दं पावेमि ॥ इदानीमो दाणिं
॥ ४ ॥ २७७ ॥ शुणध दाणिं हगे शकावयाल तित्तणिवाशी
धीवले ॥ तस्मात्ताः ॥ ४ ॥ २७८ ॥ ता याव पविशामि ॥
ओऽन्त्याण्णो वेदेतोः ॥ ४ ॥ २७९ ॥ युत्त णिम शलिश णिमं ॥
वार्थे य्येव ॥ ४ ॥ २८० ॥ मम य्येव ॥ हञ्जे चेट्याह्वाने ॥ ४ ॥
२८१ ॥ हञ्जे चदुरिके ॥ हीमाणहे विस्मयनिर्वेदे ॥ ४ ॥ २८२ ॥
विसये यथा उदात्तराघवे राक्षसः, हीमाणहे जीवन्त वच्छा मे
जणणी ॥ निर्वेदे यथा 'विक्रान्तभीमे राक्षस' हीमाणहे पलि-
स्सन्ता हगे एदेण नियविहिणो दुव्ववशिदेण ॥ ण नन्वर्थ ॥ ४ ॥२
२८३ ॥ ण अवशलोपशप्पणीया लायाणो ॥ अम्महे हर्षे ॥ ४ ॥
२८४ ॥ अम्महे एयाए शुम्मिलाए शुपलिगढिदे भव ॥ हीही
विदूषकस्य ॥ ४ ॥ २८५ ॥ हीही संपन्ना मे मणोलधा पियवय-
स्सस्स ॥ शेषं प्राकृतवत् ॥ ४ ॥ २८६ ॥ मागध्यामपि दीर्घ-
ह्रस्वौ मिथोवृत्तौ ॥ १ ॥ ४ ॥ इत्यारभ्य तो दोऽनादौ शौरसे-
न्यामयुक्तस्य ॥ ४ ॥ २६० ॥ इत्यस्मात्प्राग् यानि सूत्राणि तेषु
यानि उदाहरणानि सन्ति तेषु मध्ये अमूनि तदवस्थान्येव, मागध्या
स्त्वमूनि एव विधानि भवन्तीति विभाग' स्वयमभ्यूह्य दर्शनीय ॥

१ ननु अवसरोपसर्पणीया राजानः ॥

अथ पैशाची ॥

ज्ञो ञ्ञः पैशाच्याम् ॥ ४ ॥ ३०३ ॥

पैशाच्या भाषाया ज्ञस्य ञ्ञो भवति, पञ्ञा सञ्ञा सञ्ञाण विञ्ञाण ॥

राज्ञो वा चिञ् ॥ ४ ॥ ३०४ ॥

पैशाच्यां राज्ञ इति शब्दे यो ज्ञस्तस्य चिञ् आदेशो वा भवति राचिञा लपित, रञ्ञा लपित, राचिञो धनं, रञ्ञो धनं, ज्ञ इत्येव राजा ॥

न्यण्ययोर्ञ्ञः ॥ ४ ॥ ३०५ ॥

पैशाच्यां न्यण्ययोः स्थाने ञ्ञो भवति, कञ्ञका (कन्यका) अभिमञ्ञू पुञ्ञकम्मो पुञ्ञाह ॥

णो नः ॥ ४ ॥ ३०६ ॥

पैशाच्या णकारस्य नो भवति, गुनगनयुत्तो, गुनेन ॥

तदोस्तः ॥ ४ ॥ ३०७ ॥

पैशाच्या तकारदकारयोस्तो भवति, तस्य, भगवती, पव्वती सत, दस्य, मतनपरवसो, सतन, तामोतरो, पतेसो, वतनकं होतु, रमतु, तकारस्यापि तकारविधानम् आदेशान्तरबाधनार्थम् तेन पताका वेतिसो, इत्याद्यपि सिद्धं भवति ॥

लो ळः ॥ ४ ॥ ३०८ ॥

पैशाच्या लकारस्य ळकारो भवति, सीळ कुळ जळ सळिळ कमळं।

शषोः सः ॥ ४ ॥ ३०९ ॥

पैशाच्या शषोः सो भवति, श, सोभति, सोभन, समी, सक

सखो, (५) विसमो किसानो, न कगचजादिपद् शम्यन्तसूत्रोक्तम् ॥ ४ ॥ ३२४ ॥ इत्यस्य बाधकस्य बाधनार्थोऽय योगः ॥

हृदये यस्य पः ॥ ३१० ॥

पैशाच्या हृदयशब्दे यस्य पो भवति, हितपक, किंपि किंपि हितपके अत्थ चिन्तयमानी ॥

टोस्तुर्वा ॥ ४ ॥ ३११ ॥

पैशाच्या टोः स्थाने तुर्वा भवति, कुतुम्नक कुडुम्नक ॥

क्त्वस्तूनः ॥ ४ ॥ ३१२ ॥

पैशाच्या क्त्वाप्रत्ययस्य स्थाने तून इत्यादेशो भवति गन्तून, रन्तून, हसितून, कढितून, कथितून ॥

द्धूनत्थूनौ ष्ट्वः ॥ ४ ॥ ३१३ ॥

पैशाच्या ष्ट्वा इत्यस्य स्थाने द्धून त्थून इत्यादेशौ भवत', पूर्वस्यापवाद , नद्धून, नत्थून तद्धून, तत्थून (नष्ट्वा दष्ट्वा इत्यर्थ.)

र्यस्नष्टा रिय-सिन-सटाः क्वचित् ॥ ४ ॥ ३१४ ॥

पैशाच्या र्यस्नष्टा स्थाने यथा सख्य रिय सिन सट इत्यादेशाः क्वचिद् भवन्ति, 'भार्या, भारिया, 'स्नातम्, सिनात, कष्टम्, कसट, क्वचिदिति किम्, सुज्जो, सुनुसा तिट्ठो ॥ सुर्य, बहु से पैदा गया

क्यस्येय्यः ॥ ४ ॥ ३१५ ॥ दिखा जाता है

पैशाच्या क्यप्रत्यय इय्य इत्यादेशो भवति, गिय्यते टिय्यते रमिय्यते पढिय्यते, ॥

कृगो डीरः ॥ ४ ॥ ३१६ ॥

पैशाच्या कृगः परस्य क्यस्य स्थाने डीर इत्यादेशो भवति, पुधुमतसने सव्वस्स य्येव सम्मान कीरते ॥

अथ पैशाची ॥

ज्ञो ञ्ञ• पैशाच्याम् ॥ ४ ॥ ३०३ ॥

पैशाच्यां भाषायां ज्ञस्य ञ्ञो भवति, पञ्ञा संञ्ञा सव्वञ्ञो ञ्ञाण विञ्ञाण ॥

राज्ञो वा चिञ् ॥ ४ ॥ ३०४ ॥

पैशाच्यां राज इति शब्दे यो ज्ञलस्य चिञ् आदेशो वा भवति, राचिञा लपित, रञ्ञा लपित, राचिञो धनं, रञ्ञो धन, ज्ञ इत्येव राजा ॥

न्यण्यणोर्ञ्ञ ॥ ४ ॥ ३०५ ॥

पैशाच्यां न्यण्ययोः स्थाने ञ्ञो भवति, कञ्ञका (कन्यका) अभिमञ्ञू पुञ्ञकम्मो पुञ्ञाह ॥

णो नः ॥ ४ ॥ ३०६ ॥

पैशाच्यां णकारस्य नो भवति, गुनगनयुत्तो, गुनेन ॥

तदोस्त• ॥ ४ ॥ ३०७ ॥

पैशाच्यां तकारदकारयोस्तो भवति, तस्स, भगवती, पव्वती, सत, दस, मतनपरवसो, सतन, तामोतरो, पवेसो, वतनकं होतु, रमतु, तकारस्यापि तकारविधानम् आदेशान्तरबाधनार्थं तेन पताका वेतिसो, इत्याद्यपि सिद्ध भवति ॥

लो ळ• ॥ ४ ॥ ३०८ ॥

पैशाच्यां लकारस्य ळकारो भवति, सीळ कुळ जळ सळिळ कमळं ॥

शषो स• ॥ ४ ॥ ३०९ ॥

पैशाच्यां शषो सो भवति, श, सोभति, सोभन ससी, सक्को

सखो, (प) विसमो किसानो, न कगचजादिपट्‌ शम्यन्तसूत्रोक्तम् ॥ ४ ॥ ३२४ ॥ इत्यस्य बाधकस्य बाधनार्थोऽयं योगः ॥

हृदये यस्य पः ॥ ३१० ॥

पैशाच्या हृदयशब्दे यस्य पो भवति, हितपकं, किंपि किंपि हितपके अत्थ चिन्तयमानी ॥

टोस्तुर्वा ॥ ४ ॥ ३११ ॥

पैशाच्या टोः स्थाने तुर्वा भवति, कुतुम्बकं कुटुम्बकं ॥

क्त्वस्तूनः ॥ ४ ॥ ३१२ ॥

पैशाच्या क्त्वाप्रत्ययस्य स्थाने तून इत्यादेशो भवति, गन्तून, रन्तून, हसितून, कढितून, कधितून ॥

द्धूनत्थूनौ ष्ट्वः ॥ ४ ॥ ३१३ ॥

पैशाच्या ष्ट्वा इत्यस्य स्थाने द्धून त्थून इत्यादेशौ भवत', पूर्वस्यापवाद', नद्धून, नत्थून तद्धून, तत्थून (नष्ट्वा दष्ट्वा इत्यर्थः)

र्यस्नष्टां रिय-सिन-सटाः क्वचित् ॥ ४ ॥ ३१४ ॥

पैशाच्या र्यस्नष्टां स्थाने यथा सख्य रिय सिन सट इत्यादेशा. क्वचिद् भवन्ति, 'भार्या, भारिया, 'स्नातम्, सिनात, कष्टम्, कसट, क्वचिदिति किम्, सुज्जो, सुनुसा तिट्ठो ॥ सूर्य, बहू से देखा गया

क्यस्येय्य' ॥ ४ ॥ ३१५ ॥ दिखो गोया जाता है

पैशाच्यां क्यप्रत्यय इय्य इत्यादेशो भवति, गिय्यते दिय्यते रमिय्यते पढिय्यते, ॥

कृगो डीरः ॥ ४ ॥ ३१६ ॥

पैशाच्या कृगः परस्य क्यस्य स्थाने डीर इत्यादेशो भवति, पुधुमतसने सवस्स य्येव सम्मान कीरते ॥

यादृशादेर्दुस्तिः ॥ ४ ॥ ३१७ ॥

पैशाच्यां यादृश इत्येवमादीनां ट इत्यस्य स्थाने तिरित्यादेशो भवति, यातिसो, तातिसो केतिसो, एतिसो, भवातिसो, अन्नातिसो युम्हातिसो अम्हातिसो ॥

इचेचः ॥ ४ ॥ ३१८ ॥

पैशाच्याम् इचेचो: स्थाने तिरादेशो भवति, वसुआति, भोति, नेति, तेति, ॥ इति

आत्तेश्च ॥ ४ ॥ ३१९ ॥

पैशाच्यामकारात्परयोः इचेचो: स्थाने तेश्चकारात् तिरादेशो भवति, लपते लपति, अच्छते अच्छति, गच्छते गच्छति, रमते रमति, आदिति किम् होति नेति ॥

भविष्यत्येय्य एव ॥ ४ ॥ ३२० ॥

पैशाच्याम् इचेचो: स्थाने भविष्यति एय्य एव भवति, न स्सिः ॥ त तदून चिंतितं रञ्ञा का एसा हुवेय्य ॥

अतो ङसेर्डातो डातु ॥ ४ ॥ ३२१ ॥

पैशाच्यामकारात्परस्य ङसेर्डितौ आतो आतु इत्यादेशौ भवतः, ताव च तीए दूरातो य्येव तिट्ठो, दूरातु, तुमातो तुमातु, ममातो ममातु ॥

तदिदमोष्टा नेन स्त्रियां तु नाए ॥ ४ ॥ ३२२ ॥

पैशाच्यां तदिदमोः स्थाने टाप्रत्ययेन सह नेन इत्यादेशो भवति, स्त्रीलिङ्गे तु नाए इत्यादेशो भवति, तत्थ च नेन कतसि

नानेन, स्त्रियाम्, पूजितो च नाए पातग्गकुसुमप्पतानेन, टेति किम्, एव चिन्तयतो गतो सो ताए समीप ॥

शेष शौरसेनीवत् ॥ ४ ॥ ३२३ ॥

पैशाच्या यदुक्त ततोऽन्यच्छेष पैशाच्यां शौरसेनीवत् भवति ॥ अध ससरीरो भयव मकरधजो, एत्थ परिब्भमन्तो हुवेय्य, एव विधाए भगवतीए कध तापसवेसगहन कत, एतिस अतिट्ठपुरवरुद्ध्य महाधन तद्धून ॥ भयवं यदि म वर पयच्छसि, राज च दात ताव लोक, ताव च तीए दूरातो य्येव तिट्ठो सो आगच्छमानो राजा ॥

न कगचजादिपट्ट शम्यन्तसूत्रोक्तम् ॥ ४ ॥ ३२४ ॥

पैशाच्या कगचजतदपयवा प्रायो लुक् ॥ १ ॥ १७७ ॥ इत्यारभ्य पट्शमीशावसुधासप्तपर्णेष्वादेश्छः ॥ १ ॥ २६५ ॥ इति यावद्यानि सूत्राणि तैर्यदुक्त कार्य तन्न भवति, मकरकेतू, सगर पुत्तवचण, विजयसेनेन लपित, मतनं पाप आयुध, तेव्वरो, एवमन्यसूत्राणामपि उदाहरणानि द्रष्टव्यानि ॥

अथ चूलिका पैशाची ॥

चूलिकापैशाचिके तृतीयतुर्ययोराद्यद्वितीयौ ॥ ४ ॥ ३२५ ॥

चूलिकापैशाचिके वर्गाणा तृतीयतुर्ययोः स्थाने यथासख्यम् आद्यद्वितीयौ भवत" (नगरम्) नकर (मार्गण) मक्कनो (गिरितटम्) किरितट' 'मेघः' मेखो 'व्याघ्र.' वक्खो 'घर्मः' खम्मो, 'राजा' राचा' 'जर्जरम्' चचर, 'जीमूत.' चीमूतो, 'निर्झर'' निच्छरो 'झर्झर.' छच्छरो, 'तडागम्' तटाक, 'मण्डलम्' मण्टल

'डमरुकः' टमरुको, 'गाढम्' काठं 'षण्ढः' सण्ठो 'दंष्ट्रा' ठा
'मदनः' मतनो 'कन्दर्पः' कन्तप्पो 'दामोदरः' तामोतरो, 'म
रम्, मथुरं, 'बान्धवः' पन्धवो, 'धूली' थूली, 'बालकः' पाल
'रभसः' रफसो 'रम्भा' रम्फा, 'भगवती' फकवती, 'नियो
तम्' नियोचितं, कश्चिल्लाक्षणिकस्यापि पडिमा इत्यस्य स्था
पटिमा, दाढा इत्यस्य स्थाने ताठा ॥

रस्य लो वा ॥ ४ ॥ ३२६ ॥

चूलिका पैशाचिके रस्य स्थाने लो वा भवति, ॥
पनमथ पनयप्पकुप्पितगोली–चलनग्ग–लग्ग–पतिबिम्बं
दससु नखतप्पनेसु एकातस तनुधलं लुद्दं ।[1]
नच्चन्तस्स य लीलापातुक्खेवेन कम्पिता वसुधा,
उच्छल्लन्ति समुद्दा सइला निपतन्ति तं हलं नमथ ।[2]

नादियुज्योरन्येषाम् ॥ ४ ॥ ३२७ ॥

चूलिकापैशाचिकेऽपि अन्येषामाचार्याणां मतेन तृतीयतु
र्ययोरादौ वर्तमानयोर्युजि धातौ च आद्यद्वितीयौ न भवतः
'गतिः' गती, 'घर्मः' घम्मो, 'जीमूतः' जीमूतो, 'झर्झरः' झच्छरो
'डमरुकः' डमरुको, 'ढक्का' ढक्का, 'दामोदरः' दामोतरो 'बालकः'
बालको 'भगवती' भकवती, 'नियोजितम्' नियोजितं ॥

---

१ प्रणमत प्रणयप्रकुपितगौरीचरणाग्रलग्नप्रतिबिम्बम् ॥ दशसु नखदर्पणेषु एकादशतनुधरं रुद्रम् ॥ १ ॥

२ नृत्यतश्च लीलया पादोत्क्षेपेण कम्पिता वसुधा ॥ उच्छलन्ति समुद्राः शैला निपतन्ति तं हरं नमत ॥ २ ॥

शेषं प्राग्वत् ॥ ४ ॥ ३२८ ॥

चूलिकापैशाचिके तृतीयतुर्ययोरित्यादि यदुक्त ततोऽन्यच्छेप प्राक्तनपैशाचिकवत् भवति, नकर मकनो अनयोर्नो णत्व न भवति, णस्य च नत्वं स्यात् एवमन्यदपि ॥

अथ अपभ्रंशभाषा ॥

स्वराणा स्वराः प्रायोऽपभ्रशे ॥ ४ ॥ ३२९ ॥

अपभ्रशे स्वराणा स्थाने प्रायः स्वरा भवन्ति, कच्चु काच्च, वेण वीण, बाह् बाहा बाहु, पट्ठि पिट्ठि पुट्ठि, तणु तिणु तुणु, सुकिदु सुकिओ सुकृदु, किन्नओ किलिन्नओ, लिह् लीह लेह, गउरि गोरि, प्रायो ग्रहणाद्यस्य अपभ्रशे विशेषो वक्ष्यते तस्यापि क्वचित् प्राकृतवत् शौरसेनीवच्च कार्यं भवति, ॥

स्यादौ दीर्घह्रस्वौ ॥ ४ ॥ ३३० ॥

अपभ्रंशे नाम्नोऽन्त्यस्वरस्य दीर्घह्रस्वौ स्यादौ प्रायो भवत., ॥

'ढोल्ला सामला धण चम्पा-वण्णी,
नाइ सुवण्णरेह कसवट्टइ दिण्णी,

आमन्त्र्ये ॥

ढोल्ला[2] मइ तुहु वारिया मा कुरु दीहा माणु,
निद्दए गमिही रत्तडी दडवड होइ विहाणु ॥

---

१ नायक श्यामल प्रिया चम्पावर्णा, यथा सुवर्णरेखा कषपट्टके दत्ता ॥
२ नायक ! मया त्वं वारितो मा कुरु दीर्घं मानम् । निद्रया गमिष्यति रात्रि , शीघ्र भवति प्रभातम् ॥

त्रियाम् ॥

पिट्ठीए[1] मइ भणिय तुहुं मा कुरु वंकी दिट्ठि,
पुत्ति सकण्णी भल्लि जिवँ मारइ हिअइ पइट्ठि ॥

जसि ॥

एइ ति घोडा एह थली एइ ति निसिआ खग्ग।
एत्थु मुणीसिम जाणीअइ जो नवि वालइ वग्ग ॥

एवं विभक्त्यन्तरेष्वपि उदाहार्यम् ॥

स्यमोरस्योत् ॥ ८ ॥ ३३१ ॥

अपभ्रंशे अकारस्य स्यमोः परयोः उकारो भवति, ॥

दहमुहु भुवण भयकरु तोसिअ
संकरु णिग्गउ रहवरि चडिअउ ॥
चउमुहु छमुहु झाइवि एक्कहिँ
लाइवि णावइ दइवें घडिअउ ॥

सौ पुंस्योद्वा ॥ ४ ॥ ३३२ ॥

अपभ्रंशे पुंलिङ्गे वर्तमानस्य नाम्नोऽकारस्य सौ परे ओकारो
भवति, ॥

---

1 पुत्रिके ! मया भणिता त्वं मा कुरु वक्रां दृष्टिम्, पुत्रि ! सकर्णा भल्लिर्यथा मारयति हृदये प्रविष्टा ॥ 2 एते ते घोटका एषा स्थली, एते ते निशिताः खड्गाः, मनुष्यत्वं ज्ञायते यो नापि वालयति वल्गाम् ॥ 3 दशमुखो भुवनभयङ्करस्तोषितशंकरो निर्गतो रथवरे चटितः, चतुर्मुखं षण्मुखं ध्यात्वैकस्मिँल्लगित्वा इव दैवेन घटितः ॥

अंगलिह नेह निवट्टाहं जोअण लक्खुवि जाउ ॥
वरिसमएण वि जो मिलइ सहि सोक्खह सो ठाउ ॥
पुसीति किम्, ॥
अङ्गहिं अङ्गु न मिलिउ हलि अहरें अहरु न पत्तु ॥
पिअ जोअन्तिहे मुहकमलु एम्वइ सुरउ समत्तु ॥

एट्टि ॥ ४ ॥ ३३३ ॥

अपभ्रंशे अकारस्य टायाम् एकारो भवति, ॥
जे महु दिण्णा दिअहडा दइएं पवसन्तेण ॥
ताण गणन्तिए अङ्गुलिउ जज्जरिआउ नहेण ॥

ङिनेच ॥ ४ ॥ ३३४ ॥

अपभ्रंशे अकारस्य ङिना सह इकार एकारश्च भवति, ॥
सायरु उप्परि तणु धरइ तलि घल्लइ रयणाइं ॥
सामि सुभिच्चु वि परिहरइ सम्माणेइ खलाइं ॥
तले घल्लइ ॥

भिस्येद्वा ॥ ४ ॥ ३३५ ॥

अपभ्रंशे अकारस्य भिसि परे एकारो वा भवति, ॥

---

१ अगलितस्नेहनिवृत्तानां योजनलक्षमपि यातु (याता) ॥ वर्षशतेनापि यो मिलति सखि ! सौख्यानां स स्थानम् ॥ २ अङ्गैरङ्गं न मिलितं सखि ! अधरेणाऽधरं न प्राप्तम्, प्रियस्य पश्यन्त्या मुखकमलमेवमेव सुरतं समाप्तम् ॥ ३ जे मम दत्ता दिवसा दयितेन प्रवसता, तान् गणयन्त्या अङ्गुल्यो जर्जरिता नखेन ॥ ४ सागर उपरि तृणं धरति तले क्षिपति रत्नानि, स्वामी सुभृत्यमपि परिहरति संमानयति खलान् ॥

गुणहिं न संपइ कित्ति पर फल लिहिआ भुञ्जन्ति
केसरि न लहइ बोड्डिअवि गय लक्खेहिं घेप्पन्ति

ङसेर्हे हू ॥ ४ ॥ ३३६ ॥

असेति पञ्चम्यन्त विपरिणम्यते ॥ अपभ्रंशे अकारात्परस्य
हेहु इत्यादेशौ भवति, ॥

वच्छहे गिण्हइ फलइं जणु कडुपल्लव वज्जेइ ॥
तो वि महद्दुमु सुअणु जिवँ ते उच्छङ्गि धरेइ ॥
वच्छहु गिण्हइ ॥

भ्यसो हुं ॥ ४ ॥ ३३७ ॥

अपभ्रंशे अकारात्परस्य 'भ्यस' पञ्चमीबहुवचनस्य हुं
देशो भवति ॥

दूरुड्डाणें पडिउ खलु अप्पणु जणु मारेइ ॥
जिह गिरिसिङ्गहुं पडिअ सिल अन्नु वि चूरु करेइ ।

ङसः सुहोस्सवः ॥ ४ ॥ ३३८ ॥

अपभ्रंशे अकारात्परस्य ङस' स्थाने सु हो स्सु इति त्रय आद
भवन्ति, ॥

जो गुण गोवइ अप्पणा पयडा करइ परस्सु ॥

---

१ गुणैर्न सम्पद् कीर्तिः परं फलानि लिखितानि भुञ्जन्ति, केसरी न
कपर्दिकामपि गजा लक्षैर्गृह्यन्ते ॥ २ वृक्षाद् गृह्णाति फलानि जना कटुपल्लवान्
यति, ततोऽपि महाद्रुम सुजन इव तान् उत्सङ्गे धरति ॥ ३ दूरोड्डीन
खल आत्मान जना मारयति, यथा गिरिशृङ्गेभ्य पतिता शिला (स्वम्) अन्य
चूर्णीकरोति ॥ ४ यो गुणान् गोपयति आत्मनः प्रकटीकरोति परस्य, तस्या
दुर्लभस्य बलि क्रिये सुजनस्य ॥

तसु हउ कलिजुगि दुल्लहहो वलि किज्जउ सुअणस्सु ॥

आमो हं ॥ ४ ॥ ३३९ ॥

अपभ्रंशे अकारात्परस्य आमो हम् इत्यादेशो भवति, ॥

[1]तणहं तइज्जी भङ्गि नवि तें अवडयडि वसन्ति ॥

अह जणु लग्गि वि उत्तरइ अह सह सइ मज्जन्ति ॥

हुं चेदुद्भ्याम् ॥ ४ ॥ ३४० ॥

अपभ्रंशे इकारोकाराभ्यां परस्यामो हुं हं च इत्यादेशौ भवतः ॥

[2]दइवु घडावइ वणि तरुहुं सउणिहं पक्क फलाइं ॥

सो वरि सुक्खु पइट्ठ णवि कण्णहिं खल वयणाइं ॥

प्रायोधिकारात्क्वचित्सुपोऽपि हुं ॥

[3]धवलु विसूरइ सामिअहो गरुआ भरु पिक्खेवि ॥

हउं किं न जुत्तउ दुहुं दिसिहिं खण्डइं दोण्णि करेवि ॥

ङसिभ्यस्ङीनां हे हुं हयः ॥ ४ ॥ ३४१ ॥

अपभ्रंशे इदुद्भ्यां परेषां ङसिभ्यस्ङि इत्येतेषां यथासंख्यं हे हुं हि इत्येते त्रय आदेशा भवन्ति, ङसेर्हे ॥

[4]गिरिहे सिलायलु तरुहे फलु घेप्पइ नीसावन्नु ॥

---

१ तृणानां तृतीया भङ्गी नापि तेन अवटतटे वसन्ति, अथ जनो लगित्वापि उत्त[रति] अथ सह स्वयं मज्जन्ति ॥ २ दैवं घटयति वने तरूणां शकुनीनां पक्वफलानि, [तद्]वरं सुखं प्रविष्टं नापि कर्णयोः खलवचनानि ॥ ३ धवलो विषीदति स्वामिनो [गुरुकं] भारं प्रेक्ष्य ॥ अहं किं न योजितो द्वयोर्दिशोः खण्डयित्वा द्वौ कृत्वा ॥ ४ गिरेः शिलातलं तरोः फलं गृह्णाति निःसामान्यं, गृहं मुक्त्वा मनुष्येभ्यस्तथापि न [रोच]तेऽरण्यम् ॥

घरु मेल्लेप्पिणु माणुसहँ तो वि न रुचइ रज्जु ॥

थयतो दु ॥

तेम्वहु वि यथाल्लु फल्लु मुणि वि परिहणु असणु लहन्ति
सामिहुं एत्तिउ अग्गलउं आयरु भिमु गृहन्ति ॥

हेर्हि, अह विरलपहाउ जि कलिहि धम्मु ॥

आद्यो णानुस्वारौ ॥ ४ ॥ ३४२ ॥

अपभ्रंशे अकारात्परस्य टावचनस्य णानुस्वारावादेशौ भ
टेइए पवसन्तेण ॥

एं चेदुतः ॥ ४ ॥ ३४३ ॥

अपभ्रंशे इकारोकाराभ्यां परस्य टावचनस्य एँ च
णानुस्वारौ च भवन्ति, एँ ॥

अग्गिए उण्हउ होइ जगु वाएण सीअलु तेवँ ॥
जो पुणु अग्गि सीयला तसु उण्हत्तणु केवँ ॥

णानुस्वारौ ॥

विप्पिअ आरउ जइ वि पिउ तो वि त आणहि अ
अग्गिण दड्ढा जइवि घरु तो तें अग्गि कज्जु ॥

एवमुकारादपि उदाहार्यम् ॥

---

१ तरुभ्योऽपि वल्कलं फलं मुनयोऽपि परिधानमशनं लभन्ते, स्वामिभ्य इय
त्मादरं भृत्या गृह्णन्ति ॥ २ अथ विरलप्रभाव एव कलौ धर्मः ॥ ३ द
प्रवसता ॥ ४ अग्निनोष्णं भवति जगद् वातेन शीतलं तथैव य ...
शीतलस्तस्योष्णत्वं कथम् ॥ ५ विप्रियकारको यद्यपि प्रियस्तथापि तमानय आ
अग्निना दग्धं यद्यपि गृहं तथाऽपि तेनाग्निना कार्यम् ॥

स्यम् जस् शसा लुक् ॥ ४ ॥ ३४४ ॥

अपभ्रंशे सि अम् जस् शस् इत्येतेषा लोपो भवति, ई ते घोडा एह थलि, इत्यादि अत्र स्यम्जसा लोपः ॥

जिँव जिवँ वकिम लोअणहं णिरु सामलि सिक्खेइ ॥[1]

तिँव तिवँ वम्महु निअसरु खरपत्थरि तिक्खेइ ॥

अत्र स्यम्शसा लोप' ॥

षष्ठ्याः ॥ ४ ॥ ३४५॥

अपभ्रंशे षष्ठ्या विभक्त्याः प्रायो लुक् भवति, ॥

सँगरसएहिं जु वण्णिअइ देक्खु अम्हारा कन्तु ॥[2]

अइमत्तहं चत्तङ्कुसहं गय कुम्भइं दारेन्तु ॥

पृथग् योगो लक्ष्यानुसारार्थ' ॥

आमन्त्ये जसो हो: ॥ ४ ॥ ३४६ ॥

अपभ्रंशे अमन्त्येऽर्थे वर्तमानान्नाम्नः परस्य जसो हो इत्यादेशो भवति, लोपापवादः, तरुणिहो मुणिउ मइ करहु म अप्पहो [3] उ ॥

भिस्सुपोर्हिम् ॥ ३४७ ॥

अपभ्रंशे भिस्सुपो. स्थाने हि इत्यादेशो भवति, गुणहिँ न

---

१ यथा यथा वक्रत्व लोचनाना निश्चित श्यामला शिक्षते, तथा तथा मन्मयो ...जशरान् खरप्रस्तरे तीक्ष्णयति ॥ २ संगरशतेषु यो वर्ण्यते पश्य मदीय कान्तम् ॥ ...तिमत्तानां त्यक्ताङ्कुशानां गजाना कुम्भान् दारयन्तम् ॥ ३ हे तरुण्य झाला नो ...न मा आत्मनो पातम् ॥

सपद किचि पर, गुप, भोडरदि नित्रँ भारइ मग्गेहि तिहिँ पयट्टइ ॥

स्त्रियां जश्शसोरुदोत् ॥ ४ ॥ ३४८ ॥

अपभ्रंशे स्त्रियां वर्तमानान्नाम्नः परस्य जसः शसश्च प्रत्येकमुदोतावादेशौ भवतः ॥ लोपापवादौ, 'जस.' अगुलिउ जज्जरियाउ नहेण, शस, सुन्दरसव्वङ्गाउ विलासिणीओ, पेच्छन्ताण ॥ वचनभेदान्न यथासंख्यम् ॥

ट ए ॥ ४ ॥ ३४९ ॥

अपभ्रंशे स्त्रियां वर्तमानान्नाम्नः परस्याष्टायाः स्थाने ए इत्यादेशो भवति ॥

निअ मुह करहिँ वि मुद्ध कर अन्धारइ पडिपेक्खइ ।
ससिमण्डलचन्दिमए पुणु काइँ न दूरे देक्खइ ॥

जँहि मरगयकन्तिए संवलिअं ॥

डस्ङस्योर्हे ॥ ४ ॥ ३५० ॥

अपभ्रंशे स्त्रियां वर्तमानान्नाम्नः परयोर्ङस्ङसि इत्येतयोर्हे इत्यादेशो भवति, ङसः, ॥

तुच्छमज्झहे तुच्छ जम्पिरहे ॥

१ भागीरथी यथा भारते मार्गेषु त्रिष्वपि प्रवर्तते ॥ २ सुन्दरसर्वाङ्ग्यो विलासिन्य पश्यताम् ॥ ३ निजमुखकरैरपि मुग्धा करम् अन्धकारे प्रतिप्रेक्षते ॥ शशिमण्डलचन्द्रिकया पुन कथं न दूरं पश्यति ॥ ४ यथा मरकतकान्त्या संवलितम् ५ तुच्छमध्यायास्तुच्छजल्पनशीलायास्तुच्छाच्छरोमावल्यास्तुच्छरागतुच्छतरहासाया प्रियवचनम् अलभमानायास्तुच्छकायमन्मथनिवासाया ॥ १ ॥

तुच्छच्छरोमावलिहे तुच्छराय तुच्छयरहासहे ॥
पिअ वयणु अलहन्तिअहे तुच्छकायवम्मह निवासहे ॥
अन्नु जु तुच्छउ तहे धणहे त अक्खणहे न जाइ ॥
कटरि थणतरू मुद्धडहे जें मणुविचि ण माइ ॥

ङसेः, ॥

ोडेन्ति जे हियडउ अप्पणउं ताह पराई कवण घण ॥
रक्खेज्जहु लोअहो अप्पणा बालहे जाया विसम थण

ब्यसामोर्हुः ॥ ४ ॥ ३५१ ॥

अपभ्रंशे स्त्रिया वर्तमानान्नाम्न परस्य भ्यस आमश्च हु इत्या-
शो भवति, ॥

भल्ला हुआ जु मारिआ बहिणि महारा कन्तु ॥
लज्जेज्ज तु वयसिअहु जइ भग्गा घरू एन्तु ॥

वयस्याभ्यो वयास्याना वेत्यर्थः ॥

डेर्हि ॥ ४ ॥ ३५२ ॥

अपभ्रंशे स्त्रिया वर्तमानान्नाम्नः परस्य ङेः सप्तम्येकवचनस्य हि
त्यादेशो भवति, ॥

---

१ अन्यदत्तुच्छ तस्या नायिकायास्तदाख्यातु न यात्याथथ स्तनान्तरं मुग्धाया न मनोयस्मिन्नि न माति ॥ २ ॥ युग्मम् ॥ २ स्फोटयन्तौ यौ हृदयमात्मीय तयो रकीया का घृणा ॥ रक्षत लोका² आत्मान बालाया जातौ विषमौ स्तनौ ॥ १ भव्य भूत यन्मारितो भगिनि² मदीय कान्त, अलज्जिष्य तु वयस्याभ्यो यदि भग्नो गृहमैष्यत् ॥

वायसु उड्डावन्तिअए पिउ दिट्ठउ सहसत्ति,
अद्धा वलया महिहि गय अद्धा फुट्ट तडत्ति ॥

क्लीबे जश्शसोरिं ॥ ४ ॥ ३५३ ॥

अपभ्रंशे क्लीबे वर्तमानान्नाम्नः परयोः जश्शसोः इम् इत्यादेशो भवति, ॥

कमलइं मेल्लवि अलिउलइं करिगण्डाइं महन्ति ॥
असुलहमेच्छण जाहं भलि ते णवि दूर गणन्ति ॥

कान्तस्यात उ स्यमो ॥ ४ ॥ ३५४ ॥

अपभ्रंशे क्लीबे वर्तमानस्य ककारान्तस्य नाम्नो योऽकारस्तस्य स्यमोः परयोः उ इत्यादेशो भवति, अन्नु जु तुच्छउं तहे धणहे ॥

भग्गउं देक्खिवि निअयबलु बलु पसरिअउं परस्सु ॥
उम्मिल्लइ ससिरेह जिवँ करि करवालु पियस्सु ॥

सर्वादेर्ङसेर्हां ॥ ४ ॥ ३५५ ॥

अपभ्रंशे सर्वादेरकारान्तात् परस्य ङसेः हां इत्यादेशो भवति जहां होन्तउ आगदो, तहां होन्तउ आगदो, कहां होन्तउ आगओ,

किमो डिहे वा ॥ ४ ॥ ३५६ ॥

---

१ वायसमुड्डापयन्त्या प्रियो दृष्टः सहसेति, अर्द्धं वलयानां मह्यां गता अर्द्धं स्फुटितानि, तडिति कृत्वा स्फुटित इत्यर्थः ॥ २ कमलानि मुक्त्वा अलिकुलानि करिगण्डानि कांक्षन्ति, असुलभमेषणं येषां कदाग्रहस्ते नापि दूरं गणयन्ति ॥ ३ भग्नं दृष्ट्वा निजबलं बलं प्रसृतकं परस्य ॥ शोभते शशिरेखा यथा करे करवालं प्रियस्य । ४ यस्माद् भवमागत ॥ ५ तस्माद् भवमागत ॥ ६ कस्माद् भवमागत ॥
भवान्

अपभ्रंशे किमोऽकारान्तात् परस्य ङसेर्डिहे इत्यादेशो वा भवति, ॥
जइ तहो तुट्टउ नेहडा मइं सहुं नवि तिलतार ॥
तं किहे वङ्केहिं लोअणेहिं जोइज्जउं सयवार ॥

डेहिं ॥ ४ ॥ ३५७ ॥

अपभ्रंशे सर्वादेरकारान्तात् परस्य ङेः सप्तम्येकवचनस्य हिम्
त्यादेशो भवति, जहिं कप्पिज्जइ सरिण सरु छिज्जइ खग्गिण
ग्गु ॥ तहिं तेहइ भड घड निवहि कन्तु पयासइ मग्गु ॥ १ ॥
एक्कहिं अक्खिहिं सावणु अन्नहिं भद्दवउ ॥
माहउ महिअल सत्थरि गण्डत्थले सरउ ॥
अङ्गहिं गिम्ह सुहच्छी तिलवणि मग्गसिरु ॥
तहे मुद्धहे मुहपङ्कइ आवासिउ सिसिरु ॥
हिअडा फुट्टि तडत्ति करि कालक्खेवें काइं ॥
देक्खउं हयविहि कहिं ठवइ पइं विणु दुक्खसयाइं ॥

यत्तत्किंभ्यो ङसो डासुर्न वा ॥ ४ ॥ ३५८ ॥

अपभ्रंशे यत्तत्किम् इत्येतेभ्योऽकारान्तेभ्यः परस्य ङसो डासु

---

१ यदि तव त्रुटितः स्नेहो मया सह नापि तिलतार। तत्कस्माद् वक्राभ्यां लोचनाभ्यां दृश्ये शतवारम् ॥ २ यत्र कल्प्यते शरेण शरश्छिद्यते खड्गेन खड्गः ॥ तत्र तादृशे (स्थाने) भटघटानिवहे कान्तः प्रकाशयति मार्गम् ॥ ३ एकस्मिन्नक्ष्णि श्रावणोऽन्यस्मिन् भाद्रपदः । माधवो महीतलस्रस्तरे गण्डस्थले शरत् ॥ ४ अङ्गेषु ग्रीष्मः सुखासिका तिलवने मार्गशीर्षः ॥ तस्या मुग्धाया मुखपङ्कजे आवासितः शैशिरः ॥ युग्मम् ॥ ५ हे हृदय स्फुट तटदिति कृत्वा कालक्षेपेन किम् ॥ पश्यामि हतविधिः क्वत्र स्थापयति मया विना दुःखशतानि ॥

इत्यादेशो वा भवति, [1]कन्तु मद्दारउ हलि सहिए निच्छइं रूसइ जासु ॥ अत्थिहिं सत्थिहिं हत्थिहिं वि ठाउ वि फेडइ तासु ॥१॥ [2]जीविउं कासु न वल्लहउं धणु पुणु कासु न इट्ठु ॥ दोण्णि वि अवसर-निवडिआइं तिणसम गणइ विसिट्ठु ॥ १ ॥

स्त्रियां डहे ॥ ४ ॥ ३५९ ॥

अपभ्रंशे स्त्रीलिङ्गे वर्तमानेभ्यो यत्तत्किभ्यः परस्य ङसो डहे इत्यादेशो वा भवति, [3]जहे केरउ, [4]तहे केरउ, [5]कहे केरउ ॥

यत्तदः स्यमोर्ध्रुं त्रं ॥ ४ ॥ ३६० ॥

अपभ्रंशे यत्तदोः स्थाने स्यमोः परयोर्यथासंख्य ध्रुं त्रं इत्यादेशौ वा भवतः ॥ [6]प्रङ्गणि चिट्ठदि नाहु ध्रुं त्रं रणि करदि न भ्रन्ति, पक्षे, [7]तं बोल्लिअइ जु निव्वहइ ॥

इदम इमुः क्लीबे ॥ ४ ॥ ३६१ ॥

अपभ्रंशे नपुंसकलिङ्गे वर्तमानस्य इदमः स्यमोः परयोः इमु इत्यादेशो भवति, [8]इमु कुलु, तुह तणउं, इमु कुलु देक्खु ॥

एतदः स्त्रीपुंक्लीबे एह एहो एहु ॥ ४ ॥ ३६२ ॥

अपभ्रंशे स्त्रियां पुंसि नपुंसके वर्तमानस्य एतदः स्थाने स्यमोः

---

१ कान्तो मदीयो हले ! सखि ! निश्चयेन रुष्यति यस्मै ॥ अर्थैः शस्त्रैर्हस्तैरपि स्थानमपि स्फोटयति तस्य ॥ २ जीवितं कस्य न वल्लभं धनं पुनः कस्य नेष्टम् ॥ द्वे अप्यवसरपतिते तृणसमे गणयति विशिष्टः ॥ ३ यस्याः सम्बन्धी ॥ ४ तस्याः सम्बन्धी ॥ ५ कस्याः सम्बन्धी ॥ ६ प्राङ्गणे तिष्ठति नाथो यः स रणे करोति न भ्रान्तिं ॥ ७ तत्कथ्यते यन्निर्वाह्यते ॥ ८ इदं कुलं, तव सम्बन्धि, इदं कुलं पश्य ॥ मारवाड़ी मारने हैं

परयोर्यथा सख्यम् एह एहो एहु इत्यादेशा भवन्ति, [1]एह कुमारी, एहो नरु, एहु मणोरह ठाणु ॥ एहउ वढ चिन्तन्ताह पच्छइ होइ विहाणु ॥ १ ॥

एइर्जश्शसो ॥ ४ ॥ ३६३ ॥

अपभ्रंशे एतदो जश्शसो: परयो एइ इत्यादेशो भवति, एइ ति घोडा एह थलि, एइ पेच्छ ॥

अदस ओइ ॥ ४ ॥ ३६४ ॥

अपभ्रंशे अदसःस्थाने जश्शसोः परयोः ओइ इत्यादेशो भवति, [2]जइ पुच्छह घर वड्डाइ तो वड्डा घर ओइ ॥ विहलिअजणअब्भुद्धरणु कन्तु कुडीरइ जोइ ॥ १ ॥ अमूनि वर्तन्ते पृच्छ वा ॥

इदम आय. ॥ ४ ॥ ३६५ ॥

अपभ्रंशे इदम्शब्दस्य स्यादौ आय इत्यादेशो भवति, [3]आयइ लोअहो लोअणइ जाई सरइ न भन्ति ॥ अप्पिए दिट्ठइ मउलि अहि पिए दिट्ठइ विहसन्ति ॥ १ ॥ सोसंउ म सोसउ च्चिअ उअही वडवानलस्स किं तेण ॥ ज जलइ जले जलणो आएण वि किं

---

१ एषा कुमारी एष नर, एतन्मनोरथस्थानम् ॥ एतन्मूर्खाणां चिन्तयतां पश्चाद् भवति प्रभातम् ॥ २ यदि पृच्छत गृहाणि गृहाणि ततो गृहाणि एतान्यमूनि ॥ विहल्जिनजनाभ्युद्धरण कान्त कुटीरके पश्य ॥ ३ इमानि लोकस्य लोचनानि जातिं स्मरन्ति न भ्रान्ति ॥ अप्रिये दृष्टे मुकुलीभवन्ति प्रिये दृष्टे विकसन्ति ॥ ४ शुष्यतु मा शुष्यतु निधयेनोदधिर्वडवानलस्य किं तेन ॥ यज्ज्वलति जले ज्वलनोऽनेनापि किं न पर्याप्तम् ॥

न पअत्तं ॥ २ ॥ आयेहो दड्ढकलेवरहो जं वाहिउ तं सारु ॥ ज
उट्टब्भइ तो कुहइ अह डज्झइ तो छारु ॥ ३ ॥

सर्वस्य साहो वा ॥ ४ ॥ ३६६ ॥

अपभ्रंशे सर्वशब्दस्य साह इत्यादेशो वा भवति, साहुवि लो
तडप्फडइ वड्डत्तणहो तणेण ॥ वड्डप्पणु परिपाविअइ हत्थि मो
कलडेण ॥ १ ॥ पक्षे सव्वु वि ॥

किमः काइं कवणौ वा ॥ ४ ॥ ३६७ ॥

अपभ्रंशे किमः स्थाने काइं कवण इत्यादेशौ वा भवतः
जइ न सु आवइ दूइ घर काइं अहोमुहु तुज्झु ॥ वयणु जु खण्ड
तउ सहि एसो पिउ होइ न मज्झु ॥ १ ॥ काइं न दूरे देक्खइ
फोडेन्ति जे हिअडउ अप्पणउं ताहं पराई कवण घण ॥ रक्ख
अहु लोअहो अप्पणा बालहे जाया विसम थण ॥ २ ॥ सुपुरि
कङ्गुहे अणुहरहिं भणकज्जें कवणेण ॥ जिवँ जिवँ वड्डत्तणु लह
तिवँ तिवँ नवहिं सिरेण ॥ ३ ॥ पक्षे ॥ जइ स सणेही तो मुइ
अह जीवइ निन्नेह ॥ बिहि वि पयारेहिं गइअ धण किं गज्जहि
खल मेह ॥ ४ ॥

---

१ अस्य दग्धकलेवरस्य यद्वाहितं तत्सारम् ॥ यद्याच्छाद्यते तदा कुथ्यति अ
दह्यते तदा क्षारं ॥ २ सर्वोऽपि लोकः आकुलीभवति महत्त्वस्यार्थम् । महत्त्वं पु
प्राप्यते हस्तेन मुक्तेन ॥ ३ यदि न स आगच्छति दूति । गृहं किं अधोमु
तव ॥ वचनं यः खण्डयति तव सखि । एष प्रियो भवति न मम ॥ ४ किं
दूरं पश्यति ॥ ५ सुपुरुषाः कङ्गोः (धान्यविशेष) अनुहरन्ति भण कार्येण केन
यथा यथा वृद्धत्वं लभन्ते तथा तथा नमन्ति शिरसा ॥ ६ यदि सा सस्नेहा तदा मृ
अथ जीवति निःस्नेहा ॥ द्वाभ्यां अपि प्रकाराभ्यां गतिका प्रिया किं गर्जसि खल मेघ

युष्मदः सौ तुहुं ॥ ४ ॥ ३६८ ॥

अपभ्रंशे युष्मदः सौ परे तुहुं इत्यादेशो भवति, भमरु[1] मा रुणझुणि[2] रण्णडइ सा दिसि जोइ म रोइ ॥ सा मालइ देसन्तरिअ जसु तुहुं मरहि विओइ ॥ १ ॥

जस्शसोस्तुम्हे तुम्हइं ॥ ४ ॥ ३६९ ॥

अपभ्रंशे युष्मदो जसि शसि च प्रत्येकं तुम्हे तुम्हइं इत्यादेशौ भवतः ॥ तुम्हे[3] तुम्हइं जाणह, तुम्हे तुम्हइं पेच्छइ, वचनभेदो यथासंख्यनिवृत्त्यर्थः ॥

टाड्यमा पइं तइं ॥ ४ ॥ ३७० ॥

अपभ्रंशे युष्मदः टा ङि अम् इत्येतैः सह पइं तइं इत्यादेशौ भवतः ॥ टा, पइं मुक्काह[3] वि वरतरु फिट्टइ पत्तत्तण न पत्ताण ॥ तुहु पुणु छाया जइ होज्ज कहवि ता तेहिं पत्तेहिं ॥ १ ॥ महु[4] हिअउ तइं ताए तुहु स वि अन्नें वि नडिज्जइ ॥ पिअ काइं करउ हउं काइं तुहु मच्छें मच्छु गिलिज्जइ ॥ २ ॥ ङिना । पइं[5] मइं बेहिं वि रणगयहिं को जयसिरि तक्केइ ॥ केसहिं लेप्पिणु जमघ-

---

१ भ्रमर २ मा रणझुणि अरण्ये तां दिशां विलोक्य मा रुदिहि ॥ सा मालती देशान्तरिता यस्यास्त्वं म्रियसे वियोगे ॥ २ यूयं जानीत, युष्मान् पश्यतु ॥ ३ त्वया मुक्तानामपि वरतरो! फिट्टइ (याति) पत्रत्वं न पत्राणाम् ॥ तव पुनश्छाया यदि भवेत् कथमपि तावत् तैः पत्रैः ॥ ४ मम हृदयं त्वया तया त्वं साऽप्यन्येनापि नाट्यते ॥ प्रिय ! किं करोम्यहं किं त्वं मत्स्येन मत्स्यो गिल्यते ॥ ५ त्वयि मयि द्वयोरपि रणगतयोः को जयश्रियं तर्कयति ॥ केशग्रहणेन यमगृहिणीं भण सुखं तिष्ठति ॥

रिणि मण सुहु को थवेइ ॥ ३ ॥ एव तइ ॥ अमा ॥ पैइ मेल्ल न्तिहे महु मरणु मइ मेल्लन्तहो तुज्झु ॥ सारस जसु जो वेग्गला सोवि कृदन्तहो सज्झु ॥ ४ ॥ एव तइ ॥

भिसा तुम्हेहिं ॥ ४ ॥ ३७१ ॥

अपभ्रंशे युष्मदो भिसा सह तुम्हेहिं इत्यादेशो भवति, तुम्हेहिं अम्हेहिं ज किअउ दिट्ठउ बहुअ जणेण ॥ त तेवड्डउ समर भर निज्जिउ एक्कखणेण ॥ १ ॥

ङसिङस्भ्यां तउ तुज्झ तुध्र ॥ ४ ॥ ३७२ ॥

अपभ्रंशे युष्मदो ङसिङस्भ्यां सह तउ तुज्झ तुध्र इत्येते त्रय आदेशा भवन्ति ॥ तउ होन्तउ आगदो, तुज्झ होन्तउ आगदो, तुध्र होन्तउ आगदो ॥ ङसा, तउ गुणसपइ तुज्झ मदि तुध्र अणुत्तर खन्ति ॥ जइ उप्पत्ति अन्न जण महिमडलि सिक्खन्ति ॥१॥

भ्यसाम्भ्यां तुम्हहं ॥ ४ ॥ ३७३ ॥

अपभ्रंशे युष्मदो भ्यस् आम् इत्येताभ्यां सह तुम्हहं इत्यादेशो भवति, तुम्हहं होन्तउ आगदो, तुम्हहं केरउं धणु ॥

तुम्हासु सुपा ॥ ४ ॥ ३७४ ॥

अपभ्रंशे युष्मदः सुपा सह तुम्हासु इत्यादेशो भवति, तुम्हासु ठिअं ॥ युष्मासु स्थितम्

---

१ त्वां मुञ्चन्त्या मम मरणं मां मुञ्चतस्तव ॥ सारस ! यस्य यो दूरे सोऽपि कृतान्तस्य साध्यः ॥ २ युष्माभिरस्माभिर्यत्कृतं दृष्टं बहुकजनेन ॥ तदा तावन्मात्रः समरभरो निर्जित एकक्षणेन ॥ ३ त्वत्तो भवन् आगतः ॥ ४ तव गुणसंपदं तव मतिं तवानुत्तरां क्षान्तिम् ॥ यद्युत्पत्त्यान्ये जना महीमण्डले शिक्षन्ते ॥

सावसदो हउ ॥ ४ ॥ ३७५ ॥

अपभ्रंशे असदः सौ परे हउ इत्यादेशो भवति, तसु हउ कलियुगि दुल्लहहो ॥

जश्शसोरम्हे अम्हइ ॥ ४ ॥ ३७६ ॥

अपभ्रंशे असदो जसि शसि च परे प्रत्येकम् अम्हे अम्हइ इत्यादेशौ भवतः ॥ अम्हे थोवा रिउ बहुअ कायर एम्व भणन्ति ॥ मुद्धि निहालहि गयण-यलु कइ जण जोण्ह करन्ति ॥ १ ॥ अम्बणु लाइवि जे गया पहिअ पराया केवि ॥ अवस न सुअहि सुहच्छिअहि जिवँ अम्हइ तिवँ तेवि ॥ २ ॥ अम्हे देक्खइ, अम्हइ देक्खइ, वचनभेदो यथा संख्यनिवृत्त्यर्थः ॥

टाङ्यमा मइ ॥ ४ ॥ ३७७ ॥

अपभ्रंशे असद टा ङि अम् इत्येतैः सह मइ इत्यादेशो भवति, 'टा' मँइ जाणिउ पिअ विरहिअह कवि धर होइ विआलि ॥ णवर मिअङ्कु वि तिह तवइ जिह दिणयरु खयगालि ॥ १ ॥ ङिना, पइ मइ बेहिपि रणगयहि, अमा, मइ मेल्लन्तहो तुज्झु ॥

अम्हेहिं भिसा ॥ ४ ॥ ३७८ ॥

अपभ्रंशे असदो भिसा सह अम्हेहिं इत्यादेशो भवति, तुम्हेहिं अम्हेहिं ज किअउ ॥

---

१ वय स्तोका रिपवो बहव कातरा इत्थं भणन्ति ॥ मुग्धे[२] निभालय गगनतलं कियन्तो जना ज्योत्स्नां कुर्वन्ति ॥ २ ममत्वं लगयित्वा ये गता पथिका परकीया केऽपि ॥ अवश्य न स्वपन्ति सुखासिकायां यथा वयं तथा तेऽपि ॥ ३ मया ज्ञात प्रिये[२] विरहितानां कापि धरा भवति विकाले ॥ नवरं मृगाङ्कोऽपि तथा तपति यथा दिनकर क्षयकाले ॥

रिणि भण सुद्ध को थकेइ ॥ ३ ॥ एव तइ ॥ अमा ॥ पेइ मेह्र
न्विहे मह्र मरणु मइ मेल्लन्तहो तुज्झ ॥ सारम जसु जो वेग्गला
सोवि कृदन्वहो सज्झ ॥ ४ ॥ एव तइ ॥

भिम्मा तुम्हेहिं ॥ ४ ॥ ३७१ ॥

अपभ्रंशे युष्मदो भिमा सह तुम्हेहिं इत्यादेशो भवति, तुम्हे
अम्हेहिं ज किरउ दिट्ठउ बहुअ जणेण ॥ त तेवड्डउ समर
निज्जिउ एक्कखणेण ॥ १ ॥

ङसिङस्भ्या तउ तुज्झ तुध्र ॥ ४ ॥ ३७२ ॥

अपभ्रंशे युष्मदो ङसिङस्भ्या सह तउ तुज्झ तुध्र इत्येते
आदेशा भवन्ति ॥ तेउ होन्तउ आगदो, तुज्झ होन्तउ आग
तुध्र होन्तउ आगदो ॥ ङसा, तेउ गुणसपइ तुज्झ मदि
अणुत्तर खन्ति ॥ जइ उप्पत्ति अन्न जण महिमडलि सिक्खन्ति ॥

भ्यसाम्भ्या तुम्हह ॥ ४ ॥ ३७३ ॥

अपभ्रंशे युष्मदो भ्यस् आम् इत्येताभ्या सह तुम्हह इत्यादे
भवति, तुम्हह होन्तुउ आगदो, तुम्हहं केरउं धणु ॥

तुम्हासु सुपा ॥ ४ ॥ ३७४ ॥

अपभ्रंशे युष्मदः सुपा सह तुम्हासु इत्यादेशो भवति
तुम्हासु ठिअ ॥

---

१ त्वां मुञ्चन्त्या मम मरण मा मुञ्चतस्तव ॥ सारस ! यस्य यो दूरे सो कृतान्तस्य साध्य ॥ २ युष्माभिरस्माभिर्यत्कृत दृष्ट बहुकजनेन ॥ तद् तावन् समरभरा निर्जित एकक्षणेन ॥ ३ त्वत्तो भवन् आगत , ॥ ४ तव गुणसं तव मतिं तवानुत्तरां क्षान्तिम् ॥ यद्युत्पद्यान्ये जना महीमण्डले शिक्षन्ते ॥

सावस्मदो हउ ॥ ४ ॥ ३७५ ॥

अपभ्रंशे अस्मदः सौ परे हउ इत्यादेशो भवति, तसु हउ कलियुगि दुल्लहहो ॥

जश्शसोरम्हे अम्हइ ॥ ४ ॥ ३७६ ॥

अपभ्रंशे अस्मदो जसि शसि च परे प्रत्येकम् अम्हे अम्हइं इत्यादेशौ भवत' ॥ अम्हे थोवा रिउ बहुअ कायर एम्व भणन्ति ॥ मुद्धि निहालहि गयण-यलु कइ जण जोण्ह करन्ति ॥ १ ॥ अम्बणु लाइवि जे गया पहिअ पराया केवि ॥ अवस न सुअहिं सुअच्छिअहिं जिवँ अम्हइं तिवँ तेवि ॥ २ ॥ अम्हे देक्खइ, अम्हइं देक्खहि, वचनभेदो यथा सख्यं निवृत्त्यर्थ' ॥

टाङ्यमा मइ ॥ ४ ॥ ३७७ ॥

अपभ्रंशे अस्मद टा ङि अम् इत्येतै सह मइ इत्यादेशो भवति, 'टा' मइ जाणिउ पिअ विरहिअह कवि धर होइ विआलि ॥ णवर मिअङ्कु वि तिह तवइ जिह दिणयरु खयगालि ॥ १ ॥ ङिना, पइ मइ बेहिपि रणगयहि, अमा, मइ मेल्लन्तहो तुज्झु ॥

अम्हेहिं भिसा ॥ ४ ॥ ३७८ ॥

अपभ्रंशे अस्मदो भिसा सह अम्हेहिं इत्यादेशो भवति, तुम्हेहिं अम्हेहिं ज किअउ ॥

---

१ वयं स्तोका रिपवो बहवः कातरा इत्थं भणन्ति ॥ मुग्धे[१] निभालय गगनतलं कियन्तो जना ज्योत्स्नां कुर्वन्ति ॥ २ ममत्वं लगयित्वा ये गता पथिका परकीया केऽपि ॥ अवश्यं न स्वपन्ति सुखासिकायां यथा वयं तथा तेऽपि ॥ ३ मया ज्ञातं प्रिये[१] विरहितानां कापि धरा भवति विकाले ॥ नवरं मृगाङ्कोऽपि तथा तपति यथा दिनकरः क्षयकाले ॥

रिणि भण सुहु को थवेइ ॥ ३ ॥ एव तइ ॥ अमा ॥ पंइ मेल्ल
न्तिहे महु मरणु मइ मेल्लन्तहो तुज्झु ॥ सारस जसु जो वेग्गला
सोवि कृदन्तहो सज्झु ॥ ४ ॥ एव तइ ॥

भिसा तुम्हेहिं ॥ ८ ॥ ३७१ ॥

अपभ्रंशे युष्मदो भिसा सह तुम्हेहिं इत्यादेशो भवति, तुम्हेहिं
अम्हेहिं ज किरउ दिट्ठउ बहुअ जणेण ॥ त तेवड्डउ समर भरु
निज्जिउ एक्कखणेण ॥ १ ॥

ङसिङस्भ्या तउ तुज्झ तुध्र ॥ ४ ॥ ३७२ ॥

अपभ्रंशे युष्मदो ङसिङस्भ्यां सह तउ तुज्झ तुध्र इत्येते त्रय
आदेशा भवन्ति ॥ तेउ होन्तउ आगदो, तुज्झ होन्तउ आगदो,
तुध्र होन्तउ आगदो ॥ ङसा, तेउ गुणसपइ तुज्झ मदि तुध्र
अणुत्तर खन्ति ॥ जइ उप्पत्तिं अन्न जण महिमंडलि सिक्खन्ति ॥३॥

भ्यसाम्भ्या तुम्हह ॥ ४ ॥ ३७३ ॥

अपभ्रंशे युष्मदो भ्यस् आम् इत्येताभ्या सह तुम्हह इत्यादेशो
भवति, तुम्हह होन्तउ आगदो, तुम्हह केरउ धणु ॥

तुम्हासु सुपा ॥ ४ ॥ ३७४ ॥

अपभ्रंशे युष्मदः सुपा सह तुम्हासु इत्यादेशो भवति
तुम्हासु ठिअ ॥

---

१ त्वां मुञ्चन्त्या मम मरण मां मुञ्चतस्तव ॥ सारस ! यस्य यो दूरे सोऽपि
कृतान्तस्य साध्य ॥ २ युष्माभिरस्माभिर्यत्कृत दृष्ट बहुकजनेन ॥ तदा तावन्मा-
त्र समरभरो निर्जित एकक्षणेन ॥ ३ त्वत्तो भवन् आगत, ॥ ४ तव गुणसंप-
त्तव मति त्वदनुत्तरा क्षान्तिम् ॥ येऽप्युत्पत्त्याऽन्ये जना महीमण्डले शिक्षन्ते ॥

मध्यत्रयस्याद्यस्य हि॰ ॥ ४ ॥ ३८३ ॥

त्यादीनां मध्यत्रयस्य यदाद्य वचन तस्यापभ्रंशे हि इत्यादेशो वा भवति, बप्पीआ पिउ पिउ भणवि कित्तिउ रुअहि हयास ॥ तुह जलि महु पुणु वल्लहइ बिहुंपि न पूरिअ आस ॥ १ ॥ आत्मनेपदे, बप्पीहा कइ बोल्लिएण निग्घिण वारइ वार ॥ सायरि भरिअइ विमलजलि लहहि न एकइ धार ॥ २ ॥ सप्तम्याम् ॥ आयहि जम्महिं अन्नहिं वि गोरि सु दिज्जहि कन्तु ॥ गय मत्तह चत्तङ्कुसह जो अब्भिडइ हसन्तु ॥ १ ॥ पक्षे रुअसि इत्यादि ॥

बहुत्वे हु॰ ॥ ४ ॥ ३८४ ॥

त्यादीना मध्यमत्रयस्य सम्बन्धि बहुष्वर्थेषु वर्तमान यद्वचन तस्यापभ्रंशे हु इत्यादेशो वा भवति, बलि अब्भत्थणि महुमहणु लहुई हूआ सोइ ॥ जइ इच्छहु वड्डत्तणउ देहु म मग्गहु कोइ ॥ १ ॥ पक्षे इच्छहे इत्यादि ॥

अन्त्यत्रयस्याद्यस्य उ ॥ ४ ॥ ३८५ ॥

त्यादीनामन्त्यत्रयस्य यदाद्य वचन तस्यापभ्रंशे उ इत्यादेशो वा भवति, विहि विनडउ पीडन्तु गह म धणि करहि विसाउ ॥

---

१ हे चातक ! पिबु पिबु (पक्षे प्रिय प्रिय) इति भणित्वा कियद् रोदिषि हताश ! ॥ तव जले मम पुनर्वल्लभे द्वयोरपि न पूरिताऽऽशा ॥ २ चातक ! किं कथितेन निर्लज्ज ! वारं वारम् ॥ सागरे भृते विमलजले लभसे नैकां धाराम् ॥ ३ अस्मिन्जन्मन्यन्यस्मिन्नपि गौरि ! स दीयतां कान्त ॥ गजानां मत्तानां त्यक्ताङ्कुशानां योऽभ्येति हसन् ॥ ४ बलेरभ्यर्थने मधुमथनो लघुकीभूत सोऽपि ॥ यदीच्छथ महत्त्वं दत्त मा मार्गयत कमपि 'पार्श्वे इति शेष' ॥ ५ विधिर्विनटतु पीडयन्तु ग्रहा मा प्रिय ! कुरु विषादम् ॥ सम्पद् कर्षयामि वेषेण यदि राशव ~११५।

मह्नु मज्झु ङसिङस्भ्याम् ॥ ४ ॥ ३७९ ॥

अपभ्रंशे असदो ङसिना ङसा च सह प्रत्येक मह्नु मज्झु इत्यादेशौ भवत ॥ मह्नु होन्तउ गदो मज्झु होन्तउ गदो, ङस मह्नु कन्तहो बे दोसडा हेल्लि म झरखहि आलु ॥ देन्तहो हउं उव्वरिअ जुज्झन्तहो करवालु ॥ १ ॥ जइ भग्गा पारक्कडा तो सहि मज्झु पिएण ॥ अह भग्गा अम्हहं तणा तो तें मारिअडेण ॥ २

अम्हहं भ्यसाम्भ्याम् ॥ ४ ॥ ३८० ॥

अपभ्रंशे अस्मदो भ्यसा आमा च सह अम्हहं इत्यादेश भवति, अम्हहं होन्तउ आगदो, आमा, अह भग्गा अम्हहं तणा

सुपा अम्हासु ॥ ४ ॥ ३८१ ॥

अपभ्रंशे अस्मद' सुपा सह अम्हासु इत्यादेशो भवति, अम्हासु ठिअं ॥

त्यादेराद्यत्रयस्य बहुत्वे हिं न वा ॥ ४ ॥ ३८ ॥

त्यादीनामाद्यत्रयस्य सम्बन्धिनो बहुष्वर्थेषु वर्तमानस्य वचनस्य अपभ्रंशे हिं इत्यादेशो वा भवति, मुहकबरिबन्धे तहे सोहं धरहिं नं मल्लजुज्झु ससिराहु करहि ॥ तहे छुरल सहहिं भमर उलतुलिअ नं तिमिरडिम्भ खेल्लन्ति मिलिअ ॥

---

१ मम कान्तस्य द्वौ दोषौ हे सखि मा जल्प ... ॥ ददतोऽहं परं उद्धरितो युध्यतः करवाल ॥ २ यदि भग्ना परकीयास्तदा सखि ! मम प्रियेण ॥ अथ भग्ना अस्माकं तदा तेन मारितेन ॥ ३ मुखकबरीबन्धौ तस्याः शोभां धरतः इव (नमुपेक्ष्यताम्) मल्लयुद्ध शशिराहू कुरुत ॥ ४ तस्या केशाः शोभन्ते भ्रमरकुलतुलिता, इव तिमिरडिम्भा क्रीडन्ति मिलिता ॥

मध्यत्रयस्याद्यस्य हि ॥ ४ ॥ ३८३ ॥

त्यादीनां मध्यत्रयस्य यदाद्य वचन तस्यापभ्रंशे हि इत्यादेशो वा भवति, बप्पीआ पिउ पिउ भणवि कित्तिउ रुअहि हयास ॥ तुह जलि महु पुणु वल्लहइ विहुंपि न पूरिअ आस ॥ १ ॥ आत्मनेपदे, बप्पीहा कइ बोल्लिएण निग्घिण वारइ वार ॥ सायरि भरिअइ विमलजलि लहहि न एक्कइ धार ॥ २ ॥ सप्तम्याम् ॥ आयहिं जम्महिं अन्नहिं वि गोरि सु दिज्जहि कन्तु ॥ गय मत्तह चत्तङ्कुसह जो अब्भिडइ हसन्तु ॥ १ ॥ पक्षे रुआसि इत्यादि ॥

बहुत्वे हुः ॥ ४ ॥ ३८४ ॥

त्यादीना मध्यमत्रयस्य सम्बन्धि बहुष्वर्थेषु वर्तमान यद्वचन तस्यापभ्रंशे हु इत्यादेशो वा भवति, बलि अब्भत्थणि महुमहणु लहुई हूआ सोइ ॥ जइ इच्छहु वड्डत्तणउ देहु म मग्गहु कोइ ॥ १ ॥ पक्षे इच्छह इत्यादि ॥

अन्त्यत्रयस्याद्यस्य उ ॥ ४ ॥ ३८५ ॥

त्यादीनामन्त्यत्रयस्य यदाद्य वचन तस्यापभ्रंशे उ इत्यादेशो वा भवति, विहि विनडउ पीडन्तु गह म धणि करहि विसाउ ॥

---

१ हे चातक ! पिबु पिबु (पक्षे प्रिय प्रिय) इति भणित्वा कियद् रोदिषि हताश ! ॥ तव जले मम पुनर्वल्लभे द्वयोरपि न पूरिताऽऽशा ॥ २ चातक ! किं कथितेन निर्घृण ! वारं वारम् ॥ सागरे भृते विमलजले लभसे नैकां धाराम् ॥ ३ अस्मिन् जन्मन्यन्यस्मिन्नपि गौरि ! स दीयतां कान्त ॥ गजानां मत्तानां त्यक्ताङ्कुशानां योऽभ्येति हसन् ॥ ४ बलेरभ्यर्थने मधुमथनो लघुकीभूतः सोऽपि ॥ यदीच्छथ महत्त्वं दद्य मा मार्गयत कस्यापि 'पार्श्वे इति शेष' ॥ ५ विधिर्विनटतु पीडयन्तु ग्रहा मा प्रिय ! कुरु विषादम् ॥ सम्पदं कर्षयामि वेषमिव यदि राजते व्यवसायः ॥

सपइ कड्डउ वेस जिव छुडु अग्घइ ववमाउ ॥ १ ॥ बलि कि
सुजणस्सु ॥ पक्षे, कड्ढामि इत्यादि ॥

बहुत्वे हुं ॥ ४ ॥ ३८६ ॥

त्यादीनामन्त्यत्रयस्य सम्बन्धि बहुष्वर्थेषु वर्तमान यद्व
वस्य हुं इत्यादेशो वा भवति, खग्गवि साहिउ जहिं लहहुं
तहिं देसहिं जाहुं ॥ रणदुब्भिक्खें भग्गाइ विणु जुज्झें न वल
॥ १ ॥ पक्षे लहिमु इत्यादि ॥

हिस्वयोरिदुदेत् ॥ ४ ॥ ३८७ ॥

पञ्चम्या हिस्वयोरपभ्रंशे इ उ ए इत्येते त्रय आदेशा भवन्ति
इत्, कुञ्जर सुमरि म सल्लइउ सरला सास म मेल्लि ॥ कवल
पाविय विहिवसिण ते चरि माणु म मेल्लि ॥ १ ॥ उत्
भमरा एत्थु वि लिम्बडइ केवि दियहडा विलम्बु ॥ घण पत्त
छायाबहुलु फुल्लइ जाम कयम्बु ॥ २ ॥ एत् ॥ पिय एम्व
करे सेल्लु करि छड्डहि तुहुं करवालु ॥ जं कावालिय बप्पुडा ले
अमग्गु कवालु ॥ ३ ॥ पक्षे, सुमरहि इत्यादि ॥

वर्त्स्यति स्यस्य स ॥ ४ ॥ ३८८ ॥

अपभ्रंशे भविष्यदर्थविषयस्य त्यादेः स्यस्य सो वा भवति

---

१ खड्गसाधित यत्र लभामहे प्रिय !-तस्मिन् देशे याम ॥ रणदुर्भिक्षेण भग्
विना युद्धेन न वलामहे ॥ २ कुञ्जर ! स्मर मा सल्लकी , सरलान् श्वासान् मा मुञ
कवला ये प्राप्ता विधिवशेन तान् चर मान मा मुञ्च ॥ ३ भ्रमर ! अत्रापि निम्बे क
दिवसान् विलम्बस्व ॥ घनपत्रवान् छायाबहुल फुल्लति -यावत्कदम्बः ॥ ४ प्रिय
इदानीं कुरु-शल्य करे मुञ्च त्वं करवालम् ॥ येन कापालिका वराका लभन्तेऽभ
कपालम् ॥

दिअहा जन्ति झडप्पडहि पडहिं मणोरह पच्छि ॥ ज अच्छइ त माणिअइ होसइ करतु म अच्छि ॥ १ ॥ पक्षे, होहिइ ॥

क्रियेः कीसु: ॥ ४ ॥ ३८९ ॥

क्रिये इत्येतस्य क्रियापदस्य अपभ्रंशे कीसु इत्यादेशो वा भवति, सन्तो[2] भोग जु परिहरइ तसु कन्तहो बलि कीसु ॥ तसु दइवेण वि मुण्डियउ जसु खल्लिहडउ सीसु ॥ पक्षे, साध्यमानावस्थात् क्रिये इति संस्कृतशब्दादेष प्रयोगः, बलि किज्जउ सुअणस्सु ॥

भुवः पर्याप्तौ हुच्चः ॥ ४ ॥ ३९० ॥

अपभ्रंशे भुवो धातोः पर्य्याप्तावर्थे वर्तमानस्य हुच्च इत्यादेशो भवति, अइ[3] तुगत्तणु ज थणह सो छेयउ न हु लाहु ॥ सखि जइ केवइ तुडिवसेण अहरि पहुच्चइ नाहु ॥ १ ॥

ब्रूगो ब्रुवो वा ॥ ४ ॥ ३९१ ॥

अपभ्रंशे ब्रूगो धातोः ब्रुव इत्यादेशो वा भवति, ब्रुवह सुहा-सिउ किंपि, पक्षे, इत्तउ ब्रोप्पिणु सउणि ठ्ठिउ पुणु दुसासणु ब्रोप्पि ॥ तो हउ जाणउ एहो हरि जइ महु अग्गइ ब्रोप्पि ॥ १ ॥

व्रजेर्वुञः ॥ ४ ॥ ३९२ ॥

---

१ दिवसा यान्ति वेगैः पतन्ति मनोरथाः पश्चात् ॥ यदस्ति तन्मान्यते भविष्यति कुर्वन् मा आस्स्व ॥ २ सतो भोगान् यः परिहरति तस्य कान्तस्य बलिं क्रिये ॥ तस्य दैवेनापि मुण्डितस्य खल्वाटं शीर्षम् ॥ ३ अतितुङ्गत्वं यत्स्तनयोः सच्छेदकः न खलु लाभः ॥ सखि! यदि कथमपि त्रुटिवशेनाऽधरे प्रभवति नाथः ॥ ४ इयदुक्त्वा शकुनिः स्थितः पुनर्दुःशासन उक्त्वा ॥ ततोऽहं जाने एष हरिर्यदि ममाग्रे उक्त्वा (तिष्ठतीति शेषः) ॥

अपभ्रंशे भ्रमतेर्धातो' वुञ्ज इत्यादेशो भवति, वुंजइ, वुञ्जो वुञ्जेप्पिणु ॥ भुजित्वा

दृशोः प्रस्स' ॥ ४ ॥ ३९३ ॥

अपभ्रंशे दृशेर्धातो' प्रस्स इत्यादेशो भवति, प्रस्सदि ॥ पश्यति

ग्रहेर्गृण्ह ॥ ४ ॥ ३९४ ॥

अपभ्रंशे ग्रहेर्धातोर्गृण्ह इत्यादेशो भवति, पढ गृण्हेप्पिणु व्रतु गृहीत्वा

तक्ष्यादीना छोल्लादयः ॥ ३९५ ॥

अपभ्रंशे तक्षिप्रभृतीना धातूनां छोल्ल इत्यादय आदेशा भवन्ति ॥ 'जिवँ तिवँ तिक्खा लेवि कर जइ ससि छोल्लिज्जन्तु तो जइ गोरिहे मुहकमलि सरिसिम कावि लहन्तु ॥ १ ॥ आदि ग्रहणात् देशीषु ये क्रियावचना उपलभ्यन्ते ते उदाहार्याः ॥ चूडु ल्लउ चुण्णी होइसइ मुद्धि कवोलि निहित्तउ ॥ सासानलजाल झलक्किअउ वाहसलिल संसित्तउ॥१॥ अब्भडं वचिउ वे पयइ पेम्मु निअत्तइ जावँ ॥ सव्वासणरिउसंभवहो कर परिअत्ता तावँ ॥ २ हिअइ खुडुक्कइ गोरडी गयणि घुडुक्कइ मेहु ॥ वासारत्ति पवासु

१ भ्रमति भ्रजित्वा ॥ २ पश्यति ॥ ३ पठ गृहीत्वा व्रतम् ॥ ४ यथा तथा तीक्ष्णान् अंशुधान् (?) लात्वा करान् यदि शशी अतक्षिष्यत ॥ ततो यदि गौर्य्याः मुख कमलेन सदृशतां काम्यलप्स्यत ॥ ५ चूडकः चूर्णी भविष्यति मुग्धे कपोले निहितः । श्वासानलज्वालादग्धो बाष्पसलिलसंसिक्त ॥ ६ अनुव्रज्य वंचित्वा द्वे पदे (प्रेम्णु) स्नेह निवर्तयति यावत् ॥ सर्वाशनरिपुसम्भवस्य (चन्द्रस्य) करा प्रसृतास्तावत् । ७ हृदये शल्यायते स्त्री गगने गजति मेघः ॥ वर्षारात्रे प्रवासिनां विषमं संकट मेतद् ॥

अह विसमा संकडु एहु ॥ ४ ॥ अम्मि पओहर वज्जमा निच्चु जे संमुह थन्ति ॥ महु कन्तहो समरङ्गणइ गयघड भज्जिउ जन्ति ॥ ४ ॥ पुत्ते जाए कवणु गुणु अवगुणु कवणु मुएण ॥ जा वप्पीकी भुहडी चम्पिजइ अवरेण ॥ ५ ॥ तं तित्तिउ जलु सायरहो सो तेवडु वित्थारु ॥ तिसहे निवारणु पलुवि नवि पर धुट्ठुअइ असारु ॥ ६ ॥

अनादौ स्वरादसंयुक्तानां कखतथपफां गघदधबभाः ॥ ४ ॥ ३९६ ॥

अपभ्रंशेऽपदादौ वर्तमानानां स्वरात् परेषाम् असंयुक्तानां कखतथपफां स्थाने यथासंख्य गघदधबभाः प्रायो भवन्ति ॥ कस्यग., जं दिट्ठउ सोमग्गहणु असईहिं हसिउ निसङ्कु॥पिय माणुस विच्छोहगरु गिलि गिलि राहु मयङ्कु ॥ १ ॥ खस्य घ. ॥ अम्मीए सत्थावत्थेहिं सुधिं चिन्तिज्जइ माणु ॥ पिए दिट्ठे हल्लोहलेण को चेअइ अप्पाणु ॥ तथपफाना दधबभा', सबधु करेप्पिणु कधिदु मइ तसु पर सभलउं जम्मु ॥ जासु न चाउ न चारहडि नच पम्हट्ठउ

---

१ हे अम्ब ² पयोधरौ वज्रसमौ नित्यं यौ सम्मुखौ तिष्ठत ॥ मम कान्तस्य समराङ्गने गजघटा भङ्क्त्वा यान्ति ॥ २ पुत्रेण जातेन को गुणोऽवगुणः को मृतेन ॥ या पैतृकी भूमिराक्रम्यतेऽपरेण ॥ ३ तत्तावज्जलं सागरस्य स तावान्विस्तारः ॥ तृषाया निवारणं पलमपि नैव परं शब्दायतेऽसारः ॥ ४ यद्दृष्टं सोमग्रहणमसतीभिर्हसितं निःशङ्कम् ॥ प्रियमनुष्यविक्षोभकरं भक्षय भक्षय राहो! मृगाङ्कम् ॥ ५ हे अम्बिके! स्वस्थावस्थैः सुखेन चिन्त्यते मानम् ॥ प्रिये दृष्टे हल्लोहलेन (व्याकुलत्वेन) को जानात्यात्मानम् ॥ ६ शपथं कृत्वा कथितं मया तस्य केवलं सफलं जन्म ॥ यस्य त्यागो नाऽपव्ययो न विहृतिनच प्रभ्रष्टो धर्मः ॥

घम्मु ॥ ३ ॥ अनादाविति किं सवधु करेम्पिणु ॥ अत्र कस्य गत्व न भवति, स्वरादिति किम्, गिलिगिलि राहु मयङ्कु, असंयुक्तानामिति किम्, एक्कहिं अक्खिहिं सावणु, प्रायोऽधिकारात् क्वचिद् न भवति, जइ केँवइ पावीसु पिउ अकिआ कुड्डकरीसु ॥ पाणीउ नवइ सरावि जिवँ सवङ्गें पइसीसु ॥ ४ ॥ उअ कणिआरु पफुल्लिअउ कञ्चनकन्तिपयासु ॥ गोरीवयण-विणिज्जिअउ न सेवइ वणवासु ॥ ५ ॥

मोऽनुनासिको वो वा ॥ ४ ॥ ३९७ ॥

अपभ्रंशेऽनादौ वर्तमानस्य असंयुक्तस्य मकारस्य अनुनासिको वकारो वा भवति ॥ कवँलु कमलु, भवँरु भमरु, लाक्षिणकस्यापि जिवँ तिवँ जेवँ तेवँ अनादावित्येव, मयणु, असंयुक्तस्येत्येव, तसु-पर सभलउ जम्मु ॥

वाधो रो लुक् ॥ ४ ॥ ३९८ ॥

अपभ्रंशे संयोगादधो वर्तमानो रेफो लुक् वा भवति, जइ केँवइ पावीसु पिउ ॥ पक्षे, जइ भग्गा पारक्कडा तो सहि मज्झु प्रियेण ॥

अभूतोऽपि क्वचित् ॥ ४ ॥ ३९९ ॥

अपभ्रंशे क्वचिदविद्यमानोऽपि रेफो भवति, व्रासु महारिसि एउ भणइ जइ सुइसत्थु पमाणु ॥ मायहं चलण नवन्ताहं दिवि

---

१ यदि कथञ्चित् प्राप्स्यामि प्रियमकृत कौतुक करिष्यामि ॥ पानीयं नवे शरावे यथा सर्वाङ्गेन प्रवेक्ष्यामि ॥ २ पश्य कर्णिकारवृक्ष प्रफुल्लित काञ्चनकान्ति प्रकाश ॥ सुन्दरीवदनविनिर्जित इव सेवते वनवासम् ॥ ३ व्यासो महर्षिरेतद् भणति यदि श्रुतिशास्त्र प्रमाणम् ॥ मातॄणां चरणौ नमतां दिवसे दिवसे गङ्गास्नानम् ॥

दिवि गङ्गाण्हाणु ॥ ४ ॥ कचिदिति किम्, वासेणवि भारह खम्भि वद्ध ॥

आपद्विपत्संपदां द इः ॥ ४ ॥ ४०० ॥

अपभ्रंशे आपद् विपद् सपत् इत्येतेषा दकारस्य इकारो भवति, अणउ करन्तहो पुरिसहो आवइ आवइ, विवइ, सपइ, प्रायोधिकारात्, गुणहि न सपय किंत्ति पर ॥

कथ यथा तथा थादेरेमेमेहेधा डितः ॥ ४ ॥ ४०१ ॥

अपभ्रंशे कथ यथा तथा इत्येतेषा थादेरवयवस्य प्रत्येकम् एम इम इह इध इत्येते डितश्चत्वार आदेशा भवन्ति, केम समप्पउ दुट्ठ दिणु किध रयणी छुडु होइ ॥ नवबहु-दसण लालसउ वहइ मणोरह सोइ ॥ १ ॥ ओ गोरीमुहनिज्जिअउ वद्दलि लुक्कु मियंकु ॥ अन्नुवि जो परिहविय तणु सो किवँ भवँइ निसङ्कु ॥ २ ॥ बिम्बाहरि तणु रयणवणु किह ठिउ सिरिआणन्द ॥ निरुवम-रसु पिए पिअवि जणु सेसहो दिण्णी मुद्द ॥ ३ ॥ भण सहि निहुअउ तेवँ मइ जइ पिउ दिट्ठु सदोसु ॥ जेवँ न जाणइ मज्झु मणु पक्खावडिअ तासु ॥ ४ ॥ जिवँ जिवँ वंकिम लोअणह, तिवँ

---

१ व्यासेनापि भारतस्तम्भे बद्धा ॥ २ अन्याय्य कुर्वत पुरुषस्याऽऽपद (विपत्) आयाति ॥ ३ कथ समाप्यतां दुष्टो दिवस कथ रजनी शीघ्र भवति ॥ नववधूदर्शनलालसा वहति मनोरथान् सोऽपि ॥ ४ 'ओ' (सूचनायां) गौरीमु[illegible] र्चयिनिर्जितो वादले विलीनो मृगाङ्क ॥ अन्योऽपि य परिभूततनु स कथ भ्रमति निःशङ्कम् ॥ ५ बिम्बाधरे तन्व्या रदनव्रण कथ स्थित श्रीआनन्द ॥ निरुपमरसं प्रियेण पीत्वा यथा शेषस्य दत्ता मुद्रा ॥ ६ भण-सखि ! निभृत तथा मा यदि प्रियो दृष्ट सदोष ॥ यथा न जानाति मम मन पक्षापतित तस्य ॥

तिवॅ वम्महु निअयसर, मइ जाणिउ 'प्रिय विरहिँ अह कवि धर होइ विआलि ॥ नवर मियङ्कु वि तिह तवइ जिह दिणयर खय-गालि ॥ ५ ॥ एव तिध जिधावुदाहार्या ॥

याटृक्ताटृक्कीटृगीटृशां दादेर्डेहः ॥ ४ ॥ ४०२ ॥

अपभ्रंशे याटृगादीनां दादेरवयवस्य डित् एह इत्यादेशो भवति, मइ भणिअउ बलिराय तुहु केहउ मग्गण एहु ॥ जेहु तेहु नवि होइ वढ सइ नारायणु एहु ॥ १ ॥

अतां डइसः ॥ ४ ॥ ४०३ ॥

अपभ्रंशे याटृगादीनामदन्तानां याटृश ताटृश कीटृशेटृशानां दादेरवयवस्य डित् अइस इत्यादेशो भवति, जइसो तइसो कइसो अइसो ॥

यत्र तत्रयोस्त्रस्य डिदेत्थ्वत्तु ॥ ४ ॥ ४०४ ॥

अपभ्रंशे यत्र तत्र शब्दयोस्त्रस्य एत्थु अत्तु इत्येतौ डितौ भवत', जइसो घंडदि प्रयावदी केत्थुवि लेप्पिणु सिक्खु ॥ जेत्थुवि तेत्थुवि एत्थु जगि भण तो तहि सारिक्खु ॥ १ ॥ जत्तु ठिदो, तत्तु ठिदो ॥

एत्थु कुत्रात्रे ॥ ४ ॥ ४०५ ॥

अपभ्रंशे कुत्र अत्र इत्येतयोस्त्रस्य डित् एत्थु इत्यादेशो भवति, केत्थुवि लेप्पिणु सिक्खु, जेत्थुवि एत्थुवि जगि ॥

---

१ मया भणितो बलिराज! त्वं कीटृग् मार्गण एष' ॥ याटृक् ताटृक् नापि भवति मूर्ख! स्वयं नारायण एष ॥ २ यदि स घटयति प्रजापतिः कुत्रापि लात्वा शिक्षाम् ॥ यत्रापि तत्राप्यत्र जगति भण तस्याः सादृश्यम् ॥

यावत्तावतोर्वादेर्म उं महिं ॥ ४ ॥ ४०६ ॥

अपभ्रंशे यावत्तावद् इत्येतयोर्वकारादेरवयवस्य म उ महिं इत्येते त्रय आदेशा भवन्ति, [1]जाम न निवडइ कुम्भयडि सीह चवेड चडक्क ॥ ताम समत्तह मयगलह पइ पइ वज्जइ ढक्क ॥ १ ॥ [2]तिलहं तिलत्तणु ताउ पर जाउ न नेह गलन्ति ॥ नेहि पणट्ठइ तेजि तिल तिल फिट्ट वि खल होन्ति ॥ २ ॥ [3]जामहिं विसमी कज्जगइ जीवह मज्झे एइ ॥ तामहिं अच्छउ इयरु जणु सुअणुवि अन्तरु देइ ॥ ३ ॥

वा यत्तदोतोर्डेवडः ॥ ४ ॥ ४०७ ॥

अपभ्रंशे यद् तद् इत्येतयोरत्त्वन्तयोर्यावत्तावतोर्वकारादेरवयवस्य डित् एवड इत्यादेशो वा भवति, [4]जेवड्ड अन्तर रावणरामह तेवड्ड अन्तरु पट्टणगामह ॥ पक्षे जेत्तुलो तेत्तुलो ॥

वेदं किमोर्यादेः ॥ ४ ॥ ४०८ ॥

अपभ्रंशे इदम् किम् इत्येतयोरत्त्वन्तयो-रियत् कियतोर्यकारादेरवयवस्य डित् एवड इत्यादेशो वा भवति, एवड्ड अन्तरु, केवड्ड अन्तरु, पक्षे, एत्तुलो केत्तुलो ॥

परस्परस्यादिर ॥ ८ ॥ ४०९ ॥

---

१ यावन्न निपतति कुम्भतटे सिंहचपेटाचटत्कारः ॥ तावत्समस्तानां मदकलानां (गजानां) पदे पदे वाद्यते ढक्का ॥ २ तिलानां तिलत्वं तावत्परं यावन्न स्नेहो गलति ॥ स्नेहे प्रनष्टे त एव तिलास्तिलाद् भ्रष्टाः खला भवन्ति ॥ ३ यावद्विषमा कार्यगतिर्जीवानां मध्ये आयाति ॥ तावदास्तामितर जनः सुजनोऽप्यन्तरं ददाति ॥ ४ यावदन्तरं रामरावणयो ॥ तावदन्तरं पत्तनग्रामयोः ॥

अपभ्रंशे परस्परस्यादिरकारो भवति, ते मुग्गडा हराविआ जे परिविट्ठा ताहं ॥ अपरोप्परु जोअन्ताहं सामिउ गञ्जिउ जाहं ॥ १ ॥

कादिस्थैदोतोरुच्चारलाघवम् ॥ ४ ॥ ४१० ॥

अपभ्रंशे कादिषु व्यञ्जनेषु स्थितयोरे ओ इत्येतयोरुच्चारणस्य लाघवं प्रायो भवति, सुघें चिन्तिज्जइ माणु, तसु हउं कलिजुगि दुल्लहहो ॥

पदान्ते उं हुं हिं हंकाराणाम् ॥ ४ ॥ ४११ ॥

अपभ्रंशे पदान्ते वर्त्तमानानां उं हुं हिं हं इत्येतेषाम् उच्चारणस्य लाघवं प्रायो भवति, अन्नु जु तुच्छउं तहे धणहे, बलि किज्जउं सुअणस्सु ॥ दइउ घडावइ वणि तरुहुं ॥ तरुहुं वि वक्कलु, खग्ग विसाहिउ जहिं लहहु ॥ तणहं तइज्जी भंगि नवि ॥

म्हो म्भो वा ॥ ४ ॥ ४१२ ॥

अपभ्रंशे म्ह इत्यस्य स्थाने म्भ इति मकाराक्रान्तो भकारो वा भवति, म्ह इति पक्ष्मश्मष्मस्मह्मां म्हः ॥ २ ॥ ७४ ॥ इति प्राकृत लक्षण विहितोऽत्र गृह्यते, संस्कृते तदभावात् गिम्भो, सिम्भो ॥ बिम्भ! ते विरला केवि नर जे सव्वङ्गछइल्ल ॥ जे वङ्का ते वञ्चयर जे उज्जुअ ते बइल्ल ॥ १ ॥

अन्यादृशोऽन्नाइसावराइसौ ॥ ४ ॥ ४१३ ॥

१ ते मुद्गा हारिता ये परिवेषितास्तेषाम् ॥ परस्परं युध्यतां स्वामी गञ्जित येषाम् ॥ २ ब्रह्मन्! ते विरला केऽपि नरो ये सर्वाङ्गच्छेकाः ॥ ये वक्रास्ते वञ्चकतरा ये ऋजवस्ते बलीवर्दाः ॥

अपभ्रंशे अन्यादृशशब्दस्य अन्नाइस अवराइस इत्यादेशौ भवतः, न्नाइसो अवराइसो ॥

प्रायसः प्राउ प्राइव प्राइम्व पग्गिम्वाः ॥ ४ ॥ ४१४ ॥

अपभ्रंशे प्रायस् इत्येतस्य प्राउ प्राइव प्राइम्व पग्गिम्व इत्येते त्वार आदेशा भवन्ति, [1]अन्ने ते दीहर लोअण अन्नु त भुअ अलु ॥ अन्नु सुघणथणहारु त अन्नु जि मुहकमलु ॥ १ ॥ न्नुं जि केस कलाउ सु अन्नु जि प्राउ विहि ॥ जेण णिअम्विणि डिअ स गुणलायण्णनिहि ॥ २ ॥ [3]प्राईव मुणिहवि भन्तडी तें णिअडा गणन्ति ॥ अखइ निरामइ परमपइ अज्जवि लउ न हन्ति ॥ ३ ॥ [4]असुंजले प्राइम्व गोरिअहे सहि उव्वत्ता नयणसर ॥ सम्मुह संपेसिआ देन्ति तिरिच्छी घत्त पर ॥ ४ ॥ [5]ऐसी पिउ सेसु हउ रुट्ठी मइ अणुणेइ ॥ पग्गिम्व एइ मणोरहइ दुक्कर इउ करेइ ॥ ५ ॥

वान्यथोऽनुः ॥ ४ ॥ ४१५ ॥

अपभ्रंशे अन्यथा शब्दस्य अनु इत्यादेशो वा भवति, [6]विरहा

---

१ अन्ये ते दीर्घलोचने अन्यत्तद् भुजयुगलम् ॥ अन्य स्तघनस्तनभारस्तद न्यदेव मुखकमलम् ॥ २ अन्य एव केशकलाप स अन्य एव प्रायो विधि ॥ न नितम्बिनी घटिता सा गुणलावण्यनिधि ॥ ३ प्रायो मुनीनामपि भ्रान्तिस्तेन णिकान् गणयन्ति ॥ अक्षये निरामये परमपदेऽद्यापि लय न लभन्ते ॥ ४ अश्रुज न प्रायो गौर्या सखि! उद्वृत्ते नयनसरसी । तेन (अपरेण) सन्मुखे प्रेषित त्तिर्यग्पातं केवलम् ॥ ५ एष्यति प्रियो रुषिष्याम्यहं रुष्टां मामनुनयति ॥ प्राय ता मनोरथान् दुष्करान् दयिता करोति ॥ ६ विरहानलज्वालाकरालित पथिक पीटा ोऽपि मुडिता स्थित ॥ अन्यथा शिशिरकाले शीतलजलाद् धूम कुत उत्थित ॥

नल जाल करालि-अउ पहिउ कोवि तुहिवि ठिअओ ॥ अनु सिसिर कालि सीअलजलहु धूम्रु कहन्तिहु उट्ठिअओ ॥ १ ॥ पक्षे, अत्रह ॥

कुतस[1] कउ कहन्तिहु ॥ ४ ॥ ४१६ ॥

अपभ्रंशे कुतश्शब्दस्य कउ कहन्तिहु इत्यादेशौ भवतः, महु कन्तहो गुट्ठट्ठिअहो कउ झुम्पडा वलन्ति ॥ अह रिउरुहिरें उल्हवइ अह अप्पणें न भन्ति ॥ १ ॥ धूम्रु कहन्तिहु उट्ठिअओ ॥

ततस्तदोस्तो[2] ॥ ४ ॥ ४१७ ॥

अपभ्रंशे ततस् तदा इत्येतयोस्तो इत्यादेशो भवति, जइ भग्गा पारकडा तो सहि मज्झु पिएण ॥ अह भग्गा अम्हह तणा तो तें मारि-अडेण ॥ १ ॥

एव पर सम ध्रुव मा मनाक्, एम्व पर समाणु ध्रुवु म मणाउ ॥ ४ ॥ ४१८ ॥

अपभ्रंशे एवमादीनाम् एम्वादय आदेशा भवन्ति, एवम् एम्व, पियें सगमि कउ निद्दडी पिअहो परोक्खहो केम्व ॥ मइ निन्निवि विन्नासिआ निद्द न एम्व न तेम्व ॥ १ ॥ परमः परः, गुणहिं न सपय कित्ति पर, समम. समाणु, कन्तु जु सीहहो उवमिअइ

---

१ मम कान्तस्य गोष्ठस्थितस्य कुत कुटीरकाणि ज्वलन्ति ॥ अथ रिपुरुधिरेण विध्मापयत्यथात्मना न भ्रान्ति ॥ २ प्रियसङ्गमे कुतो निद्रा प्रियस्य परोक्षस्य कथम् ॥ मया द्वे अपि विनाशिते निद्रा नैव न तथा ॥ ३ कान्तो यदि सिंहे नोपमीयते सदा मम खण्डितो मान ॥ सिंहो नीरक्षकान् गजान् हन्ति प्रिय पदातिरक्षकै समम् ॥

त महु खण्डिउ माणु ॥ सीहु निरक्खय गय हणइ पिउ पयरक्ख समाणु ॥ १ ॥ ध्रुवमो ध्रुवुः, चंञ्चलु जीविउ ध्रुवु मरणु पिअ रूसिज्जइ काइ ॥ होसइ दिअहा रूसणा दिव्वइं वरिससयाइं ॥ २ ॥ मो म, म धणि करहि विसाउ प्रायोग्रहणात् ॥ माणि पणट्ठइ जइ न तणु तो देसडा चइज्ज । मा दुज्जण-करपल्लवेहिं दसिज्जन्तु भमिज्ज ॥ ३ ॥ लोणुं विलिज्जइ पाणिएण अरि खल मेह म गज्जु ॥ वालिउ गलइ सुझुम्पडा गोरी तिम्मइ अज्जु ॥ ५ ॥ मनाको मणाउ, विहॅवि पणट्ठइ वंकुडउ रिद्धिहि जण सामन्नु ॥ किंपि मणाउ महु पिअहो ससि अणुहरइ न अन्नु ॥ ६ ॥

किलाथवा दिवासहनहेः किराहवइ दिवे सहु नाहिं ॥ ४ ॥ ४१९ ॥

अपभ्रंशे किलादीना किरादय आदेशा भवन्ति, किलस्य किर , किरें खाइ न पिअइ न विद्दवइ धम्मि न वेच्चइ रूअडउ ॥ इह किवणु न जाणइ जह जम्महो खणेण पहुच्चइ दूअडउ ॥ १ ॥ अथवो अहवइ, अहवइ न सुवंसह एह खोडि, प्रायोऽधिकारात्, सुव एम दो

१ चपल जीवितं ध्रुवं मरणं प्रिये रुष्यते कथम् ॥ भविष्यन्ति दिवसा रोषणस्य दिव्यानि वर्षशतानि ॥ २ माने प्रनष्टे यदि न तनुस्त्यज्यते ततो देशस्त्यज्यते ॥ मा दुर्जनकरपल्लवैर्दर्श्यमानो भ्राम्यतु ॥ ३ लवणं विलीयते पानीयेन अरे खल मेघ । मा गर्ज ॥ ज्वालितो गलति तत् कुटीरकं गोरी तिम्यते अद्य ॥ ४ विभवे प्रनष्टे वक्रीभवेद् ऋद्ध्या जन सामान्य ॥ किमपि मनाक् मम प्रियस्य शश्यनुहरते (साहृश्यमिति शेष) नान्य ॥ ५ किल खादति न पिबति नापि ददाति धर्मे न व्ययति रूपकम् ॥ इह कृपणो न जानाति यथा यमस्य क्षणेन प्रभवति दूतकः ॥

जाइज्जइ तहिं देसडइ लब्भइ पियहो पमाणु ॥ जइ आवइ तो आणिअइ अहवा त जि निवाणु ॥ १ ॥ दिवो दिवे, दिवि दिवि गगाण्हाणु, सहस सहु, जउं पवसन्ते सहु न गयअ न मुअ विओए तस्सु ॥ लज्जिज्जइ संदेसडा दिन्तेहिं सुहयजणस्सु ॥ १ ॥ नद्देनाहिं, एत्तहे मेह पिअन्ति जलु एत्तहे वडवानल आवट्टइ ॥ पेक्खु गहीरिम सायरहो एक्कवि कणिअ नाहिं ओहट्टइ ॥ १ ॥

पश्चादेवमेवैवेदानी प्रत्युतेततसः पच्छइ एम्वइ जि एम्वहिं पच्चुलिउ एत्तहे ॥ ४ ॥ ४२० ॥

अपभ्रंशे पश्चादादीना पच्छइ इत्यादय आदेशा भवन्ति/ पश्चात' पच्छइ/ पच्छइ होइ विहाणु/ एवमेवस्य एम्वइ/ एम्वइ सुरउ समत्तु/ एवस्य जि'/ जाउ म जन्तउ पल्लवह देक्खउ कइ पय देइ ॥ हिअइ तिरिच्छी हउ जि पर पिउ डम्बरइ करेइ ॥ १ ॥ इदानीम एम्वहिं/ हरि नच्चाविउ पगणइ विम्हइ पाडिउ लोउ ॥ एम्वहि राहपओहरह ज भावइ त होउ ॥ प्रत्युतस्य पच्चुलिउ, साव सलोणी गोरडी नवखी कवि विसगण्ठि ॥ भड्ड पच्चुलिउ

---

१ गम्यते तस्मिन् देशे लभ्यते प्रियस्य प्रमाणम् ॥ यद्यायाति तदाऽऽनीयते अथवा तदेव निवाणम् (स्थानम्) ॥ २ यदि प्रवसता सह न गता न मृता वियोगेन तस्य ॥ लज्यते सदेशान् ददद्भिः सुभगजनस्य ॥ ३ इतो मेघाः पिबन्ति जलम् इतो वडवानल आवर्तते ॥ पश्य गम्भीरत्व सागरस्यैकोऽपि कणिको नापहीयते ॥ ४ यातु मा रक्षतु पश्यामि कतिपदानि ददाति ॥ हृदये तिर्यग्गतमेव परं प्रिय आडम्बर करोति ॥ ५ हरिर्नर्तितः प्राङ्गणे, विस्मये पातितो लोकः ॥ इदानीं राधापयोधरयोर्यत्प्रतिभाति तद् भवतु ॥ ६ सर्वाङ्गलावण्या गौरी नूतना कापि विषग्रन्थि ॥ भट प्रत्युत स म्रियते यस्य न लगति कण्ठे ॥

सो मरइ जासु न लग्गइ कण्ठि ॥ १ ॥ इवस एत्तहे, एत्तहे मेह पिअन्ति जलु ॥

विपण्णोक्तवर्त्मनो वुन्न वुत्त विच्चं ॥ ४ ॥ ४२१ ॥

अपभ्रंशे विपण्णादीना वुन्नादय आदेशा भवन्ति, विपण्णस्य वुन्नः, [1]मइ वुत्तउ तुहु धुरु धरहि कसरेहि विगुत्ताइ ॥ पइ विणु धवल न चडइ भरु एम्वइ वुन्नउ काइ ॥ १ ॥ उक्तस्य वुत्त., मइ वुत्तउ, वर्त्मनो विच्चः, ज मणु विच्चि न माइ ॥

शीघ्रादीनां वहिल्लादयः ॥ ४ ॥ ४२२ ॥

अपभ्रंशे शीघ्रादीनां वहिल्लादय आदेशा भवन्ति, [2]एक्कु कइअ हवि न आवही अन्नु वहिल्लउ जाहि ॥ मइ मित्तडा प्रमाणिअउ पइ जेहउ खलु नाहि ॥ १ ॥ झकटस्य घघल', [3]जिव सुपुरिस तिव घघलेइ जिवँ नइ तिवँ वलणाइं ॥ जिवँ डोंगर तिवँ कोट्टरइ हिआ विसूरहि काइ ॥ २ ॥ अस्पृश्यसमर्गस्य विट्टाल , [4]जे छंड्डे-विणु रयणनिहि अप्पउ तडि घल्लन्ति । तह सखह विट्टालु पर फुक्किज्जन्त भमन्ति ॥ ३ ॥ भयस्य द्रवक्कः, [5]दिवेहिं विढत्तउ खाहि वढ सचि म एक्कु वि द्रम्मु ॥ कोवि द्रवक्कउ सो पडइ

---

१ मयोक्तस्त्व धुरं (भारं) धर दम्यैर्विगुप्त ॥ त्वया विना धवल ! न चटति भार एव विषण्ण किम् ॥ २ एष कदापि ह ! नायात्यन्यत् शीघ्र याति ॥ मया मित्र ! प्रमाणितस्त्वया यादृग् खल नहि ॥ ३ यथा सुपुरुषास्तथा झगटका यथा नद्य तथा वलनानि ॥ यथा गिरयस्तथा कोटराणि हृदय ! खिद्यते कथम् ॥ ४ ये त्यक्त्वा रत्ननिधिमात्मान तटे क्षिपन्ति ॥ तदा शङ्खानामधमजना परं फूत्कुर्वाणा भ्रमन्ति ॥ ५ दिवैरार्जित खाद मूर्ख ! सचय मा एकमपि द्रम्मम् ॥ कोपि भय तद् पतति येन समाप्यते जन्म ॥

जेण समप्पइ जम्मु ॥ ४ ॥ आत्मीयस्य अप्पणः, फोडेन्ति जे हिअडउं अप्पणउ, दृष्टेर्द्रेहिः, ऍक्कमेक्कउ जइ वि जोएदि हरि सुट्ठु सव्वायरेण, तो वि द्रेहि जहिं कहिं वि राही ॥ को सक्कइ संवरेवि दड्ढनयणा नेहिं पलुट्टा ॥ गाढस्य निच्चटः, विहवे कस्सु थिरत्तणउं जोव्वणि कस्सु मरट्टु ॥ सो लेखडउ पठाविअइ जो लग्गइ निच्चट्टु ॥ ४ ॥ असाधारणस्य सड्ढल', कहिं ससहरु कहिं मयरहरु कहिं बरिहिणु कहिं मेहु ॥ दूर ठिआह वि सज्जणह होइ असड्ढलु नेहु ॥ ५ ॥ कौतुकस्य कोड्ड', कुंजरु अन्नह तरुअरह कुड्डेण घल्लइ हत्थु ॥ मणु पुणु एक्कहि सल्लइहिं जइ पुच्छह परमत्थु ॥ ६ ॥ क्रीडायाः खेड्ड', खेड्डयं कयमम्हेहिं निच्छय किं पयम्पह ॥ अणुरत्ताउ भत्ताउ अम्हे मा चय सामिअ ॥ ७ ॥ रम्यस्य रवण्ण॰, सरिहिं न सरेहिं न सरवरेहि नवि उज्जाणवणेहि ॥ देस रवण्णा होन्ति वढ निवसन्तेहिं सुअणेहिं ॥ ८ ॥ अद्भुतस्य ढक्करि, हिअडा पइं एहु बोल्लिअओ महु अग्गइ

---

१ एकैक यद्यपि विलोकयति हरिं सुष्ठु सर्वादरेण । तथापि दृष्टिं यस्मिन् कस्मिन्नपि राधिका को शक्नोति संवरीतु दग्धनयना स्नेहेन संस्थापिताम् ॥ २ विभवे कस्य स्थिरत्व यौवने कस्य दर्प । स लेख प्रस्थाप्यते यो लगति गाढम् ॥ ३ क्व शशधर क्व मकरधर, क्व बर्हि क्व मेघ ॥ दूरस्थितानामपि सज्जनाना भवत्यसाधारणः स्नेह' ॥ ४ कुञ्जरोऽन्येषु तरुवरेषु कौतुकेन क्षिपति हस्तम् ॥ मन पुनरेकस्यां सल्लक्यां यदि पृच्छत परमार्थम् ॥ ५ क्रीडा कृताऽस्माभिर्निश्चय किं प्रजल्पत ॥ अनुरक्तान् भक्तान् अस्मान् मा त्यज स्वामिन् ॥ ६ सरिद्भिर्न सरोभिर्न सरोवरैर्नापि उद्यानवनै ॥ देशा रम्या भवन्ति मूर्ख! निवसद्भि स्वजनै ॥ ७ हृदय! त्वयैतत् प्रोक्त ममाग्रे शतवारम् ॥ स्फुटिष्यामि प्रिये प्रवसत्यह मण्डय! अद्भुतधन! ॥

सयवार ॥ फुट्टिसु पिए पवसन्ति हउ भण्डय ढकरि सार ॥ ९ ॥ हे सखीत्यस्य हेल्लिः, हेल्लि म झंखइ आलु ॥ पृथक् पृथगित्यस्य जुअं जुअः, एक्कं कुड्डली पञ्चहिं रुद्धी तह पञ्चह वि जुअ जुअ बुद्धी ॥ बहिणु एत घरु कहि किवँ नन्दउ जेत्थु कुडुम्बउ अप्पण छन्दउ ॥ १० ॥ मूढस्य नालिअ वढौ, जो पुणु मणि जि खसफसिहूअउ चिन्तइ देइ न दम्मु न रूअउ ॥ रइवसभमिरु करग्गुल्लालिउ घरहिं जि कोन्तु गुणइ सो नालिउ ॥ ११ ॥ दिवेहिं विढत्तउ खाहि वढ, नवस्य नवखः, नवखी कवि विसगण्ठि, अवस्कन्दस्य दडवडः, चलेहि चलन्तेहि लोअणेहि जे तइ दिट्ठा बालि ॥ तहिं मयरद्धय दडवडउ पडइ अपूरइ कालि ॥१२॥ यदेरुड्डः, छुडु अग्घइ ववसाउ, सम्बन्धिनः केरतणौ, गयउ सु केसरि पिअहु जलु निच्चिन्तइ हरिणाइ ॥ जसु केरए हुंकारडए मुहहु पडन्ति तृणाइं ॥ १३ ॥ अह भग्गा अम्हहं तणा, माभैषी रित्यस्य मब्भीसेति स्त्रीलिङ्गम्, सत्थावत्थह आलवणु साहु वि लोउ करेइ ॥ आदन्नह मब्भीसडी जो सज्जणु सो देइ ॥ १४ ॥

---

१ एका कुटी पञ्चभीरुद्धा तेषां पञ्चानामपि पृथक् पृथक् बुद्धिः ॥ भगिनि। एतद् गृहं कथय किं वा नन्दतु यत्र कुटुम्बमात्मच्छन्दकम् ॥ २ यः पुनर्मनस्येव व्याकुलीभूतस्सन् चिन्तयति ददाति न द्रम्मं न रूपकम् ॥ रतिवशभ्रमणशील करामोल्लसित गृहे एव कुन्तं गुणयति स मूढः ॥ ३ चञ्चलैश्चलद्भिर्नयनैर्ये त्वया दृष्टा बालिके। ॥ तेषां मकरध्वजावस्कन्दः पतत्यपूर्णे काले ॥ ४ ॥ केसरी गतः [illegible] पिबत जलं निश्चिता हरिणा । ॥ यस्य सम्बन्धिना हुंकारेण मुखेभ्यः पतन्ति तृणानि ॥ ५ स्वस्थावस्थानामालापं सर्वोऽपि लोकः करोति ॥ आर्तानां माभैषीः सज्जनः ॥ ददाति ॥

यद्यद्दृष्टं तत्तद् इत्यस्य जाइट्ठिआ, जइ रच्चसि जाइट्ठिए हिअडा मुद्धसहाव ॥ लोहें फुट्टणएण जिवँ घणा सहेसइ ताव ॥ १५ ॥

हुहुरुघुग्घादयः शब्दचेष्टानुकरणयोः ॥ ४ ॥ ४२३ ॥

अपभ्रंशे हुहुर्वादयः शब्दानुकरणे घुग्घादयश्चेष्टानुकरणे यथासंख्यं प्रयोक्तव्याः ॥ मइँ जाणिउ बुड्डीसु हउं प्रेम्मद्रहि हुहुरुत्ति ॥ नवरि अचिन्तिय संपडिय विप्पिय नाव झडत्ति ॥ १ ॥ आदिग्रहणात्, खज्जइ नउ कसरक्केहिं पिज्जइ नउ घुण्टेहिं ॥ एम्वइ होइ सुहच्छडी पिएं दिट्ठें नयणेहिं ॥ २ ॥ इत्यादि, अज्जवि नाहु महु ज्जि घरि सिद्धत्था वन्देइ ॥ ताउ जि विरहु गवक्खेहिं मक्कडघुग्घिउ देइ ॥ २ ॥ आदिग्रहणात्, सिरि जरखण्डी लोअडी गलि मणियडा न वीस ॥ तोवि गोट्ठडा कराविआ मुद्धए उट्ठवईस ॥ ३ ॥ इत्यादि ॥

घइमादयोऽनर्थकाः ॥ ४ ॥ ४२४ ॥

अपभ्रंशे घइम् इत्यादयो निपाता अनर्थकाः प्रयुज्यन्ते, अम्मडि पच्छायावडा पिउ कलहिअउ विआलि ॥ घइं विवरीरी

---

१ यदि रज्यसि यद्यद् दृष्टं तस्मिंस्तस्मिन् हृदय। मुग्ध स्वभाव ॥ लोहेन स्फुटता यथा घन सहते ताप ॥ २ मया ज्ञातं ब्रुडिष्याम्यहं प्रेमह्रदे हुहुरु इति ॥ केवलमचिन्तिता संपतिता विप्रियनौ झटिति ॥ ३ खाद्यते न तु कसरक्कैः पीयते न तु घुण्टकैः ॥ एवमपि भवति सुखासा प्रियेण दृष्टेन नयनैः ॥ ४ अद्यापि नाथो ममैव गृहे सिद्धार्थान् वन्दते ॥ तावदेव विरहो गवाक्षेषु मर्कटवत् चापल्यं दत्ते ॥ ५ शिरसि जीर्णखण्डिता लोमपटी गले मणिका न विंशतिः ॥ तथापि गोष्ठ कारिता मुग्धया उत्थानोपवेशनिका ॥ ६ हे अम्ब पश्चात्तापः प्रियः कलहितो विकाले ॥ विपरीता बुद्धिर्भवति विनाशस्य काले ॥

उद्धडी होइ विनासओ कालि ॥ १ ॥ आदिग्रहणात् साइ इत्यादयः ॥

तादर्थ्ये केहिं तेहिं रेसि रेसिं तणेणाः ॥ ४ ॥ ४२५ ॥

अपभ्रंशे तादर्थ्ये द्योते केहि तेहि रेसि रेसिं तणेण इत्येते पञ्च निपाता प्रयोक्तव्या. ॥ ढोल्ला एह परिहासडी अइभन कवणेहिं देसि ॥ हउ झिज्जउ तउ केहिं पिअ तुहु पुणु अन्नहि रेसि ॥ १ ॥ एव तेहिं रेसिमावुदाहार्यो, वड्डत्तणहो तणेण ॥ पुत्रपे के लिये

पुनर्विन' स्वार्थे डुः ॥ ४ ॥ ४२६ ॥

अपभ्रंशे पुनर्विना इत्येताभ्या पर स्वार्थे डु' प्रत्ययो भवति, सुमरिज्जइ त वल्लहउ ज वीसरइ मणाउ ॥ जहि पुणु सुमरणु जाउ गउ तहो नेहहो कइ नाउ ॥ १ ॥ विणु जुज्झें न वलाहु ॥

अवश्यमो डेंडौ ॥ ४ ॥ ४२७ ॥

अपभ्रंशेऽवश्यमः स्वार्थे डें ड इत्येतौ प्रत्ययौ भवतः, जिब्भिन्दिउ नायगु वसिकरहु जसु अधिन्नइ अन्नइ ॥ मूलि विणट्ठइ तुंबिणिहे अवसें सुक्कइ पण्णइ ॥ १ ॥ अवस न सुअहिं सुहच्छिअहि ॥

एकशसो डि' ॥ ४ ॥ ४२८ ॥

अपभ्रंशे एकशश्शब्दात् स्वार्थे डिर्भवति, एक्कसि सीलकल

---

१ नायक! एपा (परिभाषा) मीतिरसङ्कुता कस्मिन् दर्शे ॥ अह क्षयामि त्वदर्थे प्रिय त्व पुनरन्यस्य कृते क्षीयसे॥ २ स्मयते स वल्लभो यो विस्मयते मनाक् ॥ यस्य पुन स्मरण यदि गतस्तस्य स्नेहस्य कि नाम ॥ ३ जितेन्द्रिय नायक! यदीयुच्य यस्याऽधीनान्यन्यानि ॥ मूले विनष्टे तुम्बिन्या अवश्य शुष्यन्ति पर्णानि ॥ ४ एकशः शील- कलङ्कितानां दीयते प्रायश्चित्तानि ॥ य पुन खण्डयत्यनुदिन तस्य प्रायश्चित्तेन किम् ॥

किअइ देअहिं पच्छित्ताइ ॥ जो पुणु खण्डइ अनुदिअहु तसु पच्छित्तें काइ ॥ १ ॥

अडडडुल्ला[१] स्वार्थिककलुक् च ॥ ४ ॥ ४२९ ॥

अपभ्रंशे नाम्नः परतः स्वार्थे अ डड डुल्ल इत्येते त्रयः प्रत्यया भवन्ति, तत्संनियोगे स्वार्थे कस्य कप्रत्ययस्य लोपश्च ॥ विरहानल जालकरालिअउ पहिउ पन्थि ज दिट्ठउ ॥ त मेलवि सव्वहिं पन्थिअहिं सो जि किअउ अग्गिठउ ॥ १ ॥ डडः, महु कन्तहो वेदोसडा, डुल्ल , एक कुडुल्ली पञ्चहिं रुद्धी ॥

योगजाश्चैषाम् ॥ ४ ॥ ४३० ॥

अपभ्रंशे अडडडुल्लाना योगभेदेभ्यो ये जायन्ते डडअ इत्यादयः प्रत्ययास्तेऽपि स्वार्थे प्रायो भवन्ति, डडअ[२], फोडेन्ति जे हिअडउ अप्पणउ ॥ अत्र किसलय ।१।२६९। इत्यादिना यलुक् ॥ डुल्लअ[२], चूडुल्लउ चुन्नी होइ सइ, डुल्लडड[२], सामिपसाउ सलज्जु पिउ सीमा सन्धिहिं वासु ॥ पेक्खिवि बाहु बलुल्लडा धण मेल्लइ नीसासु ॥ १ ॥ अत्रापि स्यादौ दीर्घह्रस्वौ ॥ ४ ॥ ३३० ॥ इति दीर्घः, एव बाहु बलुल्लडउ, अत्र त्रयाणां योगः ॥

स्त्रियां तदन्ताड्डीः ॥ ४ ॥ ४३१ ॥

अपभ्रंशे स्त्रियां वर्त्तमानेभ्य प्राक्तनसूत्रद्वयोक्तप्रत्ययान्तेभ्यो डीः प्रत्ययो भवति, पहिआ दिट्ठी गोरडी दिट्ठी मग्गु निअन्त ॥

---

१ विरहानलज्वालाकरालित पथिक पथि यो दृष्टः ॥ तस्मात् मिलित्वा सर्वैः पथिकैः स एव कृतोऽग्निष्ठः ॥ २ स्वामिप्रसाद सलज्ज प्रिय सीमासन्धौ वास ॥ प्रेक्ष्य बाहुबलं नायिका मुञ्चति निःश्वासम् ॥ ३ पथिक! दृष्टा गौरी दृष्टा मार्ग पश्यन्ती ॥ अश्रूच्छ्वासैः कञ्चुका तीमोद्वान कुर्वन्ती ॥

अम्मृसासेहि कम्बुआ तिन्तुवाण करन्त ॥ १ ॥ एक कुडुली पञ्चहिं रुद्धी ॥

आन्तान्ताड्डाः ॥ ४ ॥ ४३२ ॥

अपभ्रंशे स्त्रियां वर्तमानादप्रत्ययान्तप्रत्यायान्तात् डाप्रत्ययो भवति, अपवाद' पिउं आइउ सुअ वत्तडी झुणि कन्नडइ पइट्ठ ॥ तहो विरहहो नासन्तअहो धूलडिआवि न दिट्ठ ॥ १ ॥

अस्येदे ॥ ४ ॥ ४३३ ॥

अपभ्रंशे स्त्रिया वर्तमानस्य नाम्नो योऽकारस्तस्य आकारे प्रत्यये परे इकारो भवति, धुलडिअवि न दिट्ठ, स्त्रियामित्येव, झुणि कन्नडइ पइठ, ॥

युष्मदादेरीयस्य डार' ॥ ४ ॥ ४३४ ॥

अपभ्रंशे युष्मदादिभ्यः परस्य ईयप्रत्ययस्य डार इत्यादेशो भवति, संदेसें काइं तुहारेण ज सङ्गहो न मिलिज्जइ ॥ सुइणन्तरि पिए पाणिएण पिअ पिआस किं छिज्जइ ॥ १ ॥ दिक्खि अम्हारा कन्तु, बहिणि म्हरा कन्तु ॥ त्वदीय = तुहार परय अस्मदीय कान्त मदीय

अतोर्डेत्तुलः ॥ ४ ॥ ४३५ ॥

अपभ्रंशे इदकिं यत्तदेतद्भ्य परस्य अतो प्रत्ययस्य डेत्तुल इत्यादेशो भवति, एत्तुलो, केत्तुलो, जेत्तुलो, तेत्तुलो, एत्तुलो ॥

---

१ प्रिय आगत श्रुता वार्ता ध्वनि कर्णे प्रविष्टः ॥ तस्य विरहस्य नश्यतो धूलि-रपि न दृष्ट ॥ २ सन्देशेन किं युष्मदीयेन यत् सङ्गाय मिल्यते ॥ स्वप्नान्तरे पीतेन पानीयेन प्रिय। पिपासा किं क्षीयते ॥

ग्रस्य डेत्तहे ॥ ४ ॥ ४३६ ॥

अपभ्रंशे सर्वादेः सप्तम्यन्तात् परस्य त्रप्रत्ययस्य डेत्तहे इत्यादेशो भवति, एत्तहे तेत्तहे वारि घरि लच्छि विसण्ठुल धाइ ॥ पिअ पब्भट्ठव गोरडी निच्चल कहिं वि न ठाइ ॥ १ ॥

त्वतलो: प्पणः ॥ ४ ॥ ४३७ ॥

अपभ्रंशे त्वतलोः प्रत्यययो प्पण इत्यादेशो भवति, वड्डप्पणु परि पाविअइ, प्रायोऽधिकारात् वड्डत्तणहो तणेण, ॥

तव्यस्य इएव्वउ एव्वउ एवाः ॥ ४ ॥ ४३८ ॥

अपभ्रंशे तव्यप्रत्ययस्य इएव्वउं एव्वउं एवा इत्येते त्रय आदेशा भवन्ति, एउं गृण्हेप्पिणु ध्रु मइं जइ प्रिउ उव्वारिज्जइ ॥ महु करिएव्वउ किंपि णवि मरिएव्वउ पर देज्जइ ॥१॥ देसुच्चाडणु सिहि कढणु घणकुट्टणु ज लोइ ॥ मजिट्ठए अइरत्तिए सव्वु सहेव्वउ होइ ॥ २ ॥ सोएवा पर वारिआ पुप्फवईहिं समाणु ॥ जग्गेवा पुणु को धरइ जइ सो वेउ पमाणु ॥ ३ ॥

क्त्व इ इउ इवि अवयः ॥ ४ ॥ ४३९ ॥

अपभ्रंशे क्त्वाप्रत्ययस्य इ इउ इवि अवि इत्येते चत्वार आदेशा भवन्ति, इ, हिअडा जइ वेरिअ घणा तो किं अब्भि चडाहु ॥

---

१ यत्र तत्र द्वारे गृहे लक्ष्मीर्विसंस्थुला धावति ॥ प्रियप्रभ्रष्टा गौरी निश्चला कुत्रापि न तिष्ठति ॥ २ एतद् गृहीत्वा ध्रुवं मया यदि प्रिय उद्वार्त्यते ॥ मम कर्तव्यं किमपि नैव मर्तव्यं परं दीयते ॥ ३ देशोच्चाटनं शिखिक्वथनं घनकुट्टनं यल्लोके ॥ मञ्जिष्ठयाऽतिरक्तया सर्वं सोढव्यं भवति ॥ ४ स्वपितव्यं परं वारितं पुष्पवतीभिः समानम् ॥ जागर्तव्यं पुनः को धरति यदि स वेदः प्रमाणम् ॥ ५ हृदय ! यदि वैरिणो घनास्तर्हि किमभ्रे चटाम ॥ अस्माकं द्वौ हस्तौ यदि पुनर्मारयित्वा म्रियामहे ॥

अम्हहिं वेहत्थडा जइ पुणु मारि मराहु ॥ १ ॥ डउ, गय-वड मज्जिउ जन्ति, इवि, रक्खइ सा विसहारिणी वे कर चुम्बिवि जीउ ॥ पडिबिम्बिअ मुजालु जलु जेहिँ अडोहिउ पीउ ॥ २ ॥ अवि, बाह विछोडवि जाहि तुहु हउ तेवँइ को दोसु ॥ हिअय-ट्टिअ जइ नीसरहि जाणउ मुञ्ज सरोसु ॥ ३ ॥

एप्प्येप्पिणवेव्येविणवः ॥ ४ ॥ ४४० ॥

अपभ्रंशे क्त्वाप्रत्ययस्य एप्पि एप्पिणु एवि एविणु इत्येते चत्वार आदेशा भवन्ति, जेप्पिँ असेसु कसायवलु देप्पिणु अभउ जयस्सु ॥ लेवि महव्वय सिवु लहहि झाएविणु तत्तस्सु ॥ १ ॥ पृथग् योग उत्तरार्थः ॥

तुम एवमणाणहमणहिं च ॥ ४ ॥ ४४१ ॥

अपभ्रंशे तुमः प्रत्ययस्य एवम् अण अणहम् अणहिम् इत्येते चत्वारः, चकारात् एप्पि एप्पिणु एवि एविणु इत्येते, एव चाष्टौ आदेशा भवन्ति, देव दुंकरु निअय धणु करण न तउ पडिहाइ ॥ एम्वइ सुहु भुञ्जणह मणु पर भुञ्जणहिँ न जाइ ॥ १ ॥ जेप्पि चैए

---

१ रक्षति सा विषहारिणी द्वौ करौ चुम्बित्वा जीवम् ॥ प्रतिबिम्बितमुञ्ज जल याभ्यां क्षिपयित्वा पीतम् ॥ २ बाहू विच्छोटय याहि त्वमह तथैव को दोष ॥ हृदयस्थितो यदि नि सरसि जानामि मुञ्ज सरोष ॥ ३ जित्वाऽशेष कषायबल दत्त्वाऽभय जगत ॥ गृहीत्वा महाव्रतानि शिव लभन्ते ध्यात्वा तत्त्वम् ॥ ४ दातु दुष्कर निजधन कर्तुं न तप प्रतिभाति । एवमेव सुख भोक्तु मन परं भोक्तु न याति ॥ ५ जेतु त्यक्तु सकलां धरां लातु तप पालयितु ॥ विना शान्तिना तीर्थेश्वरेण कः शक्नोति भुवनेऽपि ॥

प्पिणु सयल धर लेविणु तवु पालेवि ॥ विणु सन्तें तित्थेसरेण को सक्कइ भुवने वि ॥ २ ॥

गमेरेप्पि एवेप्प्योरेर्लुग् वा ॥ ४ ॥ ४४२ ॥

अपभ्रंशे गमेर्धातो[1] परयो रेप्पिणु एप्पि इत्यादेशयोरेकारस्य लुग् वा भवति, गप्पिणुं वाणारसिहिं नर अह उज्जेणिहिं गम्पि ॥ मुआ परावहिं परमपउ दिवन्तरइ म जम्पि ॥ १ ॥ पक्षे । गङ्ग गमेप्पिणु जो मुअइ जो सिवतित्थ गमेप्पि ॥ कीलदि तिद सावास गउ सो जमलोउ जिणेप्पि ॥ २ ॥

तृनोऽणअः ॥ ४ ॥ ४४३ ॥

अपभ्रंशे तृनः प्रत्ययस्य अणअ इत्यादेशो भवति, हत्थि मारणउ लोउ बोल्लणउ पडहु वज्जणउ सुणउ भसणउ ॥

इवार्थे नं नउ नाइ नावइ जणि जणव[1] ॥ ४ ॥ ४४४ ॥

अपभ्रंशे इवशब्दस्यार्थे न नउ नाइ नावइ जणि जणु इत्येते पट् आदेशा भवन्ति, न मल्ल जुज्झु ससिराहु करहिं, नउ, रवि अत्थमणि समाउलेण कण्ठि विइण्णु न छिण्णु ॥ चक्के खण्डु मुणालिअहे नउ जीवग्गलु दिण्णु ॥ नाइ, वलयावलिनिवडणभएण धण उद्धब्भुअ जाइ ॥ वल्लह विरहमहादहहो थाह गवेसइ

---

१ गत्वा वाराणस्यां नरा अथोज्जयिन्यां गत्वा ॥ मृता आप्नुवन्ति परमपद दिव्यान्तराणि मा कथय ॥ २ गङ्गा गत्वा यो मृतो य शिवतीर्थ गत्वा ॥ क्रीडति त्रिदशावासं गत स यमलोक जित्वा ॥ ३ सूर्यास्तमने समाकुलेन कण्ठे वितीर्णं न च्छिन्नम् ॥ चक्रवाकेन खण्ड मृणालिकाया यथा जीवार्गला दत्ता ॥ ४ वलयावलिनिपतनभयेन नायिका ऊर्ध्वभुजा याति ॥ वल्लभविरहमहाह्रदस्य गाम्भीर्य गवेषयतीव ॥

नाइ ॥ २ ॥ [५]पेक्खेविणु मुहु जिणवरहो दीहरनयण सलोणु ॥ नावइ गुरुमच्छरभरिउ जलणि पविसइ लोणु ॥ जणि, [२]चम्पय-कुसुमहो मज्झि सहि भसलु पइट्ठउ ॥ सोहइ इन्दनीलु जणि कणइ बइट्ठउ ॥ ३ ॥ जणु, निरुवमरसु पिए पिएवि जणु ॥

लिङ्गमतन्त्रम् ॥ ४ ॥ ४४५ ॥

अपभ्रंशे लिङ्गमतन्त्रं व्यभिचारि प्रायो भवति, गय कुम्भइं दारन्तु ॥ अत्र पुल्लिङ्गस्य नपुंसकत्वम् ॥ [३]अब्भा लग्गा डुंगरिहिं पहिउ रडन्तउ जाइ ॥ जो एहा गिरि गिलणमणु सो किं धणहे घणाइं ॥ १ ॥ अत्र अब्भा इति नपुंसकस्य पुंस्त्वम् ॥ [४]पाइ विलग्गी अन्त्रडी सिरु ल्हसिउ खन्धस्सु ॥ तोवि कटारइ हत्थडउ बलि किज्जउ कन्तस्सु ॥ २ ॥ अत्र अन्त्रडी इति नपुंसकस्य स्त्रीत्वम् ॥ [५]सिरि चडिआ खन्ति प्फलइं पुणु डालइं मोडन्ति ॥ तोवि महद्दुम सउणाहं अवराहिउ न करन्ति ॥ ३ ॥ अत्र डालइं इत्यत्र स्त्रीलिङ्गस्य नपुंसकत्वम् ॥

शौरसेनीवत् ॥ ४ ॥ ४४६ ॥

---

१ प्रेक्ष्य मुखं जिनवरस्य दीर्घनयनं सलावण्यम् ॥ यथा गुरुमत्सरभृतं ज्वलने प्रविशति लावण्यम् ॥ २ चम्पककुसुमस्य मध्ये सखि। भ्रमरः प्रविष्टः ॥ शोभते इन्द्रनीलमिव कनके उपविष्टः ॥ ३ अभ्राणि लग्नानि पर्वतेषु पथिको रुदन् याति ॥ य ईदृग् गिरिगिलनमनाः स किं नायिकायाः धनानि (रक्षतीति शेषः) ॥ ४ पादे विलग्नमान्त्रं शिरः स्रस्तं स्कन्दयोः ॥ ततोऽपि क्षुरिकायां हस्तो बलिं करोमि कान्तस्य ॥ ५ शिरसि चटिताः खादन्ति फलानि पुनः शाखाः मोटयन्ति ॥ ततोऽपि महाद्रुमाः शकुनीनामपराधं न कुर्वन्ति ॥

अपभ्रंशे प्राय शौरसेनीवत् कार्यं भवति, सीसि सेहरु खणु विणिम्मविदु खणु कण्ठि पालबु किदु रदिए विहिदु ॥ खणु मुण्ड मालिए ज पणएण त नमहु कुसुमदामकोदण्डु कामहो ॥

व्यत्ययश्च ॥ ४ ॥ ४४७ ॥

प्राकृतादिभाषालक्षणानां व्यत्ययश्च भवति, यथा मागध्या तिष्ठश्चिष्ठः ।४।२९८। इत्युक्त, तथा प्राकृतपैशाचीशौरसेनीष्वपि भवति, चिष्ठदि, अपभ्रंशे रेफस्याधो वा लुग् उक्तो मागध्यामपि भवति, शदमाणुशमंशभालके कुम्भशहश्रवशाहे, शचिदे इत्यादि, अन्यदपि द्रष्टव्यम्, न केवल भाषालक्षणानां त्याद्यादेशानामपि व्यत्ययो भवति, ये वर्तमाने काले प्रसिद्धास्ते भूतेऽपि भवन्ति, अथ पेच्छइ रहुत्तणओ, अथ प्रेक्षाचक्रे, इत्यर्थः, आभासइ रयणी यरे, आबभाषे रजनीचरानित्यर्थः ॥ भूते प्रसिद्धा वर्तमानेऽपि सोहीअ एस वण्ठो, शृणोत्येष वण्ठ इत्यर्थः ॥

शेष संस्कृतवत् सिद्धम् ॥ ४ ॥ ४४८ ॥

शेष यदत्र प्राकृतादिभाषासु अष्टमे नोक्त तत्सप्ताध्यायीनिबद्धसंस्कृतवदेव, सिद्धम् ॥ - हेट्ठिअ सूर निवारणाय छत्तं अहो इव वहन्ती ॥ जयइ ससेसा वराहसासदूरुक्खुया पुहवी ॥ १ ॥ अत्र चतुर्थ्या आदेशो नोक्त स च संस्कृतवदेव सिद्धः ॥ उक्त-

---

१ शीर्षे शेखर क्षण विनिर्मापित क्षण कण्ठे प्रालम्ब कृता रत्या निहितम् ॥ क्षण मुण्डमालिकायां यत्प्रणयेन तन्नमत कुसुमदामकोदण्ड कामस्य ॥ २ अध स्थितसूर्यातपनिवारणाय छत्रमध इव वहन्ती ॥ जयति सशेषा वराहश्वासदूरोत्खाता पृथ्वी ॥

मपि क्वचित् संस्कृतवदेव भवति, यथा प्राकृते उरश्शब्दस्य सप्तम्येकवचनान्तस्य उरे उरम्मि, इति प्रयोगौ भवतस्तथा क्वचिदुरसीत्यपि भवति, एवं सिरे सिरम्मि सिरसि, सरे सरम्मि सरसि, सिद्धग्रहणं मङ्गलार्थम्, आयुष्मच्छ्रोतृकताभ्युदयश्चेति ॥

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितायां सिद्धहेमचन्द्राभिधानस्वोपज्ञशब्दानुशासनवृत्तावष्टमस्याध्यायस्य चतुर्थः पादः समाप्तः ॥

आसीद्विशांपतिरमुद्रचतुःसमुद्र-
मुद्राङ्कितक्षितिभरक्षमबाहुदण्डः ।
श्रीमूलराज इति दुर्धरवैरिकुम्भि-
कण्ठीरवः शुचिचुलुक्यकुलावतंसः ॥ १ ॥

तस्यान्वये समजनि प्रबलप्रताप-
तिग्मद्युतिः क्षितिपतिर्जयसिंहदेवः ।
येन स्ववंशसवितर्यपरं सुधांशौ
श्रीसिद्धराज इति नाम निजं व्यलेखि ॥ २ ॥

सम्यग् निषेव्य चतुरश्चतुरोऽप्युपायान्,
जित्वोपभुज्य च भुवं चतुरब्धिकाञ्चीम् ।
विद्याचतुष्टयविनीतमतिर्जितात्मा,
काष्ठामवाप पुरुषार्थचतुष्टये यः ॥ ३ ॥

तेनातिविस्तृतदुरागमविप्रकीर्ण-
शब्दानुशासनसमूहकदर्थितेन ।
अभ्यर्थितो निरवमं विधिवद् व्यधत्त,
शब्दानुशासनमिदं मुनिहेमचन्द्रः ॥ ४ ॥

श्रीः शुभं भवतु, लेखकवाचकयोः शुभं कल्याणं भूयात् भवतु ॥

॥ अथ संस्कृतादेशप्राकृतधातूनामनुक्रमणिका ॥

प्राकृते	संस्कृते		प्राकृतसूत्राङ्क
अइच्छ		गम्	४।१६२
अइ		गम	४।१६२
अक्कुस		गम्	४।१६२
अक्ख		दृश्	४।१८१
अक्खोड		कृप्	४।१८८
अग्घ		राज्	४।१००
अग्घुम		पूर्	४।१६९
अग्घाड		पूर्	४।१६९
अग्घव		,,	,, ,,
अच्छ		आस्	४।२१५
अञ्छ		कृष्	४।१८७
अट्ट		क्वथ्	४।११९
अट्ट		अद्	४।२३०
अड्डक्ख		क्षिप्	४।१४३
अणच्छ		कृष्	४।१८७
अणह		भुज्	४।११०
अणुवज्ज		गम्	४।१६२
अत्थि		अस्	३।१४८
अप्पाह	सं०	दिश्	४।१८०
अभिड	सं०	गम्	४।१६४
अब्भुत्त	प्र०	दीप्	४।१५२
अब्भुत्त		स्ना	४।१४
अयञ्छ		कृष्	४।१८७
अवअच्छ		ह्लाद्	४।१२२
अवआस		दृश्	४।१८१
अवअक्ख		,,	४। ,,
अवयक्ख		,,	,, ,
अवक्खस		गम्	४।१६२
अवयच्छ		दृश्	४।१८१
अवयास		श्लिष्	४।१९०
अवयज्झ		दृश्	४।१८१
अणुवच्च		गम्	४।१६२
अवह		रच्	४।९४
अवहर		गम्	४।१६०
अवहर		नश्	४।१७८
अवहाव		कृप्	४।१५१
अवहेड		मुच्	४।९१
अवसेह		गम्	४।१६२
अवसेह		नश्	४।१७८
आसुक्क	वि०	शप्	४।३८
अल्लिव		अर्पि	४।३९
अल्लिअ	उप०	सृप्	४।१३९
अल्लत्थ	उत्०	क्षिप्	४।१४४
आली	आङ्	लीङ्	४।५४
अहिऊल		दह्	४।२०८
अहिपच्चुअ	आङ्	गम्	४।१६३

प्राकृते	संस्कृते	प्राकृतसूत्राङ्क	
अहिपच्चुअ		अह्	४।२०९
अहिरेम		पूर	४।१६९
अहिलंघ		कांक्ष्	४।१९२
अहिलंख		„	„ „
अग्घुम	-	पूर	४।१६९
आअड्ड	व्या०	पृ	४।८१
आइग्घ	आङ्	घ्रा	४।१३
आइञ्छ		कृष्	४।१८७
आउड्ड		मज्ज्	४।१०१
आचक्ख	आङ्०	चक्ष्	४।२६५
आढप्प	„	रभ्	४।२५४
आयञ्झ		वेप्	४।१४७
आयम्ब		„	„ „
आरोम	उद्०	लस्	४।२०२
आरोल		पुञ्	४।१०२
आलिह		स्पृश्	४।१८२
आलुख		„	„ „
आलुङ्ख		दह्	४।२०८
आवुङ्ख	वि	कृप्	४।३८
आह		कांक्ष्	४।१९२
आहोड		तड्	४।३७
आसघ	सं०	भावि	४।३५
इञ्छ		इष्	४।२१५
उक्कुस		गम्	४।१६२
उक्खुड		त्रुड्	४।११६
उग्ग	उद्०	घट्	४।३३
उग्गह		रच्	४।९४

प्राकृते	संस्कृते	प्राकृतसूत्राङ्क	
उग्घुस		मृज्	४।१०५
उणिक्क		मुच्	
उत्थंघ	उद्	नम्	४।३६
उत्थंघ	„	क्षिप्	४।१४४
उत्थंघ		रुध्	४।१३३
उत्थार	आङ्	क्रम्	४।१६०
उत्थल्ल	उद्०	शल	४।१७४
उद्दाल	आङ्	छिद्	४।१२५
उद्धुमा		पूर	४।१६९
उप्पाल		कथ्	४।२ -
उप्पेल	उद्	नम्	४।३६
उब्भाव		रम्	४।१६८
उब्भुत्त	उद्	क्षिप्	४।१४४
उम्मत्थ	अभ्याङ्	गम्	४।१६५
उमच्छ		वञ्च्	४।९३
उम	नि०	द्रा	४।१२
उन्नाल	उद्	नम्	४।३६
उल्लुक्क		त्रुट्	४।११६
उल्लुण्ड	वि०	रिच्	४।२६ -
उल्लूर		त्रुट्	४।११६
उवहत्थ	समा०	रच्	४।९५
उव्यिव	उद्	विज्	४।२२७
उव्वेढ	„	वेष्ट	४।२२३
उव्वेल	„	„	४।२२३
उव्वेल	प्र०	सृ	४।७५
उस्सिक्क	उद्	क्षिप्	४।१४४
उस्सिक्क		मुच्	४।९१

प्राकृते	संस्कृते	प्राकृतसूत्राङ्क	
उसुम्भ	उद्	रुस्	४।२०२
ऊसल	,,	,,	,, ,,
ओअक्ख		दृश्	४।१८१
ओअग्ग	वि०	आप्	४।१४१
ओअन्द	आङ्	छिद्	४।१२५
ओग्गाल		रोमन्थ	४।४३
ओम्बाल		छद्	४।२१
ओम्वाल		प्लावि	४।४१
ओरस	अव०	तृ	४।८५
ओरुम्मा	उद्०	वा	४।११
ओलुण्ड	वि०	रिचू	४।२६
ओह	अव०	तृ	४।८५
ओहाम		तुल	४।२५
ओहाव	आङ्	क्रम्	४।१६०
ओहीर	नि०	द्रा	४।१२
ओसुक्क		तिज्	४।१०४
क	वि०	कृ	४।५२
कड्ढ		कृष्	४।१८७
कढ		क्वथ्	४।२२०
कत्थ		कथ्	४।२४९
कमवस		स्वप्	४।१४६
कम्म		कृ	४।७२
कम्म		भुज्	४।११०
कम्मव	उप०	,,	४।१११
करञ्ज		भञ्ज्	४।१०६
का		कृ	४।२१४
किण		,,	४।५२

प्राकृते	संस्कृते	प्राकृतसूत्राङ्क	
किलिकिञ्च		रम्	४।१६८
कीर		कृ	४।२५०
कुक्कुर	उद्०	घ्रा	४।१७
कुज्झ		क्रुध्	४।२१७
कुण		कृ	४।६५
कुप्प		कुप्	४।२३०
कोआस	वि०	कस्	४।१९५
कोक्क	व्या	[illegible]	४।७६
कोट्टुम		रम्	४।१६८
केलाय	समा	रच्	४।९५
खउर		क्षुभ्	४।१५४
खड्ड		मृद्	४।१२६
खम्म		खन्	४।२४४
खा	सं०	स्त्या	४।१५
खा		खाद्	४।२२८
खिज्ज		खिद्	४।२२४
खिर		क्षर	४।१७३
खुट्ट		त्रुट्	४।११६
खुड्ड		,,	,, ,,
खुप्प		मस्ज	४।१०१
खेड्ड		रम्	४।१६८
गच्छ		गम्	४।२१५
गच्छ		,,	३।१७१
गढ		घट	४।११२
गण्ठ		मन्थ्	४।१२०
गम्म		गम्	४।२४९
गमेस		गवेष	४।१८९

प्राकृते	संस्कृते	प्राकृतसूत्राङ्क		प्राकृते	संस्कृते	प्राकृतसूत्राङ्क	
गल	स०	घट्	४।११३	घेत्		,,	४।२१०
गलत्थ		क्षिप्	४।१४३	चङ्कम्म		भ्रमु	४।१६१
गच्छ		गम्	४।२५५	चसुप्प		अर्पि	४।३९
गा		गै	४।६	चच्छ		तक्ष्	४।१९४
गिज्झ		गृध्	४।२१७	चड	आङ्	रुह्	४।२०६
गुज्ज		हस्	४।१९६	चड्ड		मृद्	४।१२६
गुञ्जोल्ल	उत्०	लस्	४।२०२	चड्ड		पिष्	४।१८५
गुण्ठ	उद्	धूल्	४।२९	चड्ड		भुज	४।११०
गुम		भ्रम्	४।१६१	चमढ		,	,, ,,
गुम्म		मुह	४।२०७	चय		शक्	४।८६
गुम्मड		,,	,, ,	चल्ल		चल्	४।२३१
,गुप्पु	उत्०	क्षिप्		चव		कथ्	४।२
गुलल		कृ	४।७३	चिम्म		चि	४।२४३
गुल		भ्रम्		चिञ्च		मण्ड	४।११५
गुलगुञ्छ		क्षिप्	४।१४४	चिञ्चिल्ल		,,	,, ,,
गुडगुञ्छ	उद्	नम्	४।३६	चिञ्चअ		,,	,, ,,
गृण्ह		ग्रह	४।३५४	चिट्ठ		स्था	४।१६
गेण्ह		,	४।२०९	चिण		चि	४।२४१
घत्त		क्षिप्	४।१४३	चिम्म		चि	४।२४३
घत्त		गवेप्	४।१८९	चिव्व		चि	४।२४२
घिस		ग्रस्	४।२०४	चिट्ठ		स्था	४।२५५
घुम्म		घूण्	४।११७	चुक्क		भ्रश्	४।१७७
घुल		,,	,, ,,	चुलुचुल		सन्द	४।१२७
घुसल		मन्थ	४।१२१	चोप्पड		म्रक्ष	४।१९१
घोट्ट		पिब्	४।१०	छज्ज		राज्	४।१००
घोल		घूर्ण्	४।११७	छड्ड		मुच्	४।९१
घेप्प		ग्रह्	४।२५६	छिन्द		छिद्	४।२१६

प्राकृते	संस्कृते	प्राकृतसूत्राङ्क
छिप्प		स्पृह ४।२५७
छिव		„ ४।१८२
छिह		„ „
छुन्द	आङ्	क्रम् ४।१६०
छुप्प		छुप् ४।२४९
छुह		क्षिप् ४।१४३
छेच्छ		छिद् ३।१७१
जअड		त्वर् ४।१७०
जग्ग		जागृ ४।८०
जच्छ		यम् ४।२१५
जप्प		युज्
जम्प		कथ ४।२
जम्भा	अव०	जृम्भ ४।१५७
जम्म		जन् ४।१३६
जय		यापि ४।४०
जा		जन् ४।१३६
जाण		ज्ञा ४।७
जिण		जि ४।२४१
जिम		भुज् ४।११०
जिम्म		„ „ २३०
जिम्भ		जि ४।२४२
जीर		जॄ ४।२५०
जीह		लज्ज् ४।१०३
जुञ्ज		युज् ४।१०९
जुज्झ		युध् ४।२१७
जुज्ज		युज् ४।१०९
जुप्प		युज् ४।१०९

प्राकृते	संस्कृते	प्राकृतसूत्राङ्क
जूर		खिद् ४।१३२
जूर		क्रुध् ४।१३५
जूरव		वञ्च ४।९३
जेम		भुज् ४।११०
झड		शद् ४।१३०
झम्प		भ्रम् ४।१६१
झर		स्मृ ४।७४
झर		क्षर् ४।१७३
झङ्ख	वि०	लप् ३।१४८
झङ्ख	सं०	तप् ४।१४०
झङ्ख	उपा०	लम्भ ४।१५६
झङ्ख	नि	श्वस् ४।२०१
झट		भ्रम् ४।१६१
झा		ध्या ४।६
झुण		जुगुप्स ४।४
झूर		स्मृ ४।७४
टिरिटिल्ल		भ्रम् ४।१६१
टिविडिक्क		मण्ड ४।११५
ठ	उत्०	स्था ४।१७
ठा		स्था ४।१६
डज्झ		दह् ४।२४६
डर		त्रस् ४।१९८
डल्ल		पिब् ४।१०
डिम्भ		स्रंस् ४।१९७
ढक्क		छद् ४।२१
ढण्ढोल		गवेष् ४।१८९
ढण्ढल्ल		भ्रम् ४।१६१

प्राकृते	संस्कृते	प्राकृतसूत्राङ्क
ढव		रम् ४।१५५
ढस	वि	धृत् ४।११८
ढिंघ		गज ४।९९
ढण्ढुल्ल		गवेष् ४।१८९
ढुण्ढुल्ल		भ्रम् ४।१६१
ढुम		,, ,, ,,
ढुस		,, ,, ,,
णज्ज		ज्ञा ४।२५२
णड		गुप् ४।१५०
णव्व		ज्ञा ४।२५२
णिआर		कृ ४।६६
णिउड्ड		मस्ज ४।१०१
णिच्चल		क्षर ४।१७३
णिव्वर		कथ् ४।३
णिच्छल्ल		छिद् ४।१२४
णिज्झर		क्षि ४।२०
णिज्झोड		छिद् ४।१२४
णिट्ठुअ		क्षर ४।१७३
णिट्ठुह	नि०	गल ४।१७५
णिट्ठुह		हृ ४।६७
णिम	नि०	अस् ४।१९९
णिम्मह		गम् ४।१६२
णिरणास		नश् ४।१७८
णिरिणज्ज		पिष् ४।१८५
णिरिग्घ	नि०	लीङ् ४।५५
णिरणाम		पिष् ४।१८५
णिरिणास		गम् ४।१६२

प्राकृते	संस्कृते	प्राकृतसूत्राङ्क
णिल्लस	उत्	लस् ४।२०२
णिलीय	नि०	लीङ् ४।५५
णिलुक्क	,,	,, ,, ,,
णिलुक्क		तुड ४।११६
णिलुञ्छ		मुच् ४।९१
णिल्लूर		छिद् ४।१२४
णिवह		नश् ४।१७८
णिवह		गम् ४।१६२
णिवह		पिष् ४।१८५
णिव्वल		मुच् ४।९२
णिव्वड		भू ४।६२
णिव्वर		छिद् ४।१२४
णिव्वा	वि०	श्रम् ४।१५९
णिव्वोल		कृ ४।९९
णिहुव		कम् ४।४४
णिहोड	निर्०	पृ०पत् ४।२२
णिसुढ		नम् ४।१५८
णी		गम् ४।१६२
णीण		,, ,, ,,
णीरव	आङ्	क्षिप् ४।१४५
णीरव		बुभुक्ष् ४।५
णीलुक्क		गम् ४।१६२
णीउञ्छ		कृ ४।७१
णीहर	आङ्	क्रन्द ४।१३१
णीहर		क्षिप्
णीहर	निर्	सृ ४।७९
णीसर		रम् ४।१६८

प्राकृते	संस्कृते	प्राकृतसूत्राङ्क	प्राकृते	संस्कृते	प्राकृतसूत्राङ्क
णुम	नि॰	अस् ४।१९९	थुण		स्तु ४।१४१
णुम		छुद् ४।२१	थुव्व		,, ४।२४२
णुम्व	प्र॰	कास् ४।४५	दक्खव		दृश् ४।३२
णोल्ल	आङ्	क्रन्द्	दाव		,,
णोल्ल		क्षिप् ४।१४३	दज्झ		दह ४।२४६
तच्छ		तक्ष ४।१९४	दड्ढ		दृश् ४।२१३
तड		तन् ४।१३७	दस		,, ४।३०
तड्ड		,, ,, ,,	दह		धा ४।९
तड्डव		, ,, ,,	दाव		दृश् ४।३२
तमाड		भ्रम ४।३०	दीस		,, ३।१६१
तलअण्ट		भ्रम ४।१६१	दुगुच्छ		जुगुप्स ४।४
तर		दाप् ४।८६	दुगुञ्छ		,, ,, ,,
तालिअण्ट		भ्रम् ४।३०	दुव्व		दुह ४।२४५
तीर		तॄ ४।२५०	दुम		धवल ४।२४
तीर		शाप् ४।८६	दुहाव		छिद् ४।१२४
तीर		तुड	दूम		दू ४।२३
तुट्ट		,, ४।११६	देक्खव		दृश् ४।१८१
तुट्ट		तुट ४।२३०	धसाड		मुच् ४।९१
तुर		त्वर् ४।१७२	धा		याप् ४।२२८
तुवर		,, ४।१७०	धाड	निर्	सृ ४।७९
तूर		,, ४।१७१	धुण		धूस् ४।२४१
तेअव	प्र॰	दीप् ४।१५२	धुमा	उद्॰	ध्मा ४।८
तोड		तुड ४।११६	धुव		धूम् ४।५९
थक्क		स्था ४।१६	धुव्व		,, ४।२४२
थक्क		फक्क ४।८७	नच		नृत् ४।२२५
थिप्प	वि॰	गल ४।१७५	नड		नद ४।२३०
थिप्प		तृप ४।१३८	नव		नम् ४।२२६

प्राकृते	संस्कृते	प्राकृतसूत्राङ्क	
नस्स		नश्	४।२३०
नासव		,,	४।२३१
निअ		दृश्	४।१८१
निअच्छ		,,	,, ,,
निम्मव	निर्	मा	४।१९
निम्माण		,,	,, ,,
निरप्प		स्था	४।१६
निरवार		ग्रह	४।२०९
नीरंज		भञ्ज	४।१०६
नील	निर्	सृ	४।७९
नुम		छद्	४।२१
पउल्ल		पच	४।९०
पक्खोड		शद्	४।१३०
पक्खोड	वि०	कोश्	४।४२
पच्चड		क्षर्	४।२७३
पच्चड्ड		गम्	४।१६२
पच्चार	उपा०	लम्भ	४।१५६
पच्छन्द		गम्	४।१६२
पज्ज		पद्	४।२२४
पज्जर		कथ	४।२
पज्झर		क्षर	४।१७३
पट्ट		पिब्	४।१०
पट्ठव	प्र०	स्थापि	४।३७
पड		पत्	४।२१९
पडिअग्ग	अनु	व्रज्	४।१०७
पडिसा		नश्	४।१७८
पडिसा		शम्	४।१६७
पडिसाम		,,	,, ,,
पडुह		क्षुभ	४।१५४
पणाम		अर्पि	४।३९
पदअ		गम्	४।१६२
पमाड		मृद्	४।१२६
पम्हुह		स्मृ	४।७४
पम्हुस	वि०	स्मृ	४।७५
पग		ग्रह	४।२०९
पयर		स्मृ	४।७४
पयल्ल		कृ	४।७०
पयल	प्र०	सृ	४।७७
पर		भ्रम्	४।१६१
परिअक		गम्	४।१६२
परिअल		,,	,, ,,
परिअन्त		श्लिष्	४।१९०
परिआल		वेष्ट	४।५१
परिवाड		घट	४।५०
परिहट्ट		मृद्	४।१२६
परी		भ्रम्	४।१६१
परि		क्षिप्	४।१४३
पलाव		नश्	४।३१
पल्हट्ट	परि०	अस्	४।२००
पल्हत्थ	,,	,,	,, ,,
पल्हत्थ	वि०	रिच्	४।२६
पल्लोट्ट	परि०	अस्	४।२००
पल्लोट्ट	प्रत्याङ्	गम्	४।१६६
पव्वाय		म्ला	४।१८

प्राकृते	संस्कृते	प्राकृतसूत्राङ्क		प्राकृते	संस्कृते	प्राकृतसूत्राङ्क	
पव्वाल		श्रावि	४।४१	फिट्ट		भ्रंस्	४।१७७
पव्वाला		छद्	४।२१	फिड		,,	,, ,,
पविरल्ल		भञ्ज	४।१०६	फुट्ट		,,	,, ,,
प्रस्स		दृश्	४।२९३	फुट		स्फुट	४।२३१
पहल्ल		घूर्ण	४।११७	फुड		,,	,, ,,
पार		शक्	४।८६	फुट्ट		भ्रंस	४।१७७
पास		दृश्	४।१८१	फुम		भ्रम	४।१६१
पिअ		पिव्	४।१०	फुस		,,	,, ,,
पिसुण		कथ	४।२	फुम		मृज्	४।१०५
पुच्छ		प्रच्छ	४।९७	बज्झ		बन्ध	४।२४७
पुण		पू	४।२४१	बीह		भी	४।५३
पुछ		मृज्	४।१०५	बुक्क		गज	४।९८
पुस		,,	,, ,,	बुज्झ		बुध्	४।२१७
पुलअ		दृश्	४।१८१	बुव		ब्रूञ्	४।२९१
पुलआअ	उत्०	लस्	४।२०२	बोज्झ		त्रस्	४।१९८
पुलोअ		दृश	४।१८१	बोज्झ		बीज्	४।५
पुम्व		पू	४।२४२	बोल्ल		कथ	४।२
पुस		मृज्	४।१०५	भण्ण		भण्	४।२४९
पोक्क	व्या०	रुद	४।७६	भमड		भम्	४।१६१
पेच्छ		दृश्	४।१८१	भम्मड		,,	,, ,,
पेम्हव	प्र०	स्थापि	४।३७	भमाड		,,	,, ,,
पेल्ल		क्षिप्	४।१४३	भर		स्तृ	४।७४
पेस्क	प्र०	ईक्ष	४।२९७	भल		,,	,, ,,
पस		स्पृश्	४।१८२	भा		भी	४।५३
फरिस		,,	,, ,,	भिन्द		भिद्	४।२१६
फस	विस०	मृद्	४।१२६	भिस		भास्	४।२०३
फास		स्पृश्	४।१८२	भुक्क		भष्	४।१८६

प्राकृते	संस्कृते	प्राकृतसूत्राङ्क		प्राकृते	संस्कृते	प्राकृतसूत्राङ्क	
भुञ्ज		भुज्	४।११०	मेल		मुच्	४।९१
भुञ्ज		,,	४।२४९	रम्भ	आङ्	रभ्	४।१५५
भुत		,,	४।२१२	रम्भ		गम्	४।१६२
भुम		भ्रम्	४।१६१	रम्प		तक्ष्	४।१९४
भुज		भुज्		रम्फ		,,	,, ,,
भुल		भ्रस्	४।१७७	रंखोल		दुल	४।४८
भा छ		भुज	३।१७१	राव		रञ्ज	४।४९
भेच्छ		मिद्	३।१७१	रिंअ	प्र०	विश	४।१८३
मग्ग		मग्	४।२३०	रीड		मण्ड	४।११५
मय		मद्	४।२२५	रीर		राज	४।१००
मज्ज	नि	सद्	४।१२३	रुञ्ज		रुधू	४।२१८
मड्ड		मृद्	४।१२६	रुप		रुत	४।५७
मढ		,,	,, ,	रुण्ट		,,	,, ,,
मल		,,	,, ,,	रुन्ध		रुध्	४।२१८
मह		काङ्क्ष्	४।१७२	रुम्भ		,	४।२४५
महमह	प्र०	स्र	४।७८	रुम्भ		,,	४।२१८
मिल		मील्	४।२३२	रुव		रुद्	४।२२६
मुञ्ज		मुह	४।२१७	रोच्छ		,,	३।१७१
मुण		ज्ञा	४।७	रोत		,	४।२१२
मुत		मुच	४।२१२	रोंव		पिप्	४।१८५
मुर		मद्	४।२१४	रोसाण		मृज	४।१०५
मुसुमूर		भज	४।१०६	रेअव		मुच	४।९१
म्हुम	प्र०	मृज् मुष४।१८४		रेह		राजे	४।१००
मूर		भज	४।१०६	लग्ग		लग	४।२३०
मोंछ		मु	३।१७१	लड		स्मृ	४।७४
मोट्टाय		रम्	४।१६८	लम्भ		लम्	४।२४५
मेलव		मिश्र	४।२८	लहस		स्रस	४।११७

प्राकृते	संस्कृते	प्राकृतसूत्राङ्क		प्राकृते	सस्कृते	प्राकृतसूत्राङ्क	
लिक्क	नि०	लीङ्	४।५५	वरहाड	नि०	सृ	४।७९
ल्हिक्क	,,	,,	,, ,,	वल	,,	पद्	४।१२८
लिप्प		लिप	४।१४९	वल		ग्रह	४।२०९
लिम्भ		लिह	४।२४५	वल	आङ्	रोपि	४।४७
ल्हिस		स्वप	४।१४६	वलग्ग	,,	रुह	४।२०६
लुक्क		लिङ्	४।५५	वसुआ	उद्०	वा	४।११
लुक्क		तुड	४।११६	वह		कृप	
लुञ्छ		मृज	४।१०५	वा		म्ला	४।१५
लुण		लू	४।२४१	वावम्फ		कृ	४।६८
लुब्भ		,,	४।२४२	वास	अय०	काम	४।१७९
लुह		मृज	४।१०५	वाह	,,	गाह	४।२०५
लूर		छिद	४।१२४	वाहिप्प	व्या०	हृ	४।२५३
लोट्ट		लुट	४।२३०	विअट्ट		वद	४।१३९
लोट्ट		स्वप	४।१४६	विउड		नश	४।३१
वग्गोल		रोमन्थ	४।४३	विक्क	वि०	क्री	४।५२
वच्च		कांक्ष	४।१९२	विच्छोल		कम्पि	४।४६
वच्च		व्रज	४।२२५	विडविड		रच	४।९४
वज्ज		त्रस	४।१९८	विढप्प		अर्ज	४।२५१
वज्ज		दृश	४।१८१	विढव			४।१०८
वज्जर		कथ	४।२	विप्पगाल		नश	४।३१
वज		व्रज	४।२९४	विम्हर	वि०	स्मृ	४।७५
वडवड	नि०	लप	४।१४८	विम्हर		,,	४।७४
वड्ड		वृध	४।२२०	विर		भञ्ज	४।१०६
वग्ग		वद्द	४।२४५	विर		गुप	४।१५०
वमाल		पुञ्ज	४।१०२	विरल्ल		तन	४।१३७
वम्फ		कांक्ष	४।१९२	विरमाल	प्रति०	ईक्ष	४।१९३
वम्फ		वल	४।१७६	विरा	वि०	लीङ्	४।५६

प्राकृते	संस्कृते	प्राकृतसूत्राङ्क	
विरोल		मन्थ	४।१२१
विडुम्प		काङ्क्ष	४।१९२
विक्षोट	विसं०	वद	४।११९
विसट्ट		दल	४।१७६
विसूर		खिद	४।१३२
विहीर	प्रति	ईक्ष	४।१९३
विहोड		तड	४।२७
वीसर	वि	स्मृ	४।७५
वीसर		समार	४।७५
वीसाल		मिश्र	४।२८
वुक्क		भष	
वुच		वच	३।१६१॥
वुन		भज	४।१५२
वुड्ड ,		मज्ज	४।१०१
वुम्म		वह	४।२४५
वोक्क ,	वि०	ज्ञप	४।३८
वोच्छ		वच	३।१७१
वोज्झ ,		वीज	४।५
वोत्त		वच	४।२११
वोल		गम्	४।१६२
वोसट्ट	वि०	कस्	४।१९५
वोसिर	अव०	सृज	४।२२९
वेअड		खच	४।८९
वेच्छ		विद	
वेढ		वेट	४।२२१
वेमय		भञ्ज	४।१०६
वेरव		सूर	

प्राकृते	संस्कृते	प्राकृतसूत्राङ्क	
वेलव	उपा	लम्भ	४।१५६
वेलव		वध	४।९३
वेल्ल		रम	४।१६८
वेहव		वच	४।९३
सक्क		शक	४।२३०
सड		सद	४।२१९
सन्दुम	प्र०	दीप	४।१५२
सन्दाण		कृ	४।६७
सन्धुक्क	,,	दीप	४।१५२
समाम	अद्	दद्	४।८३
साधुम		छद	४।७१
समाण	सम्०	आप	४।१४२
समाण		भुज	४।११०
समार	समा	रच	४।९५
सखुड्ड		रम	४।१६८
संघ		कथ	४।२
संभाव		लुभ	४।१५३
संवेल्ल	सं०	वेष्ट	४।२२२
सलह		श्लाघ	४।८८
सच्चव		दृश	४।१८१
सह		राज	४।१००
साअड्ढ		कृष	४।१८७
सामग्ग		श्लिष्	४।१९०
सामय	प्रति०	ईक्ष	४।१९३
सार	प्र०	हृ	४।८४
सारव	समा०	रच	४।९५
साह		कथ	४।२

प्राकृते	संस्कृते	प्राकृतसूत्राङ्क		प्राकृते	संस्कृत	प्राकृतसूत्राङ्क	
साहट	सं॰	वृ	४।८२	सेह		नश	४।१७८
साहर	,,	,,	४।८२	हक्क	नि॰	षिध	४।१३४
सि		अस	३।१४६	हत्थसुव	उद्॰	क्षिप	४।१४४
सिज्ज		स्विद्	४।२२४	हण		श्रु	४।५८
सिज्झ		सिध	४।२१७	हम्म		हन्	४।२४४
सिञ्च		सिच	४।९६	हर		ग्रह	४।२०९
सिम्प	,,	,,		हव		भू	४।६०
सिप्प		स्नेह॰सिच	४।२५५	हस्स		हस	४।२४९
सिम्य		सिध	४।२१७	हारव्		नश्	४।३१
सिव्व		सिव	४।२३०	हार		हृ	४।२५०
सिह		स्पृह	४।३४	हुण		हु	४।२४१
सिह		कांक्ष	४।१९२	हुप्प		भू	४।६३
सीस		कथ	४।२	हुए		सृज	४।१०५
सुण		श्रु	४।२४१	हुल		क्षिप	४।१४३
सुमर		स्मृ	४।७४	हुव		भू	४।६०
सुव्व		श्रु	४।२४२	हुव्व		हु	४।२८२
सूड		भञ्ज	४।१०६	हु		भू	४।६१
सूर			,,	हू		भू	४।६४
सोल्ल		पच	४।९०	हो		भू	४।६०
सोल्ल		क्षिप्	४।१४३				

